

Duch zakladatelů

Ústí nad Labem 7. - 9.10.2005

DUCH ZAKLADATELŮ

PRŮMYSLOVÁ SPOLEČNOST
A SPOLEČENSKÁ EMANCIPACE

KONFERENCE V ÚSTÍ NAD LABEM

7.-9. ŘÍJNA 2005

DER GEIST DER GRÜNDER

INDUSTRIEGESELLSCHAFT
UND GESELLSCHAFTLICHE
EMANZIPATION

KONFERENZ IN AUSSIG / ÚSTÍ NAD LABEM,

7.-9. OKTOBER 2005

ÚSTÍ NAD LABEM 2006

Na vydání sborníku se podílely ČEZ, Interreg a Město Ústí nad Labem

© Muzeum města Ústí nad Labem 2006

ISBN 80-86971-08-2

ISBN 90-86475-08-5

PROGRAM KONFERENCE „DUCH ZAKLADATELŮ – DER GEIST DER GRÜNDER“

Průmyslová společnost a společenská emancipace, Ústí nad Labem, 7.-9. října 2005

PÁTEK, 7. ŘÍJNA 2005

Příjezd a registrace Best Western Hotel Vladimír

18:00 – 20:30 Best Western Hotel Vladimír

Slavnostní zahájení (v přízemí hotelu):

Petr Gandalovič, primátor Statutárního města Ústí nad Labem

Markus Meckel, člen německého Spolkového sněmu

Franz Thun, poradce pro evropské záležitosti města Varšavy

Přípitek (v přízemí hotelu):

Carsten Lenk, vedoucí projektů Robert Bosch Stiftung

Večeře – bufet (v přízemí hotelu)

21:00 – 22:30 kino Hraničář

představení německého filmu: „Berlin is in Germany“

SOBOTA, 8. ŘÍJNA 2005

Best Western Hotel Vladimír

7:00 – 8:30

Bufetová snídaně (v přízemí hotelu, sál B + C)

9:00 – 10:30

Zahájení 2. dne konference (VISTA floor, sál F):

Gerhard Besier, ředitel Hannah-Arendt-Institut

1. Panel: „Historiků“ (VISTA floor, sál F)

Předseda: **Eduard Kubů**

Panelisté: **Friedhelm Boll, Hans-Peter Hye, Drahomír Jančík,**

Ivan Jakubec

10:30 – 11:00

Přestávka na kávu (VISTA floor, sál G)

11:00 – 12:30

2. Panel: „Pamětníků“ (VISTA floor, sál F)

Předseda: **Karel Jan Schwarzenberg**

Panelisté: **Lore Schretzenmayr, Dieter Winter,**

Hubertus Trautenberg

12:40 – 13:15

Projev (v přízemí hotelu, sál B + C):

Alexandr Vondra, bývalý náměstek MZV ČR

Milan Ekert, člen Výboru pro evropské záležitosti PS Parlamentu ČR

Christian Schmidt, člen německého Spolkového sněmu

13:15 – 14:15

Oběd (v přízemí hotelu, sál B + C)

14:30 – 16:00

3. Panel: „Institucí“ (VISTA floor, sál F)

Předseda: **Elisabeth Fendl**

Panelisté: **Eva Haupt, Václav Houfek, Kristina Kaiserová,**

Jaroslav Achab Haidler

17:00 – 18:00

Koktejl (v přízemí hotelu, sál B + hala)

18:00 – 18:45

Přesun hostů do Muzea města Ústí nad Labem

- 19:00 – 20:30** Muzeum města Ústí nad Labem
Workshop
Moderátoři: **Ondřej Matějka, Petr Mikšíček**
Buřetová večeře v českém stylu (v muzeu)
- 21:00 – 22:00** Rockový koncert německé skupiny „Zombiejoe“ (v Clubu Circus)

NEDĚLE, 9. ŘÍJNA 2005

- 7:00 – 9:00** Buřetová snídaně (v přízemí hotelu, sál B + C)
- do 12:00** Check out hostů (úschova zavazadel, hotelová recepce)
- 10:00 – 11:00** Slavnostní odhalení Památníku holocaustu v Městských sadech v Ústí nad Labem
- 11:30** Oběd – bufet (v přízemí hotelu)

PROGRAMM DES SYMPOSIUMS

„DUCH ZAKLADATELŮ – DER GEIST DER GRÜNDER“

Industriegesellschaft und gesellschaftliche Emanzipation, Ústí nad Labem,
7.-9. Oktober 2005

FREITAG, 7. OKTOBER 2005

Ankunft und Anmeldung der Teilnehmer im Best Western Hotel Vladimir

- 18:00 – 20:30** Best Western Hotel Vladimir
Feierliche Eröffnung (im Erdgeschoss des Hotels):
Petr Gandalovič, Oberbürgermeister der Stadt Ústí nad Labem,
Markus Meckel, Mitglied des Deutschen Bundestages
Franz Thun, Berater der Stadtverwaltung Warschau
Carsten Lenk, Projektleiter bei der Robert-Bosch-Stiftung

Abendessen (Büffet)

- 21:00 - 22:30** Kino Hraničář
Vorführung des deutschen Films: „Berlin is in Germany“

SAMSTAG, 8. OKTOBER 2005

- Best Western Hotel Vladimir
- 7:00 – 8:30** Frühstücksbüffet (im Erdgeschoss des Hotels, Saal B + C)
- 9:00 – 10:30** Eröffnung des zweiten Tages des Symposiums
(VISTA floor des Hotels, Saal F):
Gerhard Besier, Direktor des Hannah-Arendt-Instituts
1. Themenkreis: „Die Historiker“
Moderator: **Eduard Kubů**
Referenten: **Friedhelm Boll, Hans-Peter Hye, Drahomír Jančík, Ivan Jakubec**
- 10:30 – 11:00** Kaffeepause (VISTA floor, Saal G)
- 11:00 – 12:30** 2. Themenkreis: „Die Zeugen“ (VISTA floor, Saal F)
Moderator: **Karel Jan Schwarzenberg**

- Referenten: **Lore Schretzenmayr, Dieter Winter, Hubertus Trauttenberg**
- 12:40 – 13:15** Kurze Ansprachen: (im Erdgeschoss, Saal B + C)
Alexandr Vondra, stellvertretender Außenminister a.D. der Tschechischen Republik
Milan Ekert, Mitglied des Ausschusses für europäische Angelegenheiten der Abgeordnetenkommission des Parlaments der Tschechischen Republik
Christian Schmidt, MdB
- 13:15 – 14:15** Mittagessen (serviert im Erdgeschoss, Saal B + C)
14:30 – 16:00 3. Themenkreis: „Die Institutionen“ (VISTA floor, Saal F)
Moderator: **Elisabeth Fendl**
Referenten: **Eva Haupt, Kristina Kaiserová, Václav Houfek, Jaroslav Achab Haidler**
- 17:00 – 18:00** Kleiner Snack (Erdgeschoss, Saal B + Halle)
18:00 – 18:45 Abfahrt der Gäste zum Museum
19:00 – 20:30 Museum der Stadt Ústí nad Labem
Workshop
Moderatoren: **Ondřej Matějka, Petr Mikšíček**
Büffet mit tschechischen Spezialitäten
- 21:00 – 22:00** Rockkonzert der deutschen Band „Zombiejoe“ (im Club Circus)

SONNTAG, 9. OKTOBER 2005

- 7:00 – 9:00** Frühstücksbüffet (im Erdgeschoss des Hotels, Saal B + C)
bis 12:00 Auschecken der Gäste, mögliche Gepäckaufbewahrung im Hotel (Rezeption)
- 10:00 – 11:00** Feierliche Enthüllung des Holocaust-Denkmal
in der Stadtparkanlage (Městské sady) in Ústí nad Labem
- 12:00** Mittagessen (Büffet im Erdgeschoss des Hotels, Saal B + C)

ÚVODNÍ A EDIČNÍ POZNÁMKA

Ve dnech 7.-9. října 2005 proběhla v Ústí nad Labem konference „Duch zakladatelů“ – Průmyslová společnost a společenská emancipace, která si dala za cíl poukázat na propojení procesů zakládání v 19. století, kdy společně s průmyslem vznikala sociální, kulturní, národní nebo náboženská emancipační hnutí, a zároveň symbolicky navázat na zakládání současná. Spojila se tak historická témata a paměť rodin podnikatelů se současnou politikou i s dnešní problematikou oživení regionů českých zemí dříve obydlených Němci. Úspěch konference se stal dalším argumentem, který podpořil myšlenku vytvoření česko-německého muzea Collegium Bohemicum.

Jsmo skutečně rádi, že se reálně přiblížilo vybudování informačního studijního centra a muzejních expozic se zaměřením na dějiny Němců v českých zemích a na česko-německá vztahy. Svůj domov naleznou v nově rekonstruované budově Muzea města Ústí nad Labem. Budou zde systematicky prezentovány výsledky vědeckého výzkumu v oblasti historické geografie, ekologie, archeologie, historie, dějin umění a péče o kulturní dědictví. Předpokládáme, že projekt bude podporovat další rozvoj péče o historickou krajinu, o kulturní dědictví včetně památkové péče a o rozvoj turismu zejména v příhraničních regionech Česka.

Naplnění těchto cílů umožní rekonstrukce současného sídla Muzea města Ústí nad Labem, která by se měla realizovat v letech 2006 až 2008 také díky spolufinancování strukturálními fondy Evropské unie v rámci Společného regionálního rozvojového programu. Ze státního rozpočtu přispěje také Česká republika, ale hlavní tíhu nákladů ponese město Ústí nad Labem.

Ačkoli v rámci konference proběhlo v Ústí nad Labem i několik kulturních akcí – film, koncert a odhalení pomníku obětem holocaustu, – jež oslovily širší veřejnost, vlastní obsah konference byl opět z kapacitních důvodů přístupný jen omezenému počtu zájemců. To je jeden z důvodů, proč jsme se rozhodli vydat texty zde přednesené. Druhý důvod je ten, že se domníváme, že spektrum zde referovaných či přednesených příspěvků bylo natolik zajímavé, že si prezentaci zaslouží.

Letošní sborník je na rozdíl od loňského svazku dominantně výstupem písemně dodaných rukopisů. Přesto jsme si dovolili ve výjimečných případech některé drobné, spíše diskusní, leč zajímavé příspěvky uvést pouze na základě zvukového záznamu, aniž by se nám podařilo je autorizovat. Tyto jsou označeny. Sborník je doplněn nejen dokumenty k některým příspěvkům, ale fotografiemi připomíná i průběh konference samotné.

Přehled partnerů a sponzorů nás zavazuje k opakovanému poděkování za jejich velkorysou podporu.

Václav Houfek – Kristina Kaiserová

EINLEITENDE BEMERKUNGEN ZUR EDITION

Vom 7. bis 9. Oktober 2005 fand in Ústí nad Labem die Konferenz „Der Geist der Gründer – Industriegesellschaft und gesellschaftliche Emanzipation“ statt. Sie hatte es sich zum Ziel gesetzt, die Verflechtung der Gründungsprozesse des 19. Jahrhunderts aufzuzeigen, als zusammen mit der Industrie soziale, kulturelle, nationale oder auch religiöse Emanzipationsbewegungen entstanden, und zugleich symbolisch an gegenwärtige Gründungsbewegungen anzuknüpfen. Sie verband historische Themen und die Erinnerungen von Unternehmerfamilien mit aktueller Politik und der heutigen Problematik der Wiederbelebung der Regionen der böhmischen Länder, die früher von Deutschen bewohnt wurden. Der Erfolg der Konferenz wurde ein weiteres Argument dafür, den Gedanken, das tschechisch-deutsche Museum Collegium Bohemicum zu gründen, weiter zu verfolgen.

Wir sind wirklich froh, dass dadurch der Aufbau eines Informations- und Studienzentrums sowie musealer Ausstellungen mit thematischer Orientierung auf die Geschichte der Deutschen in den böhmischen Ländern und auf die tschechisch-deutschen Beziehungen näher gerückt ist. Ihre Heimat werden sie im renovierten Gebäude des Stadtmuseums Ústí nad Labem finden. Hier werden Ergebnisse wissenschaftlicher Forschung auf dem Gebiet der historischen Geographie, der Ökologie, der Archäologie, der Kunstgeschichte sowie der Pflege des kulturellen Erbes präsentiert. Wir nehmen an, dass sich durch das Projekt auch die Pflege der historischen Landschaft, des Kulturerbes sowie die Denkmalpflege und der Tourismus, v.a. in den Grenzregionen Böhmens, weiter entwickeln werden.

Die Verwirklichung dieser Ziele wird durch die Renovierung des jetzigen Sitzes des Stadtmuseums in Ústí nad Labem möglich, die in den Jahren 2006-2008 auch dank der Mitfinanzierung durch die Strukturfonds der Europäischen Union im Rahmen des gemeinsamen regionalen Entwicklungsprogramms verwirklicht werden kann. Die Tschechische Republik leistet zudem aus dem Staatsbudget einen Beitrag, aber die finanzielle Hauptlast trägt die Stadt Ústí nad Labem.

Wenn es auch im Rahmen der Konferenz einige kulturelle Veranstaltungen gab (Film, Konzert, die Enthüllung des Denkmals für die Opfer des Holocaust), die eine breitere Öffentlichkeit ansprachen, so war das eigentliche Konferenzprogramm aus Kapazitätsgründen nur für eine beschränkte Zahl von Interessenten zugänglich. Das ist ein Motiv dafür, dass wir uns wiederum entschieden haben, die hier vorgelegten Texte herauszugeben.

Ein weiterer Grund war, dass das Spektrum der referierten und hier schriftlich vorgelegten Beiträge – wie wir meinen – so interessant war, dass sie diese Präsentation verdienen.

Der diesjährige Sammelband enthält – im Unterschied zu dem vorherigen – überwiegend schriftlich eingereichte *Manuskripte*. Trotzdem haben wir uns in Ausnahmen erlaubt, einige kleine, gesprochene, aber interessante Beiträge auf Basis der Tonaufnahme zu veröffentlichen, ohne dass wir sie haben autorisieren lassen. Diese sind gekennzeichnet. Der Sammelband wird

nicht nur mit Dokumenten zu einzelnen Beiträgen, sondern auch mit Fotoaufnahmen ergänzt, die an den Verlauf der Konferenz erinnern.

Der Umfang unserer Partner und Sponsoren verpflichtet uns, diesen erneut für ihre großzügige Hilfe zu danken.

Václav Houfek – Kristina Kaiserová

ÚVODNÍ PROJEVY

Tomáš Wiesner, ředitel Muzea města Ústí nad Labem:

Jmenuji se Tomáš Wiesner, jsem ředitel Muzea města Ústí nad Labem. Dovolte mi, prosím, abych na tomto místě poděkoval organizátorům konference, jimiž je Město Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně a Hannah-Arendt-Institut. Dále mi, prosím, dovolte, abych poděkoval oficiálním partnerům konference, jimiž jsou Robert Bosch Stiftung, Skupina ČEZ, Interreg III A, Česko-německý fond budoucnosti a Friedrich Ebert Stiftung.

Dovolte mi, prosím, abych předal slovo panu primátoru Gandalovičovi, primátoru statutárního města Ústí nad Labem. Děkuji.

Petr Gandalovič, primátor města Ústí nad Labem:

Vážená paní velvyslankyně, vážení pánové velvyslanci, vážený pane poslanče, milé dámy, vážení pánové, dovolte, abych vás co nejsrdčněji přivítal v Ústí nad Labem. Naše město, aspoň pro ty, kteří ho vlastně vidíte poprvé, je v současné době vzhůru nohama díky stavebním pracem během rekonstrukce městského centra. Dá se říci, že to je také určitá náprava historie. Vlastně poprvé po mnoha desetiletích se snažíme v Ústí nad Labem opět vybudovat městské centrum, náměstí, takové, jak ho mají jiná města. Město Ústí nad Labem pravděpodobně jako jedno z mála z českých měst je skutečně velkým a očividným svědkem veškeré složité historie 20. století, a ty rozkopané ulice jsou toho konkrétní součástí, konkrétním svědectvím. Málo se ví, že v dubnu 1945 postihl město ničivý nálet, který fakticky zničil celé historické jádro města, a také se možná málo ví v zahraničí, že další rány toto město postihly během komunistického režimu, kdy například celá ulice od našeho hotelu až k budově muzea byla komunistickými vládci zničena a zbourána namísto toho, aby byla opravena a dostavěna. My se teď snažíme tyto rány napravovat a je to samozřejmě velmi náročné, a proto vás také prosím, až se budete procházet naším městem, abyste byli shovívaví, a také, abyste dali pozor, abyste do žádné z těch děr nespadli.

Nebudujeme jenom centrum města. Ti, kdo navštívili naši konferenci před rokem, možná viděli na místě zámečku Větruše v podstatě zříceninu, která teprve tehdy začala být opravena, a dnes už vidíte její krásnou opravenou fasádu, a já věřím, že příští kolo naší konference už se bude konat na opraveném zámečku, odkud je krásný výhled na celé město i do Labského údolí. No a samozřejmě v neposlední řadě se chystáme opravit samotnou budovu městského muzea. Víte, že budova je jednou z historických budov, které právě přežily bombardování, a v současné době máme zažádáno na Evropský strukturální fond o příspěvek, na základě něhož věřím, že budeme schopni provést řádově do dvou let komplexní rekonstrukci této budovy. Minule na této konferenci jsem vám představil projekt, který máme již připraven, a věřím, že nám teď v této době bude tato dotace odsouhlasena a že skutečně budeme schopni tu opravu během krátké doby provést. Budova, jak víte, se v rámci Muzea

města Ústí nad Labem stane sídlem muzea historie Němců v Čechách zvaného Collegium Bohemicum. To je projekt, o kterém hovoříme už déle než dva roky, dá se říci, že vlastně dnešní konference je pokračováním diskusí o přípravě tohoto projektu, a vy víte, že to je projekt svého druhu ojedinělý. Doposud se většina těch česko-německých diskusí hodně věnovala tématu těch událostí 20. století. My chceme v našem muzeu představovat soužití Čechů a Němců v celé etapě staletí, po které spolu Češi a Němci v tomto regionu žili, navzájem spolupracovali, navzájem se obohacovali, a dá se říci, že kdyby právě nebylo těch událostí v polovině 20. století, pravděpodobně by tomu tak bylo dodnes. My chceme představovat soužití Čechů a Němců jako něco, co pro tento region, konkrétně pro náš region, mělo celou řadu velmi významných důsledků, a právě tato konference svým zaměřením se bude týkat jedné významné etapy, etapy průmyslového rozvoje našeho regionu v 19. století, kdy můžeme bez nadsázky říci, že bez této významné etapy rozvoje by tento region nebyl tím, čím dnes je. Představíme vám v několika panelech jak pamětníky, nebo spíše, potomky pamětníků, tak ale i vlastně samotné historické události, které v tomto období tento region tak významně ovlivnily. Na závěr této konference, v neděli, v neděli dopoledne v 10 hodin odhalíme v Městských sadech památník obětem holocaustu. Domnívám se, že to je velmi významná a důležitá tečka za naší konferencí, která se velmi dobře do tématu naší konference hodí, protože celá řada rodin, podnikatelských rodin, o kterých bude během naší konference řeč, byli německy mluvící Židé, jejichž potomci, anebo i oni sami buď před nacismem stačili utéct, anebo se, bohužel, stali jeho obětí. Památník obětem holocaustu je poslední z památníků, které v našem městě během tohoto roku odhalujeme. Je to série aktů, které jsme věnovali 60. výročí konce druhé světové války, které jsme začali tím, že jsme opravili veškeré památníky věnované vojákům Rudé armády, kteří osvobodili toto město, památníky obětem fašismu, a také jsme zde ve městě odhalili desku právě věnovanou obětem bombardování v dubnu 1945. Jste také informováni, že jsme v červenci tohoto roku odhalili pamětní desku obětem násilí, které se stalo v roce 1945 v červenci na Benešově mostě, jehož oběťmi byly civilní osoby německé národnosti, a vyjádřili jsme velké politování nad tím, že tiito lidé zahynuli v době, která už byla dobou mírovou, a že to byly oběti, které se skutečně staly oběťmi násilí po skončení druhé světové války. Proto odhalení památníku holocaustu bude v naší konferenci významným zakončením i této série událostí, týkajících se 60. výročí konce druhé světové války. Rád bych vám, vážené dámy, vážení pánové, popřál příjemný pobyt v Ústí nad Labem, rád bych vám popřál, aby tato konference obohatila vás i samozřejmě především téma samotné, to znamená budování muzea historie Němců v Čechách, muzea Collegium Bohemicum.

Děkuji vám za pozornost.

Markus Meckel, MdB (SPD):

Sehr geehrter Herr Oberbürgermeister, sehr geehrte Frau Botschafterin, werter Herr Botschafter, meine Damen und Herren, ich habe mich sehr über die Einladung zu dieser Konferenz

gefreut. Trotz der politisch bewegten Zeit in Deutschland, habe ich diese sehr gerne angenommen. Denn ich bin der festen Überzeugung, dass die Pläne, die hier im Collegium Bohemicum entstehen, ausgesprochen wichtig sind. Wir brauchen die Auseinandersetzung mit der Geschichte aus europäischer Perspektive.

Mein Wahlkreis liegt im Nordosten Brandenburgs zwischen Berlin und Stettin. Dieser Wahlkreis hat große strukturelle Probleme, aus der eine hohe Arbeitslosigkeit resultiert, die an die dreißig Prozent grenzt. Ich versuche den Menschen in dieser Region deutlich zu machen, dass man nicht allein auf Hilfe von oben warten darf, sondern dass es darum geht, sich selbst zu bewegen, denn Entwicklung beginnt in den Köpfen.

Manchmal belasten uns aber noch Probleme, die aus der Vergangenheit herrühren. Wir erleben es in Deutschland und Europa immer wieder, dass wir die Kräfte, die für Investitionen in die Zukunft notwendig sind, im Streit um die Vergangenheit verschwenden. Gerade um der Zukunft willen ist es wichtig, sich der Vergangenheit zu stellen. Ich glaube, dass dies eine zentrale Dimension für das ist, was Sie hier mit dem Thema „den Geist der Gründer“ ansprechen wollen.

Ich kenne die Geschichte dieser Region nicht gut, aber noch heute sieht man, dass sie im 19. Jahrhundert stark durch Industrialisierung geprägt war. Dies hatte sowohl positive als auch negative Auswirkungen und gerade solche aufstrebenden Industrieregionen aus dem 19. Jahrhundert wurden mit der Zeit zu einem zunehmenden Problem europaweit. Wenn die notwendige Transformation solcher Industrieregionen nicht vollzogen werden konnte, wie in den früheren kommunistischen Ländern, besteht diese Herausforderung auch heute noch.

Aber diese Region charakterisierte ebenfalls die heterogene Bevölkerungszusammensetzung, die sie in dem Museum thematisieren wollen. Das Zusammenleben von Tschechen, Deutschen, Juden gehört zur Vergangenheit. Wir müssen uns die Frage stellen, wie wir in die Zukunft mit einem Blick auf die Vergangenheit gehen. Für einen Aufbruch brauchen wir einen Rückblick, und für eine Orientierung und eine Perspektiven bedarf es einer Identität und eines Selbstbewusstseins ohne Angst. Deshalb müssen wir offen mit unserer Vergangenheit umgehen, losgelöst von bestimmten Ideologien. Dies ist, wie ich glaube, eine zentrale Voraussetzung, um die Zukunft zu gewinnen.

Ich möchte Ihnen kurz von meiner eigenen Geschichte erzählen: Heute ist der 7. Oktober. Für mich ist der 7. Oktober ein Feiertag, nicht weil die DDR an diesem Tag ihr Gründungsdatum und ihren Geburtstag hat, sondern weil wir 1989 an diesem Tag die Gründung der Sozialdemokratischen Partei in der DDR, die SPD-Ost – damals noch die SDP – initiiert haben. Parallel dazu besuchte Gorbatschow anlässlich des Geburtstages des Freundeslandes Honecker in Berlin. An diesem Tag sprach er die denkwürdigen Worte „Wer zu spät kommt, den bestraft das Leben“, was ja wahrhaftig auch heute noch gilt. Und an diesem Tag haben wir mit der Gründung der SPD-Ost in der DDR die SPD im Westen davor bewahrt, in dem darauf folgenden Prozess, sich etwa mit der SED oder einer ähnlichen Nachfolgepartei

in der Zukunft zu vereinigen. Dies ist – wie ich finde, nach wie vor – ein wichtiger historischer Verdienst.

Vor wenigen Tagen haben wir den 15. Jahrestag der deutschen Einheit in Potsdam begangen. Dieser Zusammenhang beider Jahrestage, die fast genau ein Jahr auseinander liegen, macht deutlich, was mir wichtig und möglicherweise nicht allen Deutschen bewusst ist. Oskar Lafontaine sagte 1993 im Deutschen Bundestag, er freue sich, dass 17 Millionen Ostdeutsche durch die Einheit die Freiheit erhalten haben. Die Reihenfolge war anders! Die deutsche Einheit wurde erst durch den Kampf für die Freiheit ermöglicht. Das heißt: die Diktatur fiel in der friedlichen Revolution.

Freiheit braucht Strukturen des Rechts, der Selbstbestimmung und der Partizipation. Deshalb war es für uns notwendig, dass wir eben die richtige Reihenfolge einhielten. Wir führten eine friedliche Revolution und später freie Wahlen durch. Wir wählten eine eigene Regierung, welche an den Verhandlungen zur deutschen Einheit teilnahm und die notwendigen Verträge abschloss. Übrigens ist in der Volkskammer und nicht im Deutschen Bundestag über die deutsche Einheit abgestimmt worden. Im Parlament abgestimmt wurden nur die Verträge. Der Beitritt wurde somit nur in Ostdeutschland entschieden. Diese Zusammenhänge machen deutlich, dass der Weg in die deutsche Einheit der Weg der institutionellen Selbstbestimmung der Ostdeutschen war und nicht, wie es viele Ostdeutsche glauben, die feindliche Übernahme durch den Westen.

Ich möchte hier aber nicht so lange über die deutsche Einheit reden, sondern darüber, was wir unmittelbar nach der freien Wahl gemacht haben. In den wenigen Monaten der frei gewählten Volkskammer haben wir zwei wichtige Themen diskutiert:

Erstens stand die Frage der Aufarbeitung der kommunistischen Vergangenheit im Raum. Es herrscht in Mitteleuropa oft die Annahme, dass wir in Deutschland die Aufarbeitung der kommunistischen Vergangenheit nur durch den Druck aus dem Westen vorangetrieben haben. Ich kann Ihnen versichern, dass es anders herum war. Wir haben in der Volkskammer durchgesetzt, dass beispielsweise die Akten geöffnet wurden und haben uns dann mit der kommunistischen Vergangenheit beschäftigt. Die Ressourcen, die für dieses Thema aufgewandt wurden, waren natürlich immens. Nur durch die deutsche Einheit war es möglich, sich so eine intensive Aufarbeitung leisten zu können.

Das zweite wichtige Thema, war der Vertrag über eine große Koalition vom 12. April 1990, in dem wir auch unsere Verantwortung in der deutschen Geschichte deutlich machten. Das war ausgesprochen wichtig, denn die kommunistische DDR-Regierung hatte, bis auf wenige Ansätze in den 1980er Jahren, die Verantwortung für die Verbrechen des Nationalsozialismus stets von sich gewiesen. Die „ruhmreiche Sowjetunion“, auf deren Seite die DDR stand, hatte nichts mit dieser Vergangenheit zu tun. Deshalb wurde die Mauer dann im Jahre 1961 „antifaschistischer Schutzwall“ genannt. Uns war wichtig, in dieser ersten Erklärung der Volkskammer uns in diese Geschichte zu stellen. Dies geschah nicht, weil wir die Geschichte als dauerhafte Last gerne tragen wollten, sondern weil wir keine Alternative sahen, die Zukunft

Europas mitzugestalten, ohne dass wir die Verantwortung für unsere Geschichte übernahmen. In diesen Zusammenhang gehörten die Grenzankennung der deutsch-polnischen Grenze, die diplomatische Anerkennung Israels, die ich damals als Außenminister initiierte, die Aufnahme sowjetischer Juden in Deutschland sowie die Entschuldigung, die wir damals aussprachen für die Beteiligung der DDR am Einmarsch in die Tschechoslowakei im Jahre 1968.

Wir wollten uns der Geschichte und Verantwortung unseres Volkes stellen und lehnten jede Art der Ideologisierung ab. Das hieß aber auch, dass wir alle Dimensionen unserer Geschichte zum Thema machen wollten, denn wir waren der festen Überzeugung, dass verdrängte Geschichte zu Unzeit wieder hochkommt und zum Problem für die Zukunft wird.

Ich erinnere mich sehr gut, dass ich 1985 im Deutschlandfunk eine Lesung „Der Schattemann. Tagebücher 1938 – 1945“ von Ruth Andreas-Friedrich hörte. Es gab eine DDR-Ausgabe, die bis zum 1. Mai 1945 ging. Ich dachte, das Tagebuch bricht dann ab. Ich stellte aber fest, dass es weiter ging. Diese Frau, die im Widerstand gegen Hitler in Berlin lebte und Juden versteckte, beschrieb in diesem Tagebuch, was Berliner im Mai 1945 und danach erleben mussten. In der DDR ist von massenhaften Vergewaltigungen von Frauen oder etwa von der Einrichtung von Speziallagern, die zum Teil in den ehemaligen Konzentrationslagern eingerichtet wurden, nie die Rede gewesen.

Auch die Geschichte der Vertreibungen wurde in der DDR zunächst verharmlost und später ganz verschwiegen. Viele Vertriebene lebten aber erst in der sowjetischen Zone, dann in der DDR. Diese haben ihr Leid oft nicht einmal in den Familien weitererzählt, weil sie die Kinder und später die Enkel mit ihrer Geschichte nicht belasten wollten. Dieses Phänomen kennen auch die Tschechen, die wie viele DDR-Deutsche eine Art Doppelleben lebten, in dem in der Öffentlichkeit andere Dinge gesagt wurden als man eigentlich dachte. Was für eine Befreiung, auch über dieses Thema 1989 und später reden zu können! Deshalb ist für mich, obwohl ich biographisch keine Verbindung zu dem Thema habe, die Auseinandersetzung mit der Geschichte der Vertreibungen wichtig. Der entscheidende Punkt ist hierbei, wie wir über das Thema reden.

Erstens dürfen wir den Kontext, die historische Einordnung, nicht vergessen. Das Leid, welches wir anderen zugefügt haben, kam auf Deutschland und auf uns Deutsche zurück. Diese Geschichte beginnt nicht erst 1945, sondern diese Geschichte betrifft das ganze 20. Jahrhundert. Es wäre verheerend, wenn man versuchte, diesen Kontext zu vernachlässigen.

Zweitens müssen wir beim Umgang mit diesem Thema große Sensibilität für die Nachbarn aufbringen, denn es muss klar sein, dass die Polen und Tschechen eine ähnliche Verdrängung von Geschichte erlebt haben, wie wir in der DDR. Das heißt, dass in diesen Ländern die Geschichte eben auch anders erzählt wurde und es lange braucht, bis hier die neuen Facetten der Geschichte wirklich begriffen werden.

Drittens ist es bezeichnend, dass sich die Wissenschaftler heute über diese Fragen im Wesentlichen einig sind, ob es nun polnische, tschechische, deutsche, britische oder

amerikanische sind. Sie arbeiten zusammen, sie kommen zu sehr ähnlichen Ergebnissen. Das Problem haben wir im öffentlichen Umgang mit diesen Fragen.

Viertens ist es von enormer Bedeutung, dass der Umgang mit solch belasteter schwieriger Geschichte nicht mit irgendeiner Art von Entschädigungsforderungen oder Vermögensfragen verbunden werden darf. Dies muss sogar ausgeschlossen sein. Denn dies führt natürlich zu Zerwürfnissen mit unseren Nachbarn. Gerade der verbindliche Verzicht auf Entschädigungsforderungen ermöglicht, dass man sich dieser Geschichte miteinander gemeinsam zuwendet.

Aus all diesen Gründen setze ich mich für eine europäische Geschichtsaufarbeitung ein. Von Beginn an habe ich mich daher gegen die Bestrebungen des Bundes der Vertriebenen, ein Zentrum gegen Vertreibungen zu errichten, gestellt und für ein europäisches Projekt gekämpft. Derzeit gibt es zwei Linien, die ein solches europäisches Projekt initiieren möchten. Die Erklärung der Präsidenten Kwasniewski und Rau vom Oktober 2003 spielte auf diesem Weg eine wichtige Rolle.

Aufgrund einer Initiative des polnischen Abgeordneten Bogdan Klich wurde erstmals im Europarat über ein Europäisches Zentrum gegen Vertreibungen diskutiert. Der daraus entstandene Entwurf für eine Empfehlung an den Ministerrat im Frühjahr 2005 erhielt nicht die geforderte Zweidrittelmehrheit der Abgeordneten. Allerdings ist dieser Prozess noch nicht abgeschlossen. Es wird weiterhin an einer konsensfähigen Resolution gearbeitet.

Ein zweites europäisches Projekt, welches sich ebenfalls diesem Thema widmet, ist das „Europäische Netzwerk Erinnerung und Solidarität“, welches im Jahr 2005 seine Arbeit in Warschau aufgenommen hat und auf Initiative der Kulturminister Deutschlands, Polens, der Slowakei und Ungarns entstanden ist. Sie wissen von den Schwierigkeiten im Bezug auf die tschechische Beteiligung und der österreichischen Zurückhaltung.

Ich würde mich wünschen, dass wir für unsere gemeinsame Zukunft den Mut aufbringen, miteinander unsere europäische Geschichte aufzuarbeiten und die Perspektive der anderen Länder anzuerkennen und verstehen lernen. Mit dem Collegium Bohemicum gehen sie genau in diese Richtung und deshalb wünsche ich Ihnen von ganzem Herzen viel Erfolg für dieses Projekt!

Franz Thun, Berater der Stadtverwaltung Warschau:

Sehr geehrter Herr Oberbürgermeister, Exzellenzen, sehr geehrte Damen und Herren,
Im Schatten von zwei so bedeutenden Vorrednern wackeln mir leicht die Knie- und die Stimme. Wer bin ich, dass ich die Ehre habe, als dritter heute Abend zu Ihnen zu sprechen? Möglicherweise haben Sie mich irgendwo auf dem Müllhaufen der Geschichte gefunden und ich spreche gewissermaßen als Vertreter der Ausstellungsstücke Ihres interessanten historischen Museums zu Ihnen. Ich muss mich also anstrengen.

Ich hatte einen alten polnischen Onkel, Jozef Czapski, Maler und Schriftsteller, geboren 1886 in Prag als Sohn von Juza Czapska, der Schwester meines Urgroßvaters Jaroslav Thun

aus dem benachbarten Tetschen. Bei einem meiner Besuche bei ihm in Maisons Laffitte bei Paris, meinte er, wir sollten ein bisschen im nahe gelegenen St. Germain en Laye spazieren gehen. Es war ein wunderschöner Spätsommertag. Auf der berühmten Terrasse des Schlosses angekommen, entschuldigte er sich, dass er mich an den Ort geführt hatte, an dem einst meine Niederlage besiegelt wurde. Als Pole, der das Wiedererstehen des polnischen Staates nach dem ersten Weltkrieg miterlebt hatte, gehörte er zu den Siegern. Aber eigentlich waren wir ein surreales Bild: Er, der Sieger von verblüffender physischer Ähnlichkeit mit dem Besiegten. Trotz seines Sieges hatte er dreimal seine immer neuen Heimaten endgültig verlassen müssen. Mir, dem Besiegten, hatte nur die Gnade der späten Geburt ein vergleichbares Schicksal erspart.

Habe ich nicht recht mit dem Müllhaufen der Geschichte? Ich freue mich, mit so hoch gebildeten Menschen auf diesem Seminar zusammen sein zu können. Ich werde Sie noch vieles fragen.

Mein Großvater Franz Thun sagte mir einmal, vielleicht nicht ganz frei von aristokratischem Hochmut: „Nationalität war eigentlich nicht unsere Sache, das hat mehr die Leute beschäftigt. Wir haben dem österreichischen Staat und unserem Kaiser gedient“ Diese Einstellung wurde in St Germain endgültig und folgenreich korrigiert.

Mein polnischer Schwiegervater erzählte mir, dass, als er nach einer schweren Verwundung im zweiten Weltkrieg irgendwo zwischen Rumänien und der heutigen Ukraine wieder zu sich gekommen war, er die örtlichen Bauern fragte, zu welcher Nation sie gehörten. Sie antworteten ihm: „Wir sind hiesige“. Danach fragte ich einen jungen polnischen Dominikanerpater, ob eine nationale Identität ein zwingender Bestandteil der menschlichen Person sei. Er sagte, ja, das sei so. Ich weiß nicht, ob er sein Theologiestudium schon abgeschlossen hatte. Ist Warschau nach den 14 Jahren, die ich dort lebe, und nirgendwo anders habe ich je so lange gelebt, meine Heimatstadt? Sie ist sicher die Heimatstadt meiner Kinder. Neulich fragte mich ein polnischer Arbeitskollege, ob meine Frau nicht in einem ständigen Loyalitätskonflikt lebe - einerseits als Polin, andererseits als Vertreterin der Europäischen Kommission in Polen. Ist Europa vor allem eine mentale Baustelle?

Ich will die Leistungen der Nationenbildung und der nationalen Erweckung nicht in Frage stellen. Ohne diese Leistungen wären Demokratie, aktives Staatsbürgertum, soziale Emanzipation und Solidarität, wie wir sie heute in Europa erleben, kaum vorstellbar. Wurde aber damit nicht auch die Herausbildung eines Ideals, des ethnisch reinen Nationalstaats begünstigt? Insbesondere, wenn ich daran denke, was wir angerichtet haben, Lidice, Theresienstadt, um nur zwei Orte aus der hiesigen Gegend zu nennen, weiß ich, dass wir dieses Ideal nicht in andere Kontinente exportieren dürfen, wenn wir Blutbäder verhindern wollen. War die in St Germain und den anderen Pariser Vororten geschaffene Ordnung die beste für Europa? Und wenn nicht die beste, vielleicht die einzig mögliche? Ist das, was im westlichen Balkan passierte und passiert, die Vollendung dieser Ordnung? Wäre nicht der Weg der Schweiz eine Alternative gewesen- die Schweiz, die der Europäischen Union nicht beitreten muss, weil sie selbst schon eine Europäische Union ist, - im Kleinen.

Wir sind den Vätern der Europäischen Union, Robert Schuman, Jean Monnet, Alcide de Gasperi, Konrad Adenauer, Józef Rettinger, Richard Coudenhove-Kalergi und den anderen dankbar dafür, dass sie ein Grundkonzept geschaffen und einen Weg eröffnet haben, der uns ermöglicht hat, in Europa auf freiwilliger Basis wieder zusammenzufinden. Sie haben die Ausgangsbedingungen geschaffen für den Gründergeist, den wir jetzt brauchen und den Sie deshalb zum Thema unseres Seminars gemacht haben.

Fortschritt war und ist fast immer eine Frucht von Begegnung. Als Berater für die Entwicklung kleiner und mittlerer polnischer Unternehmen konnte ich es selbst miterleben, welchen Entwicklungsschub das Zusammentreffen der Initiative, Kreativität und Flexibilität polnischer Unternehmerpersönlichkeiten mit westlichen Produktions- und Management-techniken, manchmal auch westlichem Kapital, ausgelöst hat und immer noch auslöst. Die Vielfalt Europas, der Reichtum von auf der Basis verschiedener Kulturen, Traditionen und Mentalitäten gefundenen Lösungen birgt ein großes Potential von Begegnungen in sich und damit von Fortschritt. Der Gründergeist hilft uns, dieses Potential zu nutzen.

Der morgige Tag wird uns Gelegenheit geben, bis zu 200 Jahre alte Konzepte und Leistungen auf dem Müllhaufen der Geschichte gerade dieser Gegend wieder zu entdecken. Mein Ur-Ur-Ur-Großvater Franz Thun hatte sich damals Anregungen, Rat und Fachleute vor allem aus England und Sachsen für seine Förderung der Industrialisierung, der Landwirtschaft und des Forstwesens geholt. Auch das Konzept des Landespatritismus, dass vor 200 Jahren Bernhard Bolzano und sein Kreis hier in Böhmen entwickelt haben, dürfte wieder aktuell werden – denn Europa wird wieder ethnisch gemischer. Begegnungen, Immigration und Geburtenschwund bringen das mit sich. Ein solcher neuer Landespatritismus würde sicher meinem Großvater, den Bauern, von denen mein Schwiegervater erzählte, und vielleicht sogar dem jungen Dominikaner, wenn er einmal Theologie fertig studiert hat, gefallen und national begründete Loyalitätskonflikte auflösen helfen.

Der Anfang jeder Begegnung ist das Herkommen. Ich verstehe ja, dass Sie eine Autobahn nach Norden bauen, damit Markus Meckel demnächst ganz kreuzungsfrei nach Usti kommen kann. Aber wir wollen in Warschau auch eine Autobahn zu Ihnen!

Es gibt etwas, was Begegnungen bei Ihnen unschlagbar macht - das ist die böhmische Küche. Sie hat immer vereint, nie getrennt. Ich freue mich mit Ihnen auf das, was jetzt kommt und danke den Veranstaltern für ihre herzliche Gastfreundschaft.

Carsten Lenk, Robert-Bosch-Stiftung:

Sehr verehrte Damen und Herren, liebe Teilnehmer der Konferenz, es freut mich außerordentlich, Ihnen heute persönlich die besten Grüße der Robert Bosch Stiftung zu Ihrer Konferenz übermitteln zu können. „Der Geist der Gründer“ ist ein klug gewählter Titel, steht er doch zum einen für den Aufbruch, den ihre Stadt im historischen Prozeß am Ende des 19. Jahrhunderts erlebt hat. Aber ich habe diesen Titel durchaus auch gegenwartsbezogen verstanden: Als eine Metapher für den Aufbruch und den Impuls, der von Aussig momentan

für die deutsch-tschechischen Beziehungen ausgeht. Mit dem Collegium Bohemicum als Ziel vor Augen setzen Sie ein wichtiges und einmaliges Zeichen, das hilft, die immer noch schwierigen Diskussionen um die gemeinsame Vergangenheit von Deutschen und Tschechen in den böhmischen Ländern in eine neue Phase zu führen. Für diesen mutigen und konsequenten Schritt gehört Ihnen, Herrn Primator Gandalovič, aber auch allen Unterstützern und Mitstreitern im Museum der Stadt Aussig und anderen Institutionen dieser Stadt unsere Anerkennung und unseren Respekt.

Der Geist der Gründer ist ein Titel, der auch auf die Robert Bosch Stiftung bezogen werden kann. Es war der Gründergeist eines Robert Bosch, der Ende des 19. Jahrhunderts begonnen hat, den Grundstein zu einem Weltunternehmen zu legen, das spätestens in den zwanziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts in allen Industrienationen der damaligen Zeit, also auch in der damaligen Tschechoslowakei aktiv und präsent war. Daß unternehmerisches Handeln mit sozialer und gesellschaftlicher Verantwortung einhergehen kann, das hat Robert Bosch in seinem Testament bewiesen, das zur Entstehung der Robert Bosch Stiftung führte. Damit wurde er zum zweiten Mal zu einem Gründer mit Weitblick.

Vielleicht war es diese frühe weltweite Präsenz, aber auch seine ausgeprägt humanistische Grundeinstellung, die Robert Bosch dazu bewogen haben, sich in den zwanziger Jahren aktiv für den Versöhnungs- und Verständigungsprozeß zwischen Deutschland und Frankreich einzusetzen. Diese Mission, für die Völkerverständigung zu wirken, wurde auch Programm der Stiftung: Zum Verständigungsprozeß mit Frankreich traten bald schon die Intensivierung der Beziehungen mit den USA und bereits in den siebziger Jahren mit Polen. Die deutsch-tschechischen Beziehungen fördert unsere Stiftung seit den neunziger Jahren. Wir setzen dabei auf Initiativen wie die ihre: Projekte, die mit Weitblick und langem Atem den Grundstein legen für eine vertiefte Zusammenarbeit zwischen Tschechen und Deutschen. In diesem Sinne haben wir Ihre Konferenz gerne unterstützt.

Ich wünsche Ihnen, ich wünsche uns allen eine fruchtbare und intensive Zeit hier in Aussig mit anregenden Diskussionen und Gesprächen.

Gerhard Besier, Hannah-Arendt-Institut, Dresden:

Sehr geehrte Damen und Herren, es freut mich sehr, Sie heute zum ersten Teil der Konferenz „Geist der Gründer“ begrüßen zu dürfen. Gerne sind wir am Hannah-Arendt –Institut für Totalitarismusforschung an der Technischen Universität Dresden auf das Angebot von Frau Kaiserova und Herrn Wiesner zurückgekommen und haben uns an dieser Veranstaltung beteiligt. Es ist in der Tat eine grosse Freude, mit engagierten Kollegen aus der Tschechischen Republik zu kooperieren, vor allem, wenn es um eine Sache geht, die wir an unserem Institut für sehr unterstützungswert und sinnvoll halten.

In Deutschland wird das, was Sie hier tun, mit großer Aufmerksamkeit verfolgt. Sie haben eine gute Presse. Die Frankfurter Allgemeine Zeitung schreibt über Ihre Versöhnungsgeste und auch die Sächsische Zeitung ist voll des Lobes.

Verschiedene Formen von Diktaturen und totalitären Regime haben im ostmitteleuropäischen Raum tiefe Spuren hintergelassen. Um diese überwinden zu können, ist es durchaus von Nöten, sich auf die Suche von Wurzeln dieser geschichtlichen Phänomene zu begeben. Für das Gebiet Böhmens ist es eben aus diesem Grund wichtig, sich mit der Problematik des Nationalismus und der nationalen Minderheiten möglichst unbefangen auseinanderzusetzen. Die Absicht, das Leben der Deutschen in Böhmen im Rahmen einer neuen Institution hier in Usti nad Labem, Aussig, zu erforschen, wird dazu einen erheblichen Beitrag leisten.

Die Aussiger Region kann man mit Recht als einen Ort bezeichnen, wo die tschechische und deutsche Kultur im intensiven Neben- und Miteinander gestanden haben. Was für die Kultur gilt, kann man in diesem Fall ebenfalls auf andere Teile des menschlichen Lebens beziehen, zum Beispiel auf den Bereich der Wirtschaft.

Die Stadt Usti nad Labem ist in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts zum Industriezentrum der österreichisch-ungarischen Monarchie geworden. Diese Entwicklung, die am Anfang des 19. Jahrhunderts noch kaum zu erwarten war, hat ihre Ursache in der vorteilhaften Lage an der Elbe, ist aber vor allem durch die Tatsache bedingt, dass Usti nad Labem Teil der Bahnstrecke von Wien nach Berlin geworden ist. In erster Linie war es die chemische und die Textilindustrie, die die Stadt europaweit bekannt gemacht hat. Viele Betriebe wurden hier gegründet, die Zahl der Einwohner ist ständig gewachsen, was auch über den Wohlstand der Bürger gesagt werden kann. Als Nebeneffekt dieser Entwicklung wurden verschiedene Vereine und Gesellschaften gegründet, die dokumentieren, dass sich hier eine für die Zeit ungewöhnliche Zivilgesellschaft entfalten konnte. Über Usti nad Labem berichtet man also am Ende des 19. Jahrhunderts als über eine wohl entwickelte Stadt mit beispielhafter Infrastruktur.

Meine Damen und Herren, es ist das Thema dieser Konferenz, das uns an diese Zeit erinnern lässt. Der „Geist der Gründer“ hat im 19. Jahrhundert die Gesellschaft durchdrungen und die Bürger zu selbstständigen Aktivitäten inspiriert. Ich erwarte mit Spannung, dass uns von den Teilnehmern der folgenden Paneldiskussion über die Vorgänge im Ústí des 19. Jahrhunderts ausführlich berichtet wird und dass uns damit die Atmosphäre dieser Zeit näher gebracht wird.

Es wird sicherlich sehr gewinnbringend sein, sich vom „Geist der Gründer“ auch heute, am Anfang des 21. Jahrhunderts, inspirieren zu lassen. Ústí nad Labem ist als Stadt dazu optimal geeignet, da sie in vielen Bereichen eine Schnittstelle zwischen Deutschland und der Tschechischen Republik bildet. Eine ernsthafte und unbefangene Beschäftigung mit der Geschichte dieser Stadt und des Zusammenlebens von Tschechen und Deutschen in dieser Region kann sicherlich auch zu einer Basis für eine gemeinsame Zukunft im Rahmen eines geeinigten Europas werden.

Gerne gebe ich das Wort an den Moderator der Paneldiskussion und wünsche den Teilnehmern dieser Konferenz ein erfolgreiches Gelingen der Tagung..

HISTORICKÝ PANEL

Eduard Kubů, Ústav hospodářských a sociálních dějin UK:

Dámy a pánové, dovoluji mi, abych zahájil dnešní panel historiků, panel, který zjevně dal našemu setkání také svůj název – Duch zakladatelů, průmyslová společnost a společenská emancipace. Dějiny podnikání, zakladatelské vlny, industrializace, podnikatelské tradice a podnikatelské elity – to vše jsou témata, na nichž, na jejichž výzkumu česká, respektive československá historiografie odborně mnohé dluží. V posledních deseti letech se mnohé obrátilo k lepšímu, místo dějin podniků a hnutí, dělnických zejména, účelově interpretovaných, dnes skutečně zpracováváme dějiny podnikatelských elit v podnikání a mentalitě. To, co dnes uslyšíme, předpokládám, že naše bádání dále rozhojní a naše znalosti obohatí. Uslyšíme dnes příspěvky čtyř velmi renomovaných historiků, historiků, jejichž výzkumy jsou obecně v historické obci známé. Jedná se o autory řady monografií a velkých významných studií. Dva historikové jazyka německého a dva historikové jazyka českého dnes tedy dají našemu zasedání historickou dimenzi.

Friedhelm Boll, Friedrich-Ebert-Stiftung:

SPEKTAKULÄRES EREIGNIS – SOZIALKRITISCHE BILDREPORTAGE – SELBSTDARSTELLUNG. BEMERKUNGEN ZU STREIKPOSTKARTEN IN FRANKREICH UND DEUTSCHLAND 1884-1914

Auch die Postkarte hat ihre Sozialgeschichte. Im Zeitalter der technisch vereinfachten Reproduzierbarkeit stellte die Bildpostkarte das Medium, mit dessen Hilfe das ehemals exklusive Kunstwerk seinen Weg aus den Salons reicher Leute in die Wohnstube auch des einfachen Volkes finden konnte. Aber nicht nur Kunstwerke, auch die Portraits der Herrschenden oder die der proletarischen Gegenelite wie August Bebel oder Jean Jaurès gelangten via Postkarte in die Wohnzimmer und Sammelalben der Arbeiterschaft.¹ Vom Siegeszug der Photographie und vom Naturalismus eines Emile Zola angesteckt, wandten sich vor allem französische Photographen auch sozialen Themen zu. Selbst unwürdige Lebens- und schmutzigste Arbeitsverhältnisse wurden auf die Photoplatte gebannt und als Postkarte vertrieben. „Die Schreie von Paris“ hießen bezeichnenderweise einige der ersten Bilddokumentationen, die seit der großen Wirtschaftskrise der 1880er und verstärkt ab 1900 aufgelegt wurden.² 1906

1 Ilse Fischer/Werner Krause, August Bebel 1840-1913. Ausstellungskatalog, Köln 1988.

2 Siehe den Ausstellungskatalog *Petits métiers et types parisiens vers 1900*. Musée Carnavalet, Paris 1984 (über die Fotografen Atguet, Géniaux und Vert). Ein kleines ABC französischer Fotografen liefert der Ausstellungskatalog: *Zwischen Fahrrad und Fließband. Absolut modern sein. Culture technique in Frankreich 1889-1937*, Berlin 1986 (Redaktion H. J. Neyer).

war bereits ein besonderer, wenn nicht sogar der wichtigste Höhepunkt der Verbreitung illustrierter Post- oder Ansichtskarten erreicht. Keine Stadt, keine Brücke, keine Straße, die nicht abgelichtet und feilgeboten worden wäre. Auf etwa 600 Millionen Exemplare, das sind 15 pro Einwohner, schätzte man die Gesamtauflage der französischen Ansichtskarten im Jahre 1906.³ Darunter bildeten die Ansichtskarten sozialen Inhalts naturgemäß eine Minderheit; noch geringer war die Zahl der Streikpostkarten. Diese Darstellungen bieten einen außerordentlich wertvollen Zugang zur sozialen Konfliktgeschichte. Sie sind bisher noch nicht wissenschaftlich ausgewertet worden und wurden anlässlich einer kurzen Ausstellung im Deutschen Historischen Museum 1992 zum ersten und bisher einzigen Mal in Deutschland gezeigt.

Die international größte Sammlung von Streikpostkarten, die *Collection Georges Bossi*, Paris, enthält etwa 450 Einzelstücke, davon betreffen allein 365 Karten französische Arbeitskämpfe des Zeitraums 1901 – 1914.⁴ Die Zahl der für diese Ausstellung zusammengetragenen Streikpostkarten, die sich auf deutsche Arbeitskämpfe beziehen, dürften höchstens ein Zehntel der französischen ausmachen. Vergleicht man die Gruppe der künstlerisch gestalteten Mai-Festpostkarten beider Länder, so kehrt sich das Verhältnis um. Der größte Teil der deutschen Arbeiterbewegungspostkarten entfällt zweifelsohne auf die bekannten Erste-Mai-Festpostkarten.⁵

Diese quantitativen Unterschiede finden sich auch in der illustrierten Presse. Während die führende französische Illustrierte der Zeit, *L'illustration*, zwischen 1900 und 1910 rund 111 Gravuren und Bilder zum Thema Streik veröffentlichte⁶, brachte die vergleichbare *Leipziger Illustrierten* nur eine Handvoll derartiger Darstellungen, von denen sich die Mehrzahl noch zudem auf ausländische Arbeitskämpfe bezog. Die genannten Unterschiede lassen sich ergänzen durch Erfahrungen aus der Szene der Postkartenhistoriker. Der Münchener Sammler Karl Stehle, der vermutlich die größte Zahl deutscher Streikpostkarten zusammengetragen hat, berichtet die unter seinen Kollegen weitverbreitete Meinung, dass rund 90 % der deutschen Arbeiterbewegungspostkarten von Künstler aus dem Umkreis der Sozialdemokratie geschaffen und von Arbeiterbewegungsverlagen publiziert worden seien. Im Unterschied zu den Postkarten aus der französischen Arbeiterbewegung, die vornehmlich dokumentarischen Charakter hätten (überwiegend Fotografien) und aus einer Vielzahl von gerade auch lokalen Verlagen stammten, hätten vergleichbare Postkarten aus Deutschland fast durchweg

3 M. Rébérioux, La carte postale de grève: propos sur une collection et une exposition, in: *Le Mouvement social*, Nr. 131, 1985, S. 135.

4 *Cartes postales des grèves 1901-1914*, Montreuil 1984 (Collection Georges Bossi, Ausstellungskatalog). Die Sammlung wird im Stadtarchiv von Montreuil verwahrt.

5 Entsprechende Sammlungen besitzt u. a. das Archiv der sozialen Demokratie, Bonn, und die Historische Kommission zu Berlin.

6 G. Noiriél, *Les ouvriers dans la société française XIXe-XXe siècle*, Paris 1986, S. 107.

einen allegorischen Inhalt oder eine künstlerisch gestaltete Form.⁷ Erst mit dem Ersten Weltkrieg hätten sich diese Unterschiede angeglichen.

Darstellungen zur deutschen politischen Satirik sind hier in Einzelfällen berücksichtigt. Sie bilden eine eigene, in beiden Ländern gern benutzte Stil- und politische Kampfform, die die Fülle der dokumentarischen Bildberichterstattung über Arbeitskämpfe in Frankreich jedoch nicht heranreicht.

Was sagen die erwähnten Unterschiede über die beiden Arbeiterbewegungen aus? Eine erste Antwort auf diese Frage soll die genauere Analyse bildlichen Streikdarstellungen ermöglichen.

Die Streikdarstellungen der illustrierten Presse

Als es um 1900 üblich wurde, von größeren Arbeitskämpfen Postkarten anzufertigen, hatte der Streik bereits ein festumrissenes Image. Deutsche, vor allem aber französische und gelegentlich auch englische Illustrierte hatten zuerst mit Gravuren und Karikaturen, später mittels photographischer Aufnahmen über diese immer beliebtere, immer häufiger angewandte Kampfinstrument der Arbeiterschaft berichtet. Wie bei anderen, besonders häufigen Bildberichten, z. B. über Naturkatastrophen, Eisenbahnunfällen, Staatsbesuchen, Einweihungen neuer Gebäude oder Schiffstauen, dominierte auch beim Arbeitskampf das Spektakuläre des Ereignisses. Die großen Arbeitskämpfe der 1880er Jahre (vor wie nach der Entstehung des Koehlerschen Ölgemäldes) waren bereits Medienereignisse für die schreibende wie für die bildnerische Zunft. Allerdings eilte in dieser Hinsicht die Medienöffentlichkeit in Frankreich und ab 1886 auch in den USA der Entwicklung in Deutschland und England voraus.

Die europäische Klassenkampfwelle von 1889/93

Für die schreibende Zunft änderte sich dies schlagartig mit dem 1888 einsetzenden Konjunkturaufschwung, der den entscheidenden Anstoß zum großen Bergarbeiterausstand von 1889 gab und in der allgemeinen Aufbruchstimmung der erstmaligen Feier des 1. Mai 1890 noch spürbar war. Es verging vor allem während der Frühjahrsmonate kaum ein Tag, an dem nicht auch in Deutschland über neue ‚Strikes‘ zu berichten gewesen wäre. Die bürgerliche wie die Arbeiterpresse musste während der Monate April/Mai/Juni ihren Blattumfang allein wegen der Streikberichte regelmäßig um eine oder zwei Seiten erweitern.⁸ Während es in den vorausgegangenen Jahren seit etwa 1875 weitgehend ruhig geblieben war, traten Streiks ab Mitte der 1880er Jahre auch in deutschen Industriestädten wieder verstärkt auf. Ab 1888

7 K.-D. Pohl, Allegorie und Arbeiter. Bildagatorische Didaktik und Repräsentation der SPD 1890-1914, Diss., Osnabrück 1986.

8 F. Boll, Arbeitskämpfe und Gewerkschaften in Deutschland, England und Frankreich. Ihre Entwicklung vom 19. zum 20. Jahrhundert, Bonn 1992, Kapitel 3 – Diese Arbeit wird auch für die folgenden Ausführungen zugrunde gelegt.

jedoch sprach man von einer regelrechten Streikepidemie, von „Streikfieber“, oder von „complotmäßigen Arbeitseinstellungen“. Auf Grund eines weltweiten, rapiden Konjunkturanstiegs, der die jahrelange sogenannte Große Depression zu beenden schien, entwickelte sich ab 1888 eine in ihren Ausmaßen bisher unbekannte Streikwelle. Auch die bürgerliche, vor allem die Wirtschaftspresse nahm regen Anteil an dieser Entwicklung, weil sie die Streiks als „Barometer für die Prosperität“, betrachtete. Außerdem schlugen größere Arbeitskämpfe unmittelbar auf die Börsenkurse durch. Schließlich spekulierte man, ob nicht irgendwo „ein internationales Komitee bestände, das die Fäden in der Hand hält“ („Baugewerks-Zeitung“, 27.2.1889). In der von der Frühjahrskonjunktur besonders abhängigen Bauwirtschaft hieß es:

„[...] in fast allen großen Städten Norddeutschlands [...], in Italien, wo Rom, Neapel und Mailand in die Aktion getreten sind mit dem Feldgeschrei ‚Anarchismus, Atheismus und Kommunismus‘, in Frankreich, wo es hauptsächlich Paris ist, in Belgien bereiten sich große Arbeitseinstellungen vor. Ihren Mittelpunkt scheint die Bewegung in der Schweiz zu haben, denn von dort aus gelangen sozialdemokratische Flugblätter und Zeitungen in die ganze Welt.“

Gegenüber vorangegangenen Phasen intensiver Streiktätigkeit wie 1848 oder während der Gründerjahre vor und nach dem deutsch-französischen Krieg hatten sich um 1890 zwei Dinge grundlegend geändert: die internationale Ausbreitung des Streiks als dem bevorzugten Kampfinstrument der Arbeiterschaft und damit die weitgehende Ablösung des Aufstands durch den Streik. Die kollektive Arbeitsniederlegung war zu einer fast alltäglichen Begleiterscheinung der Industriewirtschaft geworden, ohne dass dies zu ständigen Revolten oder gar Revolutionen geführt hätte. Auch wenn gerade in Frankreich eine vielfältige Revolutionsmetaphorik in den Liedern und Slogans der Streikenden Verwendung fand, die Praxis des Arbeitskampfes verband sich mit Begriffen wie „Lohnbewegung“, „Tarifstreit“, „Minimallohn“ oder mit der Forderung nach einem „gleichmäßigen Lohnsatz“, der „schriftlich auf ein Jahr zu bewilligen sei“. Diese Veränderungen spiegelten sich in der illustrierten Presse nur zu einem geringen Teil wider.

Das Symbol der Zeit war nun nicht mehr die Barrikade der revoltierenden Bürger, sondern der Massenaufmarsch der streikenden Proletarier. Auch die Orte der Ereignisse hatten sich geändert: Waren früher die politischen Hauptstädte die Zentren der Bewegung, so kamen nun die industriellen Ballungsgebiete z. T. auch die fast unbekanntenen Industriedörfer in die Schlagzeilen. Auch dafür ist das Koehlersche Bild ein guter Beleg: Die isolierte Industrieanlage auf freiem Feld, umgeben allenfalls von Arbeitersiedlungen, wird zum Kristallisationskern der neuen sozialen Protestbewegung. Auf diese Weise haben in Frankreich umfangreiche Bildberichte über Berg- und Textilarbeiterstreiks das Bild des Arbeiters dieser Zeit nachhaltig geprägt. Von den größeren Streikberichten in der „Illustration“ zwischen 1881 und 1891 entfielen allein 7 auf Bergarbeiterausstände, je 2 auf Streiks von Textilarbeiter(innen) und Erdarbeitern sowie je 1 auf solche von Kutschern, Kellnern, Eisenbahnern und Glasbläsern. Nicht mehr das Pariser Volk (Handwerker, Kleingewerbetreibende) aus der Zeit

der Commune (1870/71), sondern der Proletarier aus den Kohlengruben, die Proletarierin der Textilfabriken wurden zum Symbol der sozialen Kämpfe.

Die Attraktivität des Spektakulären

Im Vordergrund der Bildberichte stand naturgemäß das Sensationelle, das spektakuläre Ereignis, der Tumult: der Fenstersturz des Ingenieurs Watrin durch die aufgebrachten Bergarbeiter von Décazeville (1886) der Einsatz der Polizei oder gar der der aufmarschierten Truppen (Ölgemälde von Roll), die Konfrontation der in kriegsmäßiger Linie aufgereihten Infanterie auf dem Kirchplatz des nordfranzösischen Textilstädtchens Fourmies (1891), mit Darstellung der Fusillade und den 20 erschossenen Maidemonstranten (vorwiegend Frauen, Jugendliche und Kinder), verlassene Hafen- oder Gleisanlagen anlässlich großer Streiks von Hafearbeitern oder Eisenbahnern, die Tumulte anlässlich von Kutscher- oder Trambahnstreiks. Da es sich bei den Darstellungen der 1880er und 1890er Jahre vorwiegend um Zeichnungen oder um Gravuren (oft nach photographischen Aufnahmen gestaltet) handelte, konnte der Künstler auch eigene Beobachtungen in die Darstellung einbringen. Viele dieser frühen Bilder enthalten daher im Gegensatz zu den späteren Photographien gestalterische Elemente, wie sie bei Koehler oder Roll bereits Verwendung gefunden hatten: das Steineaufheben oder Steinewerfen (Kellnerstreik in Paris 1888), die geballte Faust, der kampfbereite, mit einem Knüppel bewaffnete Arm, die flüchtenden oder heranlaufenden Personen (Kinder, Polizisten), die blanke Waffe der meist berittenen Polizei, der umgestürzte Baukarren, die miserabel gekleideten Frauen und Kinder (Koehler, die Armen von St. Quentin), die stillende Frau als Ausdruck des Arbeiterelends (Roll). Derartige Motive, vor allem die in künstlerischer und satirischer Darstellung meist vorhandenen Knüppel- oder Kampfszenen, finden sich bei den ab 1900 aufkommenden Streikpostkarten kaum noch wieder. Zum einen ließen die langen Verschlusszeiten der damaligen Fotoapparate es selten zu, schnelle Bewegungen (laufende Menge, Steinewerfen, schlagende Polizei) zu fotografieren. Außerdem blieben derartige Gewaltvorfälle im Zusammenhang mit Streiks auch in Frankreich äußerst selten. Perrot hat für 1871–1890 konstatiert, dass nur in 3,6 % aller Arbeitskämpfe Gewalt angewandt wurde, bei 5,6 % kam es zu handgreiflichen Auseinandersetzungen zwischen Arbeitern.⁹

Der Streik als Auslöser für Sozialforschung.

Sozialkritik und dokumentarische Bildberichterstattung

„Der Streik ist ein Ereignis, das spricht und von dem man spricht. Wegen ihm und um ihn herum, vervielfältigen sich die Beobachtungen, werden die Griffel gespitzt; nicht nur die der Ordnungshüter, auch die der Chronisten und Erzähler, die der Journalisten, die der Streik in die Arbeiterquartiere lockt [...]“ (Michelle Perrot).¹⁰ Trotz der immer wieder dominierenden

⁹ M. Perrot, *Les ouvriers en grève*, 2 Bde., Paris u. a. 1974.

¹⁰ M. Perrot, *Jeunesse de la grève*, Paris 1984, S. 13 f.

Attraktivität des Spektakulären öffnete sich die französische Bildberichterstattung der realistischen oder sozialkritischen, vom Naturalismus eines Emile Zola (in seinem Bergarbeiterdrama *Germinal*) oder Gerhard Hauptmann (*Die Weber*) beeinflussten Darstellung. Die Lebens- und Arbeitsbedingungen des Proletariats werden mit fast jedem der großen Arbeitskämpfe zum Gegenstand ausführlicher Bildberichte. Besonders bekannt wurden die Darstellungen von Bergarbeitertypen, in ihrer traditionellen Bekleidung (mit Lampe und Gerät), unter- wie über Tage, als Hauer, Dienstältester, Maschinenführer oder Untertageposten. Auch die über Tage arbeitenden Kohlenverleserinnen wurden auf Postkarten abgelichtet, ebenso wie ihre führende Teilnahme in einem Streikkomitee. In ähnlicher Weise berichteten Londoner Zeitungen über die Arbeit der Docker anlässlich des großen Streiks im Londoner Hafen (1889), der zum Wendepunkt der gesamten britischen Arbeiterbewegung wurde.

Anlässlich eines Streiks südfranzösischer Glasbläser, der zur Gründung einer berühmten Glasbläser-Kooperative führte, wurde eine Bildserie über diesen Berufszweig veröffentlicht. Auch bei Ausständen von Eisenbahnern und Bauarbeitern wurden Arbeitsplätze und Großbaustellen oder die Gefährdung beim damals wichtigsten Symbol der Moderne, dem Eiffelturm, dargestellt¹¹. Auf diese Weise wurden die Forderungen gerade der Berg- und Bauarbeiter nach entscheidender Verbesserung des Arbeitsschutzes sowie der Unfall- und Rentenversicherung auch seitens der bürgerlichen Illustriertenpresse unterstützt. Das politisch offenere, parlamentarische System Frankreichs bot den Arbeiterparteien größere Möglichkeiten der gesetzgeberischen Gestaltung als das halbabsolutistische Regierungssystem des Deutschen Kaiserreichs. Ähnliche Bildberichte über Lebens- und Arbeitsverhältnisse ließen sich in den beiden führenden Illustrierten des Kaiserreichs, der Hamburger und der Leipziger „Illustrierten Zeitung“ nicht nachweisen.

Die Bildberichterstattung der *Illustration* ging sogar noch weiter. Anlässlich der großen Arbeitskämpfe vor und nach 1890 und im Zusammenhang mit der von der „Großen Depression“ ausgelösten Arbeitslosigkeit brachte die Zeitung ausführliche Bildberichte über das Elend der Pariser Armenviertel (siehe die Arbeitsküche eines Pariser Knopfdrehers). Ähnliche sozialkritische Bildserien kennen wir in Deutschland allenfalls in der bildenden Kunst z. B. von Käthe Kollwitz oder von Heinrich Zille, der für seine Zeichnung ebenfalls photographische Vorlagen benutzte. Dennoch fällt auf, dass der enge Zusammenhang von Streik und sozialdokumentarischer bzw. sozialkritischer Bildberichterstattung in den Printmedien Deutschlands bis 1914 offenbar kaum Nachahmung gefunden hat.¹²

Die Selbstdarstellung

Wollte man dem verzerrten, tumulthaften Image des Streiks entgegenwirken, so blieb nur der Weg über andere Bilder, d. h. über eine *dokumentarische* Darstellung. Dies macht den

11 Zwischen Fahrrad und Fließband dokumentiert die Bedeutung des Eiffelturms für die Kunstgeschichte.

12 Pohl, *Allegorie und Arbeiter*, S. 128 ff.

großen Wert der Streikpostkartensammlungen aus. Naturgemäß waren auch diese Fotos geprägt vom Blick des Fotografen (bürgerlicher Herkunft), der das Ereignis des Streiks zum Anlaß seiner Bildberichte nahm. Die von ihm oder einem lokalen Verlag produzierten Postkarten dienten jedoch weniger der überregionalen Sensationspresse als dem lokalen Markt, dem Käufer. Dies konnte sowohl der einfache Soldat sein, der Grüße von seinem außergewöhnlichen Einsatz nach Hause sandte, wie auch der Konsument, der über chaotische Verkehrsverhältnisse anlässlich eines Trambahnstreiks erregt oder belustigt war. Vielfach aber nutzen Streikende, Streikführungen und auch Politiker das neue Postkartenmedium zur Selbstdarstellung. Somit bot sich auf Grund der stetig verbesserten Reproduzierbarkeit der Fotografie ab etwa 1900 eine neue Dimension: Die Streikenden konnten der bildnerischen Fremdbestimmung durch die Medien entgehen und zumindest teilweise die eigene Sicht der Dinge dokumentieren und propagieren. Die Bildpostkarte wurde – wie beispielsweise in Fougères oder Mazamet – zu einem wichtigen Dokument für die eigene Sache und die eigenen Forderungen: Mit diesen Bildern, selbst mit den schrecklichsten, z. B. von der größten Bergwerkskatastrophe der Zeit in Courrières (1.100 Tote) kann man Werbung machen. Die hier beispielhaft herausgegriffene Serie der Streikpostkarten von Fougères wurden im ganzen Land, vor allem in Paris, vertrieben, um Streikunterstützungen zu sammeln. Die Bildserie verdeutlicht: Der Arbeitskampf zog sich 98 Tage hin, der Ausschuss für Arbeit der Nationalversammlung besuchte die Schuhstadt, die Stadtverwaltung ließ Brot an die Streikenden verteilen, die katholischen Schulen ernährten die nicht aufs Land oder nach Rennes verbrachten Kinder. Eine enorme Solidaritätswelle ergriff ganz Frankreich (und Teile der ausländischen Arbeiterbewegung). In Paris wurden Benefiz-Konzerte abgehalten, so u. a. von der Comédie Française, von der Oper und von einer berühmten Schauspielerin im Theater am Montmartre (ebenfalls als Werbepostkarte verbreitet). Die Rückkehr der Kinder aus Rennes wurde festlich begangen und von den Bürgern Jaurès und Bénézech begleitet.

Die ausführlichen Bildgeschichten einzelner Arbeitskämpfe zeigen viel mehr als das Spektakuläre. Allein rund 30 Streikpostkarten (von angeblich rund 200) über die Arbeitskämpfe der Eisenbahner Nordfrankreichs oder über den der Berg- und Stahlarbeiter Lothringens 1910, oder die 23 Karten über Streik und Aussperrung der Beschäftigten der Schuhindustrie in Fougères 1906/07 belegen: Der Arbeitskampf ist zunächst ein komplexes Organisationsgebilde mit Vollversammlung, Streikkomitee, Delegation, Aufstellung der Forderungen, Abstimmungen, Geldsammlungen etc. Zu erwähnen sind auch Parlamentsdebatten, Ausschusssitzungen, Besichtigungen durch Pariser Abgeordnete. Immer wieder dokumentiert sind auch die besonderen Solidaritätsleistungen der Streikenden: das gemeinsame Mittagessen (*la soupe communiste*) und die Verschickung der Kinder in die umliegenden Städte. Da sind die 10-Stunden-Tag-Kämpferinnen aus Crimmitschau, die Schuharbeiterinnen der neugegründeten unabhängigen Arbeitsbörse von Fougères oder die Männer und Frauen vom Streikkomitee der Bergarbeiter aus Douai, die diesen Proletarierstolz im Gesicht tragen. Selbst Niederlagen (wie in Crimmitschau) werden mittels dieser Erinnerungen zu Siegen.

Viele dieser Arbeitskämpfe wurden auf Grund ihrer monatelangen Dauer oder wegen der durch sie ausgelösten Reformdiskussionen zu einem historischen Ereignis.

Was bedeutete es für eine(n) Streikteilnehmer(in), eine Postkarte mit ihrem Konterfei an Freunde und Verwandte zu schicken: „Herzliche Grüße vom Streik in ...“? Wenn man gar mit einem der ganzen Nation bekannten Streikführer, einem Bürgermeister oder Abgeordneten, gar mit Jean Jaurès oder mit Vincent Auriol, dem späteren Präsidenten der IV. Republik, zusammen abgelichtet worden war?. Am deutlichsten hatten die Pariser Parkettleger ihren Wunsch, beim Generalstreik der Pariser Bauarbeiter 1898 formuliert, als sie, ohne jegliche eigene Forderung anzumelden, erklärten, sie hätten auf keinen Fall „diese grandioseste Demonstration der Welt“ verpassen wollen.¹³

Oral-history-Studien haben gezeigt, dass „die große Streikzeit“ (an der Saar 1889-1893)¹⁴ oder ähnliche Ereignisse noch heute im kollektiven Gedächtnis der Nachkommen lebendig sind.

Gewiss hat der Streik etwas Demonstratives, Expressives, das die Alltagsroutine unterbricht. Man stellt sich auf wie beim Klassenfoto und schreibt nicht nur Grüße aus dem Streikgebiet, sondern: „Die Kinder von Mazamet-Graulhet sind alle Brüder. Unvergeßliche Streiks.“ Aber auch das ist anzumerken: Hier wurde die brutale Kehrseite des Arbeitskamps verdeckt: dass die Hilfgelder verbraucht und die Streikführer entlassen sind, dass man hungert und der Armenunterstützung ausgeliefert ist oder gar die Kinder in hilfsbereite Arbeiterstädte verschicken muss. Schließlich spielt auch Angst eine Rolle: Angst vor Maßregelungen, vor dem Verlassen der angestammten Heimat oder vor den Arbeitgebern, die sich gegen sogenannte Rädelsführer(innen) verschworen haben. Nicht weniger drohte auch das Absinken ins Nomadentum der Hausierer und der Nichtsesshaften. Dies konnte durchaus ein Motiv sein, vor dem Schnappschussfotografen das Gesicht zu verbergen. Aber auch hier konnte wie bei der „soupe communiste“, bei dem Auszug der Kinder oder bei ihrer Rückkehr aus der Not eine Tugend gemacht werden: Man gestaltete das Ereignis zu einer Art Triumphzug oder gar als Sieg (zumindest der Solidarität), selbst wenn die Streikziele nicht erreicht wurden.

An manchen Stellen gelangt jedoch auch die Misere des Proletarielerelends auf die Platte des Fotografen: die Armen von St. Quentin, die auf die Suppe warten, oder die übertage arbeitenden Kohleverleserinnen, die (aus Scham? Angst vor Entlassung?) ihre Gesichter

13 Noiriél, *Les ouvriers*, S. 106.

14 Horst Steffens, „Eher hätte man des Himmels Einsturz erwartet ...“ Die große Streikzeit 1889–1893, in: K.-M. Mallmann u. a. (Hrsg.), *Richtig daheim waren wir nie. Entdeckungstouren ins Saarrevier 1815–1955*, Bonn 1987 (dort auch andere Beispiele). Für lokale Erinnerung an die Weltkriegsstreiks in Braunschweig, Boll, *Massenbewegungen*, S. 217 ff.

abwenden¹⁵ oder die in der ersten Reihe des Demonstrationzugs marschierenden Knopf-
arbeiterinnen aus Méru.¹⁶

Deutschland

In Deutschland überwiegen die künstlerisch gestalteten Postkarten überwiegend allegorischen oder auch satirischen Inhalts, die wiederum ergänzt werden durch eine große Anzahl von ordentlich „gestellten“ Gruppenfotos insbesondere der Gewerkschaftsfunktionäre oder – gelegentlich – auch der Streikenden. Auftraggeber sind durchweg die Gewerkschaftsverbände selbst. Dokumentarische Postkarten, die direkt auf die Streikenden Bezug nehmen und daher über spezifische Mentalitätsäußerungen der Arbeiterschaft Auskunft geben, sind außerordentlich selten. Einige Postkarten zeigen meist ruhig verharrende Gruppen von Bergarbeitern (im Mansfeldischen oder an der Ruhr). Für die durch öffentlich Repression gekennzeichnete Situation in Deutschland kennzeichnend sind die beiden einzigen bekannt gewordenen Fotopostkarten: Eine Postkarte zeigt eine Gruppe von Bergarbeitern, die den polizeilichen Schießbefehl studiert, die andere bildet fliehende Personen ab, die von der Polizei von einer Straße geräumt werden. Ein weiteres Einzelstück ist der Paragraphenreiterei gewidmet: Dadurch sollte die schikanöse Praxis deutscher, antigewerkschaftlicher Rechtsprechung bloßstellen, durch die das Streikpostenstehen immer wieder als „Verkehrshindernis“ und „Störung der öffentlichen Ruhe und Ordnung“ kriminalisiert wurde.

Zumindest eine kleine Serie von dokumentarischen Postkarten geht direkt auf das Streikgeschehen ein und hat die große, reichsweite Bauarbeiteraussperrung von 1910 zum Inhalt. Wir sehen das Streikbüro bei der Entgegennahme der Kontrollmeldungen von den Bauten und bei der Auszahlung der Streikunterstützungen (Abbildung). Drei weitere Fotos zeigen verschiedene Kontrollstellen auf freier Landstraße bzw. an Feldwegen, wobei die Melder offenbar Fahrräder benutzen. Angesichts vor allem preußischer und sächsischer Polizeipraxis und entsprechender Rechtsprechung, durch die das Streikpostenstehen mit großer Willkür als „Verkehrshindernis,“ (selbst wenn es kaum Verkehr gab), als „Belästigung“ und „Verhöhnung“ der Arbeitswilligen, schließlich auch als „Terrorismus“ der Gewerkschaften oder „Beleidigung“ von Arbeitgebern kriminalisiert werden konnte¹⁷, stellen diese Fotos eine ausgesprochene Rarität dar. Derartige Fotos konnten allzuleicht als Selbstanzeige missverstanden werden. Herausgegeben wurden die Postkarten vermutlich von der Zahlstelle des Deutschen Maurerverbandes, denn auf der Rückseite ist vermerkt „Zur Erinnerung an den Kampf im Baugewerbe. Zittau 1910“. Bei diesem Arbeitskampf waren reichsweit 190.000

15 M. Cabaud/R. Hubscher, 1900. *La Française au quotidien*, Paris 1985, S. 121.

16 Cabaud/Hubscher, *La Française*, S. 121, 123

17 K. Saul, *Zwischen Repression und Integration. Staat, Gewerkschaften und Arbeitskampf im kaiserlichen Deutschland 1884-1914*, in: K. Tenfelde/H. Volkmann (Hrsg.), *Streik. Zur Geschichte des Arbeitskampfes in Deutschland während der Industrialisierung*, München 1981, S. 209 ff.

Bauarbeiter ausgesperrt worden, weil die Arbeitgeberseite mit aller Gewalt einen reichsweit gültigen Tarifvertrag durchsetzen wollte, mit dessen Hilfe jegliche Art lokaler Lohn- oder Arbeitszeitverbesserung unterbunden und die Gewerkschaften finanziell in die Knie gezwungen werden sollten. Der Kampf hatte die Gewerkschaften 8,8 Millionen Mark gekostet. Die Botschaft der Zittauer Postkarten ebenso wie die vieler anderer dokumentarischer Streikpostkarten ist eindeutig: Der Streik ist kein Tumult, sondern eine wohlgeordnete, kompetent organisierte Angelegenheit. Damit wird den im Stil der Historienmalerei gestalteten Darstellungen vieler Gravuren und Ölbilder (Abbildungen) direkt widersprochen.

Den geordneten, ruhigen Ablauf unterstreichen auch vielfältige Darstellungen aus dem Ausland, bei denen immer wieder die vielköpfige Menge der Wartenden oder Marschierenden abgebildet wurde. Einen ähnlichen Eindruck von Ruhe und Ordnung vermitteln die Abbildungen zur „Erinnerung an den Bergarbeiter-Streik im Ruhrgebiet 1905“, „Gruß aus dem Mansfelder Streikgebiet“ und „Streikposten als – ‚Verkehrshindernis‘“.

Das Bild der Ruhe und Ordnung wird auf diesen, wie auf vielen anderen Streikpostkarten auch durch den Umstand unterstrichen, dass Streikende (1905 an der Ruhr ebenso wie 1910 im Mansfeldischen, bei den Wiener Schneidern 1903 wie bei den dortigen Typographen 1914, beim Generalstreik in Zürich 1912 oder in Holland 1903 wie bei der *soupe communiste* in Graulet (1911) oder Fougères (1907) sich bewusst in Ausgeh- oder Sonntagskleidern, mit Hut, Krawatte, feinen Kleidern oder frischgebügelten, weißen Schürzen zeigten. Mag bei den bewusst gestellten Gruppenbildern die natürliche Eitelkeit eine Rolle gespielt haben, so unterstreicht dieser Umstand doch auch die Tatsache, dass Streiken und Feiern zwei Seiten derselben Medaille waren.

Das weit freiere französische Demonstrationsrecht eröffnete naturgemäß den Gefühlen der Streikenden auch größere und spontanere Artikulationsmöglichkeiten. Allen voran sei der *demonstrative Streikumzug* meist mit improvisierter roter Fahne, manchmal auch mit einem Musikcorps an der Spitze erwähnt. Nicht selten sind es Frauen oder Mädchen, die das proletarische Symbol der roten Fahne tragen, die fast durchweg die republikanische Trikolore verdrängt hat. Der Streik macht Spaß; man lacht und freut sich, sei es beim Demonstrieren, bei der gemeinsamen Streikmahlzeit, beim Posieren für den Fotografen oder beim Kartoffelschälen mit Streikführer, Bürgermeister und sozialistischem Abgeordneten.

Aber auch Soldaten lachen und winken in die Kamera. In Indret spielte eine gewerkschaftliche Musikgruppe die „Internationale“ vor dem Schloss des Fabrikanten.

Auch für deutsche Arbeitskämpfe sind derartige festliche Begleitumstände überliefert, ohne dass wir Bildmaterial besitzen. So wanderten Mühlhausener Textilarbeiterinnen 1890 regelmäßig ins Gründ und kamen erst abends „blumenbekrönt“ wieder zurück.¹⁸ Auch Ruhrbergarbeiter gestalteten derartige Streikumzüge, die – wie schon in Mühlhausen – vielfach dazu genutzt wurden, andere Fabrikbelegschaften zur Teilnahme am Streik aufzufordern. Bis

¹⁸ Boll, Arbeitskämpfe, Kapitel IV, 5.

Nad továrnami všude klid je a v červánku jsou
volnosti bohyně v máj prvý na zem stěhá zase.

1918 folgte derartigen Manifestationen jedoch regelmäßig die militärische oder polizeiliche Repression.¹⁹

Naturgemäß war den Fotografen die öffentliche Seite der Arbeitskämpfe leichter zugänglich als die Betriebe. Daher fanden sich nur wenig betriebsinterne Aufnahmen. Aber auch dort, wo sich die Betriebstore (meist wegen der zur Hilfe gerufenen Ordnungsmacht) öffneten, fehlte der Aspekt des Lustigen nicht (Serie über den nordfranzösischen Eisenbahnerstreik von 1910).

Der dokumentarische Charakter der Streikpostkarten konnte nicht selten auch eine *denunziatorische* Funktion annehmen: Da wird das Elend der „exmittierten Steinarbeiter“ aus Strehlen (Schlesien) unter Beweis gestellt, die sich mit ihrem gesamten Hausrat auf freiem Feld wiederfinden, da wird des Maschinenmeisters und Tarifobmanns Johann Solingers aus Tetschen gedacht, der „durch den Streikbrecher-Agenten Paul Keiling“ erschossen worden sei, oder es wird in vielfältigen Abwandlungen die Polizei, in Frankreich häufig auch die Armee, als Hilfsorgane der Unternehmermacht bloßgestellt.

Das repressive Vereins-, Demonstrations- und Streikrecht und die im wilhelminischen Reich übliche, schikanöse Rechtsprechung gegen das Streikkostenstehen, gegen öffentliche Streiksammlungen und Streikumzüge dürften wichtige Ursachen für den Mangel an dokumentarischer Bildberichterstattung über deutsche Arbeitskämpfe ausmachen. So wurde die deutsche Arbeiterbewegung weit stärker als die französische auf die stille Organisationsarbeit im Verein, hinter die verschlossenen Türen der Versammlungssäle und in die sozialistischen Kulturorganisationen zurückgedrängt. Der Arbeitskampf wurde schnell zur Vereins-, ja zur Verbandssache (typisch dafür die allegorische Streikpostkarte aus Wien, auf der mitgeteilt wird: Der Streik endete „mit einem Sieg der Organisation“, d. i. der Gewerkschaft). In Frankreich hielten sich demgegenüber bis 1914 die spontaneren Formen der Streikorganisation: die Vollversammlung der Streikenden, das ad-hoc gewählte Streikkomitee und das öffentliche Sammeln von Streikunterstützung, obwohl auch hier wie in Deutschland über Dreiviertel aller Streiks von Gewerkschaftsseite geführt wurde.

Die Ausgrenzung aus der wilhelminischen Gesellschaft hatte für die sozialdemokratische Arbeiterbewegung das Sicheinrichten in der Subkultur der sozialistischen Arbeiterkulturvereinen zur Folge, die in den Maifestzeitungen und den allegorischen Festpostkarten, aber auch in der satirischen Presse ihren bildhaften Ausdruck fand. Demgemäß überwiegen in der deutschen Streikikonografie die allegorischen bzw. satirisch-kämpferischen Darstellungen. Aber auch darin kommt an vielen Beispielen das zum Ausdruck, was auch die dokumentarischen oder sozialkritischen Streikpostkarten zeigen: der Stolz derjenigen, die mit ihren eigenen Händen die Werte dieser Welt erschaffen haben.

Gerade karikaturistische Streikdarstellungen thematisieren diesen Stolz, in dem Streikbrecher (auch Polizisten) als unfähige oder unbrauchbare Arbeitskräfte dargestellt werden

¹⁹ Saul, Zwischen Repression und Integration.

(siehe die Postkartenserie „Heiteres aus dem Streikgebiet“ oder ältere Polizisten als „Das letzte Aufgebot für den Pütt“), und die Darstellung eines tölpelhaften Berliners als Schauer-
mann im Hamburger Hafen anlässlich des großen Hafenarbeiterstreiks 1897, Hamburger
Illustrierte Zeitung, 1. Jg., 1897, Nr. 11). Dieser „Produzentenstolz“ brach naturgemäß beson-
ders im Streik auf, sodass es von besonderem Reiz war, wenn die Arbeitgeber (Zimmerer,
Bäcker) selbst Hand anlegen mussten. Ein Streikführer aus Mühlhausen (Elsaß) brachte die-
sen originären Proletarierstolz auf die pathetische Formel:

„Schaut rings um Euch; was von Menschenhand geschaffen ist vom Kleinsten bis zum
Größten, es ist von Arbeiterhänden geschaffen, und unser Arbeiterschweiß ist es, wovon die
Herren leben ...“

Stolz entstand auch aus der Erfahrung, dass das Hände-in-den-Schoß-legen beim Streik
alles andere als Nichtstun bedeutete. Denn aus diesem kollektiven Sichverweigern entstand
neues Leben: das Leben der Organisation, das Zusammenwirken für die eigene Sache, das
Überwinden der Isolation und der Monotonie der Arbeit, das Miteinander in der Demon-
stration, beim Streikessen (täglich 3.500 Mahlzeiten wurden in Fougères zubereitet), in der
Versammlung. Von hier war es nicht weit bis zum Mythos des Generalstreiks, bei dem end-
lich einmal die organisatorische Zerrissenheit des Proletariats in einer gemeinsamen direk-
ten Aktion aufgehoben werden sollte und die Arbeiterschaft, dieser ruhende Riese (eine in
vielen Sprachen verbreitete Darstellung), seine wahre Kraft entfalten würde.

Hans Peter Hye, Österreichische Akademie der Wissenschaften:

AUSSIG (ÚSTÍ NAD LABEM) IN DER GRÜNDERZEIT

Die Geschichte der Stadt Aussig in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts¹ ist ein ausge-
zeichnetes Beispiel für die Dynamik dieser Jahrzehnte in nahezu ganz Europa, die gemein-
hin als „Gründerzeit“ bezeichnet werden. Es ist dies jener Zeitraum zwischen der „Revolution
von Oben“ im Gefolge der Ereignisse der Jahre 1848/49 und dem August 1914, als in ganz

¹ Die folgenden Ausführungen beruhen vor allem auf folgenden Studien des Autors: Hans
Peter Hye, Bürgerlichkeit im Spiegel des Vereinswesens am Beispiel der
nordböhmischen Stadt Aussig [Ústí nad Labem], in: Österreichische Osthefte 35 (1994)
85–108, ders., Vereine in Aussig (Ústí nad Labem) 1848–1914, in: Germanoslavica.
Zeitschrift für germano-slawische Studien II(VII) (1995) 241-274; ders., Alt- und
Neubürger in Aussig (Ústí nad Labem) um die Mitte des 19. Jahrhunderts, in: Robert
Hoffmann (Hg.), Bürger zwischen Tradition und Modernität (=Bürgertum in der
Habsburgermonarchie 6, Wien – Köln – Weimar 1997) 247-270; ders., Aussig – Eine
Industriestadt am Rande des Reichs, in: Peter Urbanitsch, Hannes Stekl (Hgg.),

Europa die Lichter für die Zeitgenossen für lange Zeit (bzw. für seine Generation endgültig) ausgingen, wie es der britische Außenminister Edward Grey sehr zutreffend voraussah. Glanz und auch Schatten dieser Jahre rühren von einem bislang unbekanntem wirtschaftlichen Wachstum und von einem rasanten gesellschaftlichen Wandel her: Ähnlich wie in der Gegenwart waren für die Zeitgenossen am Vorabend des Weltkrieges die Lebensverhältnisse ihrer Großeltern kaum mehr vorstellbar.

Diese Dynamik erreichte gerade in Aussig besondere Ausmaße, wie sich prima vista an der Entwicklung der Bevölkerung zeigen lässt: Zählte die Stadt 1850 etwa 4000 Einwohner, so waren es 1869 bereits mehr als 12.000. Diese Zahl verdreifachte sich bis 1900 auf mehr als 37.200 und erreichte 1910 schließlich knapp 40.000. Dieses Wachstum ist in allererster Linie auf eine enorme Zuwanderung zurückzuführen und bedeutete auch, dass die „Alt-Aussiger“ nach ihren Bevölkerungsanteil nahezu marginalisiert wurden. Wie sich zeigen sollte, gelang es zwar einigen Angehörigen bzw. Nachkommen der vormärzlichen städtischen Eliten mit der sich nach 1850 formierenden und im Wesentlichen von außen kommenden neuen Kommunalelite zu einer Honoratiorenschicht zu verschmelzen. Diese neue städtische Führungsschicht strebte aber namentlich in den 50er und 60er-Jahren in Richtung einer weitgehenden Modernisierung der Stadt und ihrer Verhältnisse. Alt-Aussig sollte, wie es einmal programmatisch hieß, in „Neu Aussig“ „ein- und untergehen“. Dass dies einen radikalen Bruch in der Geschichte der Stadt bedeutete, liegt zwar auf der Hand, blieb aber von der späteren Historiographie weitgehend unberücksichtigt, die ja lange Zeit den Jahrhunderte alten „deutschen Charakter“ – was immer dieser auch gewesen sein mag – zu belegen bestrebt war.

Ein weiterer wichtiger Aspekt erscheint zudem bislang zu wenig Beachtung gefunden zu haben: Die Dynamik und „Erfolgsbilanz“ Aussigs in der Gründerzeit ist nämlich in einem sehr hohen, wenn nicht überwiegenden Ausmaß auf externe Faktoren zurückzuführen und nur sehr wenig auf die Aussiger selbst, auch wenn diese es oft verstanden, sich ergebende Möglichkeiten zu nutzen.

Von diesen „externen Faktoren“ sind insbesondere zu nennen:

Verschiedene Phasen der „politischen Modernisierung“²:

Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862–1914 (=Bürgertum in der Habsburgermonarchie IX, Wien-Köln-Weimar 2000) 25-78. An weiterer wichtiger Literatur sind die entsprechenden Abschnitte zu erwähnen in: Dějiny Města Ústí nad Labem, zpracoval kolektiv autorů za redakce Kristiny Kaiserové a Vladimíra Kaisera (Ústí nad Labem 1995); Franz Josef Umlauf, Geschichte der deutschen Stadt Aussig. Eine zusammenfassende Darstellung von der Stadtgründung bis zur Vertreibung der Deutschen (Bayreuth 1960).

2 Für nachfolgende Punkte vgl. vor allem: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. 7: Verfassung und Parlamentarismus, 2 Teilbände (Wien 2000); Harm-Hinrich Brandt, Der Österreichische Neoabsolutismus.

Die Revolution von Oben in den Jahren nach 1848/49, die zunächst die mehr oder minder lockere Union der (habsburgischen) monarchischen Ständestaaten in einen „modernen“ Staat verwandelte, in den geburtsständische Privilegien weitgehend beseitigt worden sind. Dieser Staat stützte sich insbesondere auf eine einheitliche Verwaltungsorganisation, die bis auf die unterste Ebene der Lokalverwaltung herabreichte, hatte die Rechtsprechung monopolisiert und sorgte auch für eine Reichsgesetzgebung, der nicht zuletzt auch die Entstehung eines großen einheitlichen und relativ integrierten Wirtschaftsraumes zu verdanken ist. Zu erwähnen ist in diesem Zusammenhang auch die Einrichtung der Handelskammern und eine insgesamt wirtschaftsfreundliche Politik. Größte Bedeutung kam zudem der Reform des mittleren und höheren Bildungswesens zu. Diese Reformen dürfen allerdings nicht über die großen Defizite der „neoabsolutistischen“ Jahre bis 1860/61 hinwegsehen lassen: Der habsburgische Obrigkeitsstaat duldet nicht nur keine Beteiligung seiner „Untertanen“, er erwies sich auch finanzpolitisch außer Stande, die dringendsten Probleme zu lösen und war seit dem Krimkrieg auch außenpolitisch vollkommen isoliert und ohne Verbündete.

Es waren denn auch die militärischen Schläge von Solferino (1859) und Königgrätz (Hradec Kralové) (1866), sowie die prekäre Lage der Staatsfinanzen, die eine Wende in Richtung Konstitutionalismus und Parlamentarisierung erzwangen. Nach einer Phase von „Verfassungsexperimenten“ zwischen 1859 und 1873 sollte sich das konstitutionelle System der Habsburgermonarchie sowohl auf Reichs- als auch auf Landesebene als recht stabil erweisen. Diese Feststellung mag prima vista angesichts der auch vorkommenden v.a. nationalen Konflikte überraschen. Dennoch ist mit Nachdruck darauf hinzuweisen, dass der gesamte Bereich der Sachpolitik – etwa der Ausbau der Infrastruktur – unbedingt vom reibungsfreien Zusammenarbeiten von staatlicher und autonomer Landesverwaltung abhängig war. Insbesondere gilt dies auch für den Bereich der Gemeinden, die bei der Verwaltung des Gemeindevermögens der Oberaufsicht ihrer Landtage unterstanden: Ohne landtägliche Zustimmung konnte durch eine Gemeinde keine Umlage erhöht, kein Eigentum abgetreten und kein Kredit aufgenommen werden – Gemeindeangelegenheiten machten denn auch einen Großteil der Landesgesetzgebungen aus.

Zu erwähnen ist in diesem Zusammenhang auch die relativ friedliche Koexistenz der europäischen Mächte (nach der Bildung des italienischen König- und des deutschen Kaiserreichs) und (bis zu einem gewissen Ausmaß) deren wirtschaftliche, soziale und vor allem kulturelle Integration: zur Internationalität der europäischen Aristokratie gesellte sich eine Art europäischer „bürgerlicher“ Hoch- und Wissenschaftskultur, die den Bildungskanon zweifellos bereicherte.

Staatsfinanzen und Politik 1848–1860, 2 Bde. (Göttingen 1978); Georg Christian Berger Waldenegg, Mit vereinten Kräften! Zum Verhältnis von Herrschaftspraxis und Systemkonsolidierung im Neoabsolutismus am Beispiel der Nationalanleihe von 1854 (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 94, Wien – Köln – Weimar 2002).

Als wichtiger externer Faktor ist auch die Anbindung der Stadt Aussig an das überregionale Verkehrs- und Kommunikationsnetz (vor allem durch Eisenbahnen und Elbeschiffahrt, Telegraphie, Post- und Pressewesen) zu erwähnen. Abgesehen von den damit verbundenen wirtschaftlichen Effekten trugen diese technologischen Neuerungen wesentlich zur überregionalen Mobilität von Menschen, Vereinen und Ideen und damit zur Entwicklung eines verbreiteten gemeinsamen überregionalen Bewusstseins (zunächst vor allem in Klein- und Mittelbürgerlichen Schichten) bei, ohne das die Entstehung der Nationen (als „Bewusstseinsnationen“) kaum möglich gewesen wäre.³

Ein weiterer, die Entwicklung der Stadt bestimmender externer Faktor war ihre relative Nähe zu den Braunkohlevorkommen im Westen und den Salzlagern im benachbarten Sachsen. Die leichte Verfügbarkeit dieser beiden strategischen Rohstoffe war sicherlich mit ausschlaggebend für die die Gründung der Aktiengesellschaft „Österreichischer Verein für chemische und metallurgische Produktion“, deren Werk bis zum heutigen Tag das Bild der Stadt prägt. Diese Gründung erfolgte Mitte der 50er Jahre in Wien durch ein hochadliges Investorenkonsortium. Dieser Investition von außen sollten in den 70er Jahren noch eine Reihe wichtiger weiterer Gründungen bzw. Kapitalzuflüsse folgen. Die auf diese Art entstehende Aussiger Großindustrie stand – das scheint wichtig – nahezu ausschließlich in auswärtigem Besitz.

Zu nennen ist aber auch eine in bestimmten Bereichen hochgradige Differenzierung zwischen Metropole(n) und Peripherie: der Kapitalmarkt war in der Habsburgermonarchie nahezu ausschließlich auf Wien, Prag und Brünn (bzw. Budapest) konzentriert, wobei die Bedeutung Wiens auf Kosten der beiden anderen Städte zunahm. Aussig war dagegen niemals Sitz einer Aktiengesellschaft. Ebenso standen die Provinzbürger an der Peripherie⁴ der kulturellen Blüte des *fin de siècle* in Prag, Berlin und Wien mit Unverständnis und oft auch grimmiger Ablehnung gegenüber.⁵

Diese externen Impulse bewirkten eine Reihe von Effekten, die das Aussig der Gründerzeit wesentlich charakterisierten:

3 Hierzu Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London-New York 1991). Als Fallstudie: Robert Hoffmann, *Bürgerliche Kommunikationsstrategien zu Beginn der liberalen Ära: Das Beispiel Salzburg*, in: Hannes Stekl, Peter Urbanitsch, Ernst Bruckmüller, Hans Heiss (Hgg), *„Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit“ (=Bürgertum in der Habsburgermonarchie II, Wien –Köln – Weimar 1992) 317-336.*

4 „Peripherie“ ist hier allerdings keineswegs rein topographisch zu verstehen, da die „kulturelle Provinzialität“ beispielsweise auch im Wiener mittelständischen Milieu dominierte, das z.B. einen Adolf Hitler in dieser Zeit prägte. Vgl. Brigitte Hamann, *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators* (München – Zürich 21996).

5 Vgl. als Fallstudie: Ernst Hanisch, *Provinzbürgertum und die Kunst der Moderne*, in: Ernst Bruckmüller, Ulrike Döcker, Hannes Stekl, Peter Urbanitsch (Hgg.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie* (Wien – Köln 1990) 127-140).

Zunächst ist auf das bereits erwähnte enorme Wachstum der Bevölkerung zu verweisen, das im Europa des 19. Jahrhunderts eindeutig als Indikator für den steigenden Wohlstand einer Region zu bewerten ist. Dieser Zuwachs ist vor allem auch der (Industrie-)Arbeiterschaft zu verdanken, deren Angehörige (neben den Frauen und den Minderjährigen) vor 1899 praktisch vollständig vom Gemeindewahlrecht ausgeschlossen waren. Aus der Anzahl der Wahlberechtigten lässt sich somit indirekt auch auf den Bevölkerungsanteil der „unterbürgerlichen Schichten“ schließen: Demnach waren 1864 1134 von geschätzten 9600 Bewohnern (11,7%) wahlberechtigt, 1877 1471 von ca. 16.300 (9,0%), 1886 2012 von ca. 24.000 (8,4%) und 1896 schließlich 2648 von 26.800 (9,9%).

Innerhalb dieser Bedingungen entwickelte sich in der Folge ein hoch differenzierter gewerblicher Mittelstand – was die zentralörtliche Bedeutung der Stadt unterstreicht. Bereits 1860 hatte sich das örtliche Gewerbe im Vergleich zu 1848 stark differenziert, 1872 bestanden bereits mehr als 600 gewerbliche Unternehmungen. Deren Zahl stieg bis 1896 auf über 1300 an. Konnten die Gewerbe 1860 noch 13 Gewerbegeossenschaften zugeordnet werden, so listete das Aussiger Adressbuch 1896 nicht weniger als 150 gewerbliche Rubriken auf.

Die erfolgreichsten Angehörigen dieses gewerblichen Mittelstandes formierten sich in den 70er-Jahren (in diese Zeit fällt der Beginn der Maschinisierung der erfolgreichen größeren Gewerbe und Manufakturen der Stadt) zur sehr schmalen Schicht der Aussiger Industriellen – stellvertretend zu nennen sind die Namen Schicht, Wolfrum, Klepsch, Petschek, Kind, Marech und Seiche. Dieser Übergang war nicht selten auch Ergebnis eines Generationenwechsels an der Spitze der Unternehmen, der auch von Konflikten innerhalb der Fabrikantenfamilien begleitet gewesen sein konnte: Hinweise hierfür finden sich z.B. sowohl bei den Wolfrums als auch den Schichts.⁶

Diese schmale Fabrikantenschicht gelangte zu enormen Wohlstand. Die Vermögenskonzentration in den Händen Weniger nahm stetig zu und erreichte in Aussig ein sonst nirgends in Böhmen erreichtes Ausmaß: Leisteten 1864 noch 3,2% aller Wahlberechtigten bzw. 0,37% der Bevölkerung mehr als ein Drittel aller direkten Steuern, waren es 1899 0,7% der Wahlberechtigten bzw. weniger als 0,1% der Bevölkerung.⁷

Zugleich formierte sich die sozialgeschichtlich neue Schicht der Angestellten, der „Privatbeamten“, wie sie in der zeitgenössischen Diktion hießen. Diese umfasste 1896 etwa 500 Personen, die gemeinsam mit den Angehörigen des neuen Dienstleistungssektors und

6 Vgl. Erinnerungen an Carl Wolfrum. Eigene Aufzeichnungen, Briefe, reden und Zeitungsartikel, hg. von seinen Söhnen Carl, Otto, Wilhelm und Ludwig Wolfrum, 2 Bde. (Leipzig o.J. [1893]) I/440ff.; Ferdinand Bernt, Johann Schicht. Sein Leben und Wirken (Wien 1909) 53ff.

7 Diese Werte ergeben sich aus der Einteilung der Wahlberechtigten in die Gemeindewahlkörper. Vgl. hierzu auch Dějiny Města Ústí nad Labem, 72.

jenen der Intelligenzberufe (Ärzte, Advokaten, Lehrer, Freie Berufe⁸ etc.) eine besonders dynamische Kerngruppe des neuen städtischen Mittelstandes bildete. Dessen Angehörige zeichneten sich durch ein gewisses Mindestmaß an gemeinsamer Bildung und Ausbildung, durch eine große Bereitschaft zur Mobilität, aber auch durch eine gewisse „Modernität“ und Aufgeschlossenheit den neuen politischen Strömungen gegenüber aus. Unter ihnen bildete sich einerseits der Kern der radikalen Deutschnationalen. Andererseits hatte dieser neue Mittelstand wesentlich mehr Berührungspunkte mit den liberalen Großbürgern als mit dem traditionellen gewerblichen Mittelstand.

In kürzester Zeit hatte sich damit nicht nur ein abgeschiedenes königliches Provinzstädtchen zu einem wichtigen überregionalen Zentrum entwickelt, sondern auch und vor allem eine hoch differenzierte lokale Industriegesellschaft mit allen ihr inhärenten Widersprüchen und Konflikten, die von der immer wieder beschworenen „Einheit des Bürgertums“ immer weniger überdeckt werden konnten.

Dabei ist auf eine klare Historizität der sich wandelnden zentralen Konfliktlinien zu verweisen.

Eine erste entstand in den Jahren nach 1848, als sich im Zuge einer ersten Zuwanderungsbewegung (vor allem auch im Bereich der „lokalen Eliten“) ein Gegensatz zwischen Neuern und altbürgerlichen Führungsschichten entwickelte. Plakativ könnte dieser Konflikt auch als Gegensatz von „altbürgerlichem Schlendrian“ und Notwendigkeit einer Modernisierung der Kommunalverwaltung beschrieben werden, die insbesondere für die Steuerzahler nachhaltig spürbar wurde. Auch wenn die 1850 gewählte Gemeindevertretung (die dann bis 1861 amtierten sollte) noch eindeutig von den Angehörigen der altstädtischen Eliten dominiert war, hatten sich die Gewichte bis 1860 deutlich zugunsten der „Neubürger“ verschoben. Grund dafür war zum einen, dass die Gemeindeverwaltungen in den 50er-Jahren weniger als Repräsentanten der kommunalen Selbstverwaltung als vielmehr als weisungsgebundene Organe der staatlichen Behörden anzusehen sind. Dagegen hatte sich in der „Ressource“, der eben erst gebildeten Vereinigung der neuen Eliten (die Ressource sollte sich in der Folge zu der großbürgerlichen Vereinigung schlechthin entwickeln) rasch ein informelles Machtzentrum gebildet: Hier verkehrten die „Neubürger“ mit den Staatsbeamten und nicht zuletzt auch mit den leitenden Angestellten der chemischen Fabrik, hier fiel unter anderem der Beschluss der Errichtung einer Gasbeleuchtung für die Stadt.

Mit dem „Aussiger Anzeiger“, der ersten regelmäßig erscheinenden Zeitschrift in der Stadt, verfügten die neuen Eliten zudem über ein Informationsmonopol, mit dem sie es in zuweilen

8 1896 hatten sich den Abgaben im Aussiger Adressbuch zufolge in Aussig 13 Ärzte und 17 Advokaten niedergelassen. Zudem war die Stadt bis dahin zu einem wichtigen Schulort geworden. Neben acht Volks- und Bürgerschulen gab es ein Gymnasium, eine „höhere Handelsschule, eine „Höhere Töchterchule“ und eine gewerbliche Fortbildungsschule. An den Schulen unterrichteten in diesem Jahr etwa 100 Lehrer, 36 davon an den höheren Schulen.

auch zynischer Weise verstanden, Probleme zu negieren, die im Zusammenhang mit dem raschen Wandel in jenen Jahren entstanden sind. Dies gilt insbesondere für die auch gesundheitlichen Beeinträchtigungen, die der Betrieb der chemischen Fabrik verursachte. Das auf diese Art bei den Alteingesessenen erzeugte Gefühl ohnmächtiger Wut lässt sich anhand kleiner Indizien immer wieder nachvollziehen.

Dieser Konflikt ging aber tiefer: Innerhalb kürzester Zeit stand an der Spitze der traditionell katholischen Stadtgesellschaft eine schmale evangelische Oberschicht, die mit vielen lieb gewonnenen lokalen Sitten und Unsitten aufräumen wollte, wie beispielsweise mit dem bis dahin üblichen Nacktbaden in der Elbe.

Noch in den 60er-Jahren finden sich Hinweise auf konfessionell bedingte Reibungen, später scheint es diesbezüglich aber keine Probleme mehr gegeben zu haben. Dies gilt auch für die jüdische Bevölkerung, die sich erst ab 1850 in der Stadt niederlassen durfte.

Auch wenn die Evangelischen und Juden stets in der Minderheit blieben – 1900 lebten 2055 Evangelische und 753 Juden in der mehr als 37.200 Einwohner zählenden Stadt – blieb ihr Anteil insbesondere unter den sozialen und wirtschaftlichen Eliten ungleich höher. Hierin wird wohl auch ein Grund dafür zu suchen sein, dass alle drei Konfessionen stets in ausgegogenem Verhältnis im Stadtrat vertreten waren.

1861 beherrschten die „Neubürger“ die Stadt jedenfalls vollkommen, wie es sich auch aus den Ergebnissen der Kommunalwahlen ablesen lässt. Wohl kam es in der Folge zu einer Verschmelzung der neuen und von Teilen der traditionellen Eliten zu einer typischen städtischen Honoratiorenschicht, in der die „Liberalen“ aber uneingeschränkt den Ton angaben. Diese Honoratiorenschicht übte in der Folge die „klassische“ liberale Kommunalverwaltung aus, die unter anderem auf folgenden Säulen beruhte:

a) Exakte Führung des Gemeindehaushaltes durch unbedingte Vermeidung von Defiziten, strenge Aufsicht bei der Einhebung der kommunalen Abgaben und Gebühren (die allerdings tunlichst niedrig gehalten wurden), mögliche Vermeidung der Aufnahme von Krediten und daher insgesamt nur Erledigung der dringenden Aufgaben durch die Gemeinde selbst.

b) Auslagerung von Agenden, die eigentlich im öffentlichen Interesse standen, an private Initiativen. Beispielsweise waren in Aussig die Errichtung und der Betrieb des ersten Krankenhauses der Tätigkeit eines eigens dafür zusammengetretenen Komitees zu verdanken. Sozialgeschichtlich am bedeutendsten ist (nicht nur in Aussig) in diesem Zusammenhang aber die Bildung der freiwilligen Feuerwehren, die es – wie auch andere „gemeinnützige“ Vereine – verstanden, einen Großteil des kommunalen Bürgertums (die Abgrenzung nach „unten“ blieb lange Zeit hermetisch) für den „guten Zweck“ zu gewinnen. Teilnahme am kommunalen gemeinnützigen Vereinswesen ermöglichte solcherart die demonstrative Teilnahme am öffentlichen Leben selbst. Sie wurde umgekehrt nahezu verpflichtend, da es sich kaum jemand leisten konnte, demonstrativ abseits zu stehen. Durch diese informellen Zwänge war es möglich, eine Reihe von Initiativen, die im öffentlichen Interesse lagen, zu finanzieren und durchzuführen, ohne dass die Stadt formell damit befasst war, auch wenn sie

innerhalb dieser Vereinigungen oft eine bedeutende Rolle inne hatte bzw. deren Bildung oft initiierte.

c) Diese versuchte vielmehr, tunlichst die Entstehung kommunaler Monopolbetriebe (mit Zwangscharakter) zu vermeiden.

Über lange Jahre gelang es der städtischen Honoratiorenschicht, die so entstandenen formellen und informellen Öffentlichkeiten zu beherrschen. Dies gelang so lange vergleichsweise problemlos, als lediglich die traditionellen (kleinen) Gewerbetreibenden in die Opposition gedrängt waren. Diese fügten sich mehr oder weniger in ihr Schicksal, wie beispielsweise aus der recht geringen Beteiligung an den Gemeindewahlen geschlossen werden kann.

Eine lautstärkere Opposition entstand dagegen im Laufe der 70er-Jahre im Zuge der (oben bereits dargestellten) Formierung der besser ausgebildeten neuen städtischen Mittelschichten. Auch wenn es lange Zeit gelang, die Ansprüche ihrer zumeist zugezogenen Angehörigen abzuschmettern, eskalierte der Gegensatz zwischen „Jung“ und „Alt“ just in dem Moment, als zentrale liberale Paradigmen mit dem Anwachsen der Stadt auf unüberwindbare Hindernisse stießen: Eine Reihe von Aufgaben des öffentlichen Bedarfs – insbesondere im Bereich der Hygiene (Schlachthofzwang, Wasserversorgung, Fäkalienabfuhr etc.) – konnte nicht mehr lediglich der privaten Initiative überlassen werden. Mehr noch: zur Durchführung nötiger Maßnahmen wurde die Aufnahme öffentlicher Kredite erforderlich – ein Schritt, den die altliberalen Stadtväter wenn immer möglich zu vermeiden trachteten. Wie heftig diese Konflikte in den zehn Jahren ab etwa 1885 waren, zeigt sich auch an der im Vergleich zu den Jahren davor und danach hohen Fluktuation in der Zusammensetzung des Stadtrates und dem fünfmaligen Wechsel des Bürgermeisteramtes (in den mehr als 25 Jahren zuvor amtierten lediglich zwei Bürgermeister, zwischen 1895 und 1914 nur einer). Es mag zudem bezeichnend sein, dass drei von den vier zurückgetretenen Bürgermeistern kurz nach der Amtsniederlegung einem Herzversagen erlagen.⁹

Als Ergebnis dieser krisengeschüttelten Übergangsphase von der klassisch-liberalen Stadtverwaltung zum modernen liberalen „Kommunalsozialismus“ lässt sich zunächst der weitgehende Rückzug der sozialen Eliten aus der kommunalen Öffentlichkeit konstatieren. Sie lebten nunmehr nicht nur topographisch gesondert – aber an demonstrative vornehmen Orten –, sondern überließen auch die Kommunalpolitik und -Verwaltung Angehörigen des

⁹ Selbstverständlich sind hier auch die überregionalen Konfliktlinien mitzudenken. Zum einen zerfleischten sich die Deutschliberalen spätestens ab 1873 nicht zuletzt an den Grabenkämpfen zwischen „Jung“ und „Alt“, die nicht zuletzt auch Ausdruck der Krise des Wirtschaftsliberalismus waren, die die bis dahin dominierenden „Verwaltungsräte“ in die Defensive trieben. Zudem waren die Liberalen auf Reichesebene nicht zuletzt auch an ihrer Unfähigkeit gescheitert, der immer bedrohlicher werdenden Lage des Gewerbes entgegenzutreten. Hier wurde erst die „konservative“ Regierung Taaffe mit ihren zwei Gewerbeordnungsnovellen von 1883 und 1885 initiativ. Vgl. Kurt Ebert, Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich. Die Taaffesche Sozialgesetzgebung für die Arbeiter im Rahmen der Gewerbeordnungsreform (1879–1885), Wien 1975.

„neuen Mittelstandes“ bzw. einer zunehmend professionalisierten Kommunalbürokratie. Freilich behielten sie weiterhin die diskrete Kontrolle der Gemeindeangelegenheiten und konnten auf diese Weise dafür sorgen, dass radikal-nationalistische Strömungen in der Kommunalpolitik vor 1914 nicht Fuß fassen konnten.¹⁰

Dies ist wohl auch dem Umstand zu verdanken, dass die Kommunalpolitik ab der zweiten Hälfte der 90er-Jahre als äußerst erfolgreich eingeschätzt werden kann. Die Einrichtung kommunaler Anstalten, eine gezielte Betriebsansiedlungspolitik und sogar ein eigenes kommunales Wohnbauprogramm („für gute und billige Wohnungen“) trugen zweifellos dazu bei, den allgemeinen Wohlstand und die Lebensqualität zu steigern, was von den Wählern auch entsprechend honoriert wurde.

Wie auch anderenorts stellte am Ende der 80er Jahre der Widerspruch zwischen sozialen Eliten und Mittelstand die schärfste – in den Städten allerdings zumeist latente – Konfliktnie dar. Dieser Widerspruch entsprach dem Gegensatz zwischen den altliberalen Parteien und den in ihrer Mitte entstandenen „Jungen“ Parteien, die nicht nur in ihrer propagandistischen Praxis – Stichwort „schärfere Tonart – sondern auch hinsichtlich der politischen Ziele einen Paradigmenwechsel herbeiführten: Sie vertrauten nicht mehr den gesellschaftlichen Selbstregulierungskräften sondern vielmehr der Gestaltungskraft der politischen Institutionen, insbesondere der Landtage. Zur Erreichung ihrer Ziele versuchten sie vor allem, ihre jeweilige mittelständische Klientel fest an sich zu binden, wobei diese sich mit der schrittweisen Erweiterung des Wahlrechts nach „unten“ ausweitete. Neben den Christlichsozialen in Niederösterreich waren vor allem die Jungtschechen in Böhmen in ihrer Praxis bereits auf dem Weg zu einer „modernen“, das gesamte gesellschaftliche Spektrum durchdringenden Massenpartei mit einer hierarchisch-zentralistischen Struktur. Dagegen – und das ist in unserem Zusammenhang wichtig – gelang dieser Übergang auch den radikalsten deutschnationalen Parteien vor 1914 nicht: sie blieben im Wesentlichen mehr oder weniger lockere Honoratiorenparteien, deren Angehörige nicht ohne weiteres bereit waren, sich den Weisungen der „Führung“ kritiklos zu unterwerfen.

Mit der Sozialdemokratie formierte sich dagegen ab Ende der 80-er Jahre eine von Beginn an „moderne“ Massenpartei. Auch wenn die Sozialdemokraten in Aussig auf kommunaler Ebene vor 1900 kaum eine Rolle spielten, war ihre Entwicklung mittelbar in zweierlei Hinsicht bedeutsam. Erstens erwuchs hier – angesichts des sich erweiternden Wahlrechtes – den mittelständischen Parteien mittelfristig eine ernst zu nehmende Konkurrenz im Kampf um künftige Wählerstimmen. In Böhmen wurde dies von den Jungtschechen sehr früh erkannt: einerseits liebäugelten diese bereits 1890 (als die Sozialdemokraten noch vergleichsweise

¹⁰ Nicht zuletzt war Franz Ohnsorg am 29. Juni 1896 in Prag an der Gründung der neuen (vergleichsweise gemäßigten) „Deutschen Fortschrittspartei“ beteiligt. Vgl. Lothar Höbelt, Kornblume und Kaiseradler. Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882–1918 (Wien – München 1993) 121.

unbedeutend waren) mit einer landesweiten Kampagne für das allgemeine Wahlrecht¹¹, verlegten sich in ihrer Propaganda dann allerdings (ähnlich den niederösterreichischen Christlichsozialen) auf einen zum Teil sehr aggressiven Antisemitismus.¹²

Zweitens verstand sich die Sozialdemokratie bekanntlich als politische Vertreterin der „objektiven Interessen der Arbeiterklasse“. Dieser gehörten nun nicht nur diejenigen Personen an, die das entsprechende Bewusstsein entwickelt hatten, sondern auch jene, die dieses Bewusstsein nicht teilten, aber auf Grund eines „objektiven Kriteriums“ – ihrer Stellung im Produktionsprozess – hinzuzuzählen waren.

Dagegen gehörten die Arbeiter und die übrigen Angehörigen der „unterbürgerlichen“ Schichten den „Nationen“ zunächst explizit nicht an. Im liberalen Verständnis beschränkte sich der Kreis der Angehörigen einer Nation auf jene Personen, die sich einerseits zu dieser Angehörigkeit bekannten und andererseits in den nationalen „Kommunikationsprozess“ integriert waren. In etwa umfasste dieser Kreis um die Jahrhundertmitte potentiell jene, die berechtigt waren, den Nationalgarden beizutreten und später jene, die zumindest auf kommunaler Ebene wahlberechtigt waren. „Nation“ war also gleichzeitig sozial exklusiv und von der bewussten Zustimmung ihrer Angehörigen abhängig. Sie war damit eine große (aber wenig in sich gegliederte) soziale Gruppe, zu der sich deren Angehörige bekannten, ohne dass es aber erforderlich war objektive Kriterien der Zugehörigkeit positiv zu bestimmen.

Nur insofern kann zunächst von einer „deutschen Stadt“ Aussig in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts die Rede sein. Aufgrund der weitgehenden Ausschließung der Angehörigen der „unterbürgerlichen“ Schichten von der kommunalen Öffentlichkeit wurden auch praktisch keine Überlegungen angestellt, wie weit diese einer Nation zuzurechnen seien. (Auch umgekehrt dürfte die Frage einer nationalen Zugehörigkeit angesichts des Kampfes um die materielle Existenz kaum eine Rolle gespielt haben. Weit größere Probleme dürften die vielen „unterbürgerlichen“ Zuwanderer wohl damit gehabt haben, wie sie sich – zumeist wohl aus dem ländlichen Raum stammend – im Milieu der rasch wachsenden Stadt zurecht finden können.)

„Die Deutschen“ in Aussig – also das Aussiger Bürgertum – waren als Gruppe keineswegs so homogen, wie es die nationale Bezeichnung suggerieren könnte. Vielmehr waren sie zu Beginn der 90er-Jahre stark fragmentiert und in eine Reihe tiefgreifender innerer Konflikte involviert, die kaum zu verdrängen, geschweige denn zu überbrücken waren.

11 Vgl. Hans Peter Hye, Der Aufstieg der Jungtschechen im böhmischen Landtag im Spiegel der Quellen der Wiener Regierung, in: Pavla Vošahlíková, Milan Řepa (Hgg.), *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. Století* (Praha 1997) 67–85, hier 82.

12 Grundlegend hierzu: Michal Frankl, The Background of the Hilsner Case. Political Antisemitism and Allegations of Ritual Murder 1896–1900, in: *Judaica Bohemiae* 36 (2001) 34–118.

Ein diesbezüglicher Indikator ist zweifellos der Umstand, dass es ab dieser Zeit vermehrt zu Spaltungen von Vereinen bzw. zur Bildung von „Gegenvereinen“ gekommen ist.

Nationale Angelegenheiten spielten innerhalb dieser Konflikte bis 1895, wenn überhaupt, eine höchst marginale Rolle. Dies sollte sich im Sommer 1896 allerdings schlagartig ändern, als – sicherlich im Zusammenhang mit der im Juni 1896 in Kraft getretenen Reform des Reichsratswahlrechtes¹³ – die im jungtschechischen Fahrwasser befindlichen Sokol-Vereine in einer Art „konzertierten Aktion“ in den „deutschen“ Städten Nordböhmens Feste und Feierlichkeiten veranstalten wollten, was auf entschiedene Ablehnung der Stadtverwaltungen – insbesondere auch in Aussig – stieß und den „furor teutonicus“ eigentlich erst auslöste.¹⁴ Die eigentliche Brisanz dieser Angelegenheit lag nämlich in dem Umstand, dass die tschechisch sprechende Arbeiterschaft das Zielpublikum dieser Initiative gewesen ist – womit ein mehrfacher Bruch mit den bislang geltenden Paradigmen erfolgte:

Erstens bedeutete dies nämlich den Versuch einer bislang unvorstellbaren sozialen Ausweitung der Nation auf die unterbürgerlichen Schichten. Auch wenn dieser Versuch letztendlich wenig Erfolge zeitigte – in Aussig deklarierten sich 1900 gerade einmal 774 von insgesamt mehr als 37.200 Bewohnern als Tschechen¹⁵ – standen die Bürger in Aussig und anderen nordböhmischen Städten diesem „Konventionsbruch“ geradezu ohnmächtig gegenüber. Der Kampf um die Stimmen der Arbeiterschaft in Böhmen insgesamt wurde in diesen

13 Diese führte eine fünfte Wählerklasse ein, aus der auf der Basis eines allgemeinen und gleichen Männerwahlrechtes 72 zusätzliche Abgeordnete in der Reichsrat zu wählen waren. Von von diesen waren 18 aus Böhmen zu entsenden.

14 Diese tatsächliche Wende in den „Nationalbeziehungen“ ist nach Ansicht des Autors bislang viel zu wenig beachtet worden. Hier ist sicherlich ein wesentliches Moment für die deutschnationale Radikalisierung der Folgezeit zu suchen. Dies gilt nicht nur für das „Badeni-Jahr“ 1897 sondern auch für den kometenhaften Aufstieg Karl Hermann Wolfs. Hinzuweisen ist in diesem Zusammenhang auf die Debatte im Wiener Reichsrat vom 1. und 3. Oktober 1896. Vgl. Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses, 510., 511. und 512. Sitzung der XI. Session, 26101f., 26105-26124, 26138-26180. Auf den Seiten 26117-26119 eine sehr bemerkenswerte Rede Ministerpräsident Kasimir Felix Graf Badenis zu dieser Angelegenheit.

15 Auch wenn verschiedentlich Repressionen seitens der Arbeitgeber und Wohnungsvermieter in Rechnung zu stellen sind, sprechen diese Zahlen doch deutlich dafür, dass unter den vielen zugewanderten tschechischsprachigen Arbeitern eine relativ hohe Bereitschaft zur Assimilation bzw. zu diesem Zeitpunkt eine nur sehr geringe Neigung zur Integration in die eigene „Nation“ verbreitet war. Grund hierfür könnte wohl auch sein, dass die nationalen Parteien zu diesem Zeitpunkt den Arbeitern (vor allem auch im Vergleich zur Sozialdemokratie) eigentlich wenig anzubieten hatten.

Jahren nahezu ausschließlich zwischen Sozialdemokraten und Jungtschechen ausgetragen¹⁶. Dies hatte beispielsweise auch zur Folge, dass die Sozialdemokraten 1907 nach den Wahlen zum Reichsrat, die damals erstmals nach dem allgemeinen und gleichen Männerwahlrecht erfolgten, beide Abgeordneten der Wahlbezirke Aussig-Stadt und Land stellten.

Zweitens markierte der Sommer 1896 gewissermaßen einen entscheidenden Wandel des Konzepts der „Nation“. „Nation“ begann nunmehr integrativ das gesamte gesellschaftliche Spektrum von Menschen zu umfassen, die – unabhängig davon, ob sie dem zustimmten oder nicht – ihr aufgrund besonderer objektiver Merkmale (in der Regel der Muttersprache) zugeordnet wurden. Nationale Zugehörigkeit beruhte demnach nicht mehr auf dem (liberalen) Bekenntnisprinzip, sondern auf dem (beinahe totalitärem) Anrecht der „Nation“ (bzw. ihrer *Führer*) auf ihre Angehörigen. „Nationalität“ war nicht mehr eine Form individueller Willensäußerung, sondern galt (und gilt unreflektiert alltagssprachlich bis in die Gegenwart) als nahezu angeborener kollektiver Wesenszug des einzelnen Menschen.

Der durch diese Jungtschechische Initiative mehrfach erfolgte Paradigmenbruch sollte im Aussiger Mittelstand nachhaltige Wirkungen zeitigen. Das – angesichts des materiellen Florierens der Stadt – höchst irrationale Gefühl der Bedrohung entstand ja in einer tief fragmentierten städtischen Gesellschaft und konnte zeitweilig sogar scheinbar bewirken, dass die „Nation“ zur einigenden Klammer wurde: Sie eignete sich aber jedenfalls zur mehr oder minder permanenten politischen Mobilisierung des Mittelstandes. Auch für die die Kommunalpolitik weiterhin dominierenden „Gemäßigten“ war es fortan nicht mehr möglich, die Kategorie „Nation“ außer Acht zu lassen. Nur zu oft sollten es aber die „Radikalnationalen“ schaffen, die Gemäßigten in „Geiselnhaft“ zu nehmen. Dies vor allem dann, wenn sich auf Landes- oder Reichsebene Gegensätze zuspitzten, oder auch sichtbar entschärften. Wie auch anderenorts wurde der städtische Alltag (aus dem sich die Bourgeoisie längst zurückgezogen hatte) in den Jahren nach der Jahrhundertwende geprägt von einer gleichermaßen provinziellen wie aggressiven Mittelmäßigkeit. Diese wurde geschürt von populistischen Demagogen¹⁷, die wenig Probleme hatten, die Hirne und Herzen der verunsicherten Bürger (zumindest vorübergehend) für sich zu gewinnen.

Und dann gingen in Europa die Lichter aus

16 Möglicherweise gelang es den Jungtschechen in Aussig auch deshalb nicht, größere Teile der Arbeiterschaft für sich zu mobilisieren, weil die örtliche Sozialdemokratie (bzw. deren Vereine) in der Öffentlichkeit lange Zeit demonstrativ zweisprachig agierte. Ihr „internationalistisches“ Auftreten wurde denn auch wiederholt von den „deutschbürgerlichen“ Zeitgenossen angeprangert.

17 Auftritte eines Georg Schönerer oder eines Karl Hermann Wolf füllten die größten Säle, aber auch lokale „Heroen“ fanden immer wieder große Resonanz.

ZALOŽENÍ ÚVĚROVÉ BANKY KOLÍN – PROJEV PODNIKATELSKÉ STRATEGIE REGIONÁLNÍCH HOSPODÁŘSKÝCH ELIT

Lidská společnost žije v krajině, kterou svou činností přetváří a nazývá ji s ohledem na sebe sama krajinou kulturní. Od počátku 19. století zrychlující se míra vědeckého poznání provázená rostoucí mírou lidských potřeb rozrušila rovnováhu mezi člověkem a přírodou a do obrazu kulturní krajiny, v oblasti středoevropské převážně agrárního charakteru, začínaly stále výrazněji pronikat prvky industriální. Nedílnou součástí kulturní krajiny se stávala tovární architektura, v českém prostředí zpravidla stroje účelová, místy však již svou monumentálností symbolizující nejen společenskou prestiž majitele, nýbrž i tvořivého lidského ducha a lidské práce vůbec. Tvořivost je symbiózou poznání, pracovního nasazení, ale i, dovolte mi ten termín, fantazie. Ta sice často sváděla a svádí na scestí, ale bez ní, bez představivosti, bez vize, produktivní lidská činnost, pochopitelně včetně činnosti hospodářské, byla a je nemyslitelná. Zrod občanské společnosti a vítězství liberálních idejí teoreticky uvolnil prostor k rozvoji a plnému uplatnění tvůrčích sil jedinců – ovšem za předpokladu, že se prosadili a obstáli v konkurenčním prostředí. Nastával čas bouřlivých transformačních změn, v jejichž průběhu se formovaly základy moderní průmyslové společnosti. Současníci byli okouzlení, zhusta ovšem i popuzeni, technickými vynálezy či pokroky přírodních věd. V zásadě lze ale konstatovat, že průmyslová společnost byla v 19. století zejména formující se střední třídou pokládána za oslnivý ideál lidské budoucnosti, v níž si člověk podmaní říši hmoty. Souběžně s pokládáním základů průmyslové společnosti začínaly od poloviny 19. století stále zřetelněji vystupovat její stíny, v první řadě v oblasti sociální.

Dynamiku přechodu od společnosti agrární k společnosti průmyslové v jednotlivých oblastech ovlivňovala celá řada předpokladů. Náležel k nim např. geografická poloha, lépe řečeno vzdálenost od magického trojúhelníku Londýn – Paříž – Porúří, význam tohoto faktoru ale postupně snižovala systematická výstavba infrastruktury, zejména železnic. Další fenomén ovlivňující přechod k průmyslové společnosti tvořily přírodní podmínky – postavíme-li na pomyslnou startovací čáru relativně chudé hornaté pohraniční oblasti disponující ovšem levnou pracovní silou s úrodným a bohatým Polabím, význam tohoto fenoménu je zcela zřejmý. S tímto fenoménem je propojen další nezbytný předpoklad – kapitálová síla, a ta v Polabí byla přítomna, její základ vytvářela rentabilní zemědělské produkce, v níž přední místo zaujímal pěstování cukrové řepy. Rakouská hospodářská politika ve snaze o aktivní obchodní bilanci bránila dovozu cukrové třtiny pro domácí cukrovarny a podporovala pěstování cukrové řepy jako domácí suroviny. To byl bezesporu jeden z významných impulsů vedoucí k boomeru v zakládání cukrovarů v českých zemích. Cukrovarnictví náleželo tak k odvětvím

podílejících se v první vlně na industrializaci českých zemí a současně „táhnoucích“ odvětví s ním související, jako např. strojírenství.

Doba pro investice do výstavby cukrovarů byla příznivá, ale mezi národnostně českým obyvatelstvem nebylo příliš těch, kteří by ji byli schopni sami financovat. K založení cukrovaru byla zapotřebí poměrně značná hotovost – pro ilustraci, stavba cukrovaru v Opatovicích na prahu 70. let 19. stol. stála 348 000 zlatých. V tomto, stejně jako v jiných případech, se proto volný kapitál sdružoval do akciových společností a společnost hledala úvěrové možnosti. V případě opatovického cukrovaru úvěry poskytly záložny v Pardubicích a Kolíně, dále pak Úvěrová banka Kolín. Ta ovšem na cukerném boomeru profitovala a poskytnuté úvěru podměnila uzavřením komisionářské smlouvy.¹ Uvedený případ pro české prostředí typický dokládá, že v zakladatelské činnosti byli podnikatelé nuceni využívat služeb finančního centra, jakým byla například uvedená již Úvěrová banka v Kolíně založená v květnu 1870.

Kolín v polovině 19. století se měnil ve významné průmyslové centrum středního Polabí, zvláště poté, co byla přes něj vedena železniční trať spojující Olomouc s Prahou, jež navazovala na nejstarší železniční trať na českém území vedoucí z Vídně do Olomouce. Právě v bezprostřední blízkosti této trati vznikla v roce 1871 Akciová továrna na výrobu umělých hnojiv a lučebnin, jež začala pracovat již roku následujícího. Samo její založení bylo pro oblast Polabí příznačné - impuls k ní dala snaha povznést zemědělskou výrobu, zejména práci malarolníka, a to propojením zemědělství s průmyslem. O založení továrny se zasadili dva neúnavní propagátoři progresivních zemědělských technik. Jedním byl, někdejší ředitel schwarzenberských, ale i dalších panství, František Horský, rytíř z Horskysfeldu, od roku 1862 majitel kolínského panství. Druhým pak J. A. Prokůpek, rolník v Kutlířích, nadšený propagátor „racionelního, moderního hospodářství“ v hospodářských i společenských časopisech. Prokůpek se angažoval v řadě regionálních hospodářských spolků a stejně jako Horský se zasazoval za důsledné zavádění střídavého hospodářství a zemědělské mechanizace. Později, v roce 1884, byl zvolen do zemského sněmu.² Zřejmě Horský zajistil odborné vedení kolínské továrny – po prvních pět let činnosti byl jejím ředitelem Belgičan Gustav Delplace.³

Celková produkce továrny nebyla v 70. letech nikterak významná, stála hluboko ve stínu Rakouského spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem, ten dokonce v této době zvažoval její koupi.⁴ Udržela se však, přes proměny času až do dnešních dnů, a v průmyslové krajině středního Polabí je symbolickou stopou iniciativy dnes již pozapomenutých průkopníků hospodářského pokroku. Specifičnost kolínské továrny vynikne, zvolíme-li

1 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 25. 2. 1872.

2 Národní album. Sběrka podobizen a životopisů českých lidí prací a snahami vynikajících i zasloužilých. Praha: Nakladatel Josef. R. Vilímek 1899, s. 245, 247.

3 Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II., Praha: Nakladatelství Libri 2002, s. 240.

4 Studie o technice v českých zemích 1800-1918 II., Praha: Národní technické muzeum 1984, s. 286

si pro srovnání s ústeckým podnikem jiný úhel pohledu. Zatímco myšlenka založit ústecký spolek se prosadila na schůzce majetných podnikatelů ve vídeňském paláci Schwarzenberků a byl do ní vložen kapitál pěti miliónů zlatých, kolínská továrna vzešla z poměrů nesrovnatelně skromnějších. Do Ústí byly finanční prostředky vloženy z vídeňského centra v rámci velkorysého podnikatelského záměru. Teprve vytvářející se česká podnikatelská elita k obdobnému kroku ještě nedozrála, a proto se v Kolíně mohly mobilizovat jen úspory majetných rolníků regionu a továrna vznikala v podstatě na základě svépomocném. Trpěla odbytovými těžkostmi i nedostatkem provozního kapitálu, její postavení bylo často nejisté, přesto ji místní Úvěrová banka Kolín úvěrovala, a to buď přímo nebo způsobem opatrnějším, totiž krátkodobým eskontem akceptů vystavených jednotlivými akcionáři.⁵

Rozmach zemědělské výroby ve středním Polabí i soustavná propagace jejího povznesení výstavbou zpracovatelského průmyslu, zejména cukrovarů a lihovarů, poskytla v euforii zakladatelského času impuls majetné místní elitě v Kolíně a blízkém okolí, k založení peněžního ústavu. Stala se jím již zmíněná Úvěrová banka Kolín, jejíž akcionáři se sešli na první schůzi v polovině května 1870, aby zvolili správní radu.⁶ Ta na svém prvním zasedání vybrala za předsedu místní autoritu, advokáta František Havelce, který tuto funkci vykonával v podstatě po celá sedmdesátá léta, až do počátku roku 1879, kdy zemřel. Společenskou váhu, prestiž i důvěryhodnost vzniknuvší bance zvyšovala přítomnost kolínského purkmistra ve správní radě Josefa Formánka, zaujímavějšího post místopředsedy.⁷ Nejinak tomu bylo u dalších členů správní rady, např. Jana Szalantaye, jistě příbuzného Justuse Emanuela Szalantaye. Vážnost osobě J. E. Szalantay zajišťovala jeho vysoká pozice v hierarchii evangelické církve v Čechách. Angažoval se nejen v otázkách církevních, zastupoval např. evangelickou církev v zemské školské radě, nýbrž i národohospodářských – svou činností se měl významně zasadit za hospodářské povznesení „krajiny velimské“ v kolínském okrese.⁸ Dalšími členy správní rady byli vesměs místní obchodníci a podnikatelé, což zjevně ovlivnilo profil činnosti jimi založené banky.

Základním typem bankovních aktivit Úvěrové banky Kolín se stal obchod směnečný, jehož cílem bylo v prvé řadě úvěrovat průmyslové a obchodní podniky a zemědělská hospodářství v Polabí. První reprezentace Úvěrové banky Kolín rekrutující se z místní honorace, majetkově saturovaná, si zakládala na solidnosti, a proto volila takovou obchodní strategii, již by jí a tím i bance minimalizovala podnikatelské riziko. Zaměřila se proto na obchod důvěryhodnými a právně jištěnými směnkami s odpovídajícími zárukami, na jejichž základě poskytovala krátkodobé úvěry. Banka se zcela programově, alespoň v počáteční fázi, vyhýbala obchodům burzovním, a přes svůj úspěšný nástup se neodhodlala zapojit do bouřlivě se rozvíjející

5 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 7. 2. 1873.

6 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol z valné hromady 14. 5. 1870.

7 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 31. 5. 1870.

8 Národní album, s. 262.

činnosti zakladatelské, v níž lákavá vidina vysokých zisků byla přece jen spojena s větším rizikem.⁹ Za poskytnuté úvěry v zásadě s šesti procentním úrokem banka chtěla přijímat do zástavy burzovní papíry a akcie, přičemž své potenciální zákazníky rozdělila do dvou skupin.

Zvláštní, do jisté míry privilegovanou skupinu, představovaly cukrovary v Kolíně, Velimi, Plaňanech, Pečkách, Českém Brodě a Poděbradech. Hospodářské postavení těchto cukrovarů pokládala správní rada banky za silné, ostatně nejméně jednou úspěšnou kampaní prokázaly svou životaschopnost. Těmto jmenovaným cukrovarům byla banka ochotna poskytnout úvěr do výše nominále k zástavě nabídnutých burzovních papírů a akcií. Zdá se, že toto kritérium nebylo jediné, jež uvedeným cukrovarům zajišťovalo jistou výsadu při žádostech o úvěr oproti jiným cukrovarům a továrnám v čáslavském a chrudimském kraji. Jim banka stanovila méně příznivé úvěrové podmínky – za burzovní papíry a akcie složené do zástavy mohly obdržet úvěr pouze ve výši 2/3 jejich nominální ceny.¹⁰ Své při projednávání a schvalování úvěrů zjevně sehrály neformální či osobní vazby.

Tak např. majitelem kolínského cukrovaru byl již zmíněný František Horský – respektovaný i obdivovaný národohospodářský odborník a úspěšný podnikatel. Svůj ve své době až legendární věhlas, si vydobyl správcovstvím libějického panství, jehož výnosnost prý zvýšil o 396 %, mimo jiné i založením továrny na výrobu oleje. Jeho zakladatelská činnost byla nemalá – do počátku 60. let, kdy se zakoupením kolínského panství osamostatnil, za jeho přičinění bylo po Čechách vybudováno 16 lihovarů a 6 cukrovarů.¹¹ Úvěrová banka Kolín si takového klienta považovala a vycházela mu v úvěrování řepných kampaní vstříc. Jistý osobní vztah mezi bankou a kolínským cukrovarem zůstal i poté, co v roce 1877 Horský zemřel. Např. jen v dubnu a květnu 1878 mu banka poskytla úvěry v celkové výši 67 500 zlatých.¹² Její vstřícnost však měla své hranice dané uvážlivostí, možná až opatrnickou, členů úvěrního výboru banky i správní rady, i zkušeností z krizových otřesů roku 1873, jejichž bezprostřední dopad byl stále ještě citelný. Když se vedení cukrovaru Horského obrátilo na banku z návrhem na uzavření komisionářské smlouvy, její správní rada ji odmítla přijmout. Cukrovar totiž smlouvu spojoval s nezvykle vysokými úvěrovými požadavky, jež podle závěrů správní rady byly „síly (banky, DJ) přesahující“.¹³ Jestliže kolínský cukrovar měl v bance otevřené dveře pro věhlas osoby Horského, pak akciový cukrovar v Malči, mimochodem byl to první cukrovar, který se na banku obrátil s žádostí o úvěr již v červenci 1870,¹⁴ byl jako klient ještě váženější –

9 Vencovský, František a kol.: Dějiny bankovníctví v českých zemích. Praha: Bankovní institut a.s., 1999, s. 125.

10 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 25. 9. 1870.

11 Slovník naučný. František Ladislav Rieger (vyd.). Díl III. Praha: I. L. Kober 1863, s. 889-890.

12 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 2, Protokoly ze schůzí správní rady 26. 4., 3. 5. a 31. 5. 1878.

13 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 2, Protokol ze schůze správní rady 1. 6. 1877.

14 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 1. 7. 1870.

mezi jeho akcionáři se totiž nacházel majitel panství Maleč, vůdce Národní strany František Ladislav Rieger.

V popředí zájmu Úvěrové banky Kolín sice stály cukrovary, ale banka se nevyhýbala ani úvěrování jiných. Financovala např. provoz Jakoba Fischera na výrobu oleje z řepky,¹⁵ chemičku vyrábějící sodu,¹⁶ akciový parní mlýn,¹⁷ továrnu na kůže a různé stroje v Týnu nad Labem¹⁸ či lihovar Josefa Weissbergera. Na příkladu Weissbergera lze dovodit jeden z motivů, který kolínské podnikatele vedl k založení Úvěrové banky – sami totiž byli odkázáni na úvěr a banka, na níž kapitálově participovali, jim jej měla zajistit za výhodnějších podmínek. Ostatně Weissberger byl již od samého vzniku banky členem její správní rady.¹⁹

Vedle obchodu směnečného Úvěrová banka Kolín hodlala rozvíjet komisionářské obchody s cukrem – již bezprostředně po svém ustavení začala jednat o uzavření komisionářských smluv s cukrovary v Bečvárech a Velimi.²⁰ Aby se mohla realizovat, bylo zapotřebí doplnit stanov. Správní rada tak učinila koncem roku 1873 a vložila do nich zejména o článek rozšiřující činnost banky o nákup a prodej zboží a surovin na vlastní a cizí účet. Další změny se týkaly práva na nabývání nemovitostí, jejich prodeje, nájmu a pronájmu, vlastního průmyslového a hospodářského podnikání a obchodu cennými papíry.²¹ Změna stanov byla sice úřady schválena až roku 1875, nicméně banka si v předstihu připravovala půdu k jejich uzavírání. Činila tak způsoby zhusta dost radikálními, jak ji k tomu ostatně nutila doba plná hospodářských úpadků. Tak např. bečvářskému cukrovaru, který patřil k jejím prvním klientům a který se dostával do hospodářských těžkostí, předložila návrh koncesionářské smlouvy, a když ten byl odmítnut, prostě mu sdělila, že „nedostanou nic (úvěrem, DJ.), dokud nepodepíší“.²² Vzдор se vedení cukrovaru v Bečvárech nevyplatil – hned následného roku vzhledem k finančnímu propadu byl sequestrován a dohled nad jeho hospodařením převzala Úvěrová banka Kolín.²³ Ačkoli o komisionářských smlouvách banka vyjednávala s různými cukrovary, např. v Týnu nad Labem,²⁴ první uzavřela s cukrovarem hraběte Františka Harracha v Sadové, jenž byl vybudován Ferdinandem Urbánkem.²⁵

15 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 2, Protokoly ze schůzí správní rady 25. 6. a 6. 7. 1877.

16 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 13. 12. 1872

17 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 10. 1. 1873.

18 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 21. 11. 1873.

19 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol z valné hromady 14. 5. 1870 a ze schůze správní rady 14. 3. 1873.

20 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 26. 5. 1870.

21 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 21. 11. 1873 a Návrh správní rady na doplnění stanov.

22 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokoly ze schůzí správní rady 30. 8. a 16. 9. 1873.

23 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 9. 10. 1874.

24 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 19. 1. 1872.

25 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 21. 2. 1874.

Hospodářská krize přiměla akciové cukrovary k větší vstřícnosti k snahám Úvěrové banky Kolín uzavřít s nimi komisionářské smlouvy – sice jim omezovaly podnikatelskou volnost, nicméně poskytovaly jim záruku odbytu sjednaného množství produkce. Banka se na předpokládaný růst objemu cukru svěřeného jí k prodeji cílevědomě připravovala – ne náhodou měla ve své správní radě zkušené obchodníky. V červenci 1875 vyslala své zástupce do významných center evropského obchodu, Rotterdamu, Amsterdamu a Hamburku, aby navázali příslušná obchodní spojení.²⁶ O tom, že jednání byla úspěšná, svědčí první zásilka cukru z velimského cukrovaru do Rotterdamu odeslaná jen o několik měsíců později, v říjnu 1875.²⁷ Takováto expanze v dřívější době nevídaná je výmluvným dokladem růstu sebevědomí českých podnikatelských vrstev, které se postupně zbavovaly předchozí provinciálnosti a neváhaly vstoupit na půdu mezinárodního obchodu.

Komisionářskými smlouvami si Úvěrová banka zajišťovala potřebnou komoditu pro lukrativní export a cukrovarům na ni neváhala poskytnout nemalé částky úvěrem – např. cukrovaru v Kouřimi za garantovaných 8000 q cukru ročně až 150 000 zlatých,²⁸ cukrovar v Plaňanech měl otevřený úvěr do 120 000 zlatých.²⁹ V 70. letech si v této činnosti banka vedla zdatně a nezdráhala se přejímat koncesionářské smlouvy slabších peněžních ústavů – tak tomu bylo např. v případě záložny v Turnově, která ztrácela schopnost financovat cukrovar v Libáni.³⁰ Komisionářské smlouvy nebyly jediným způsobem, jakým si Úvěrová banka Kolín zajišťovala cukr. Ještě před jejich uzavíráním si jej opatřovala prostým nákupem, např. od cukrovaru v Modřanech, jehož majitelem byl Ferdinand Urbánek, osobnost mimořádného akčního radia. Urbánek získal cukrovar v Modřanech již v roce 1861 a cukr prodával bance od roku 1873.³¹ Na Urbánka silně zapůsobil příklad Horského, s nímž pracoval již ve 40. letech. U Horského se nadchl pro cukrovarnictví a převzal i jeho nadšení pro hospodářskou osvětu českého venkova a vůbec pro hospodářský pokrok. Za svého působení na Moravě nejenže se podílel na zakládání cukrovarů jako Horský, ale s nadšením propagoval technické novinky doby – např. v Kroměříži se zasloužil o stavbu plynárny. Nechyběl snad v žádném významném českém spolku – byl mj. předsedou Hlaholu, starosta Sokola pražského novoměstského, předseda sboru pro vystavění Národního divadla, ale také, což mělo pro Úvěrovou banku Kolín zvláštní význam, byl členem úvěrního ústavu v Hradci Králové a zejména pak Živnostenské banky pro Čechy a Moravu.³² Ta byla pro kolínskou banku vzorem, a to i po stránce obchodní techniky, kterou přejímala.³³

26 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 16. 7. 1875.

27 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 5. 10. 1875.

28 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 2, Protokol ze schůze správní rady 12. 12. 1876.

29 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 2, Protokol ze schůze správní rady 3. 5. 1878.

30 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 2, Protokol ze schůze správní rady 12. 3. 1878.

31 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 7. 2. 1873.

32 Naučný slovník. Díl IX. František Ladislav Rieger (vyd.). Praha: I. L. Kober 1872, s. 798-799.

33 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 2. 8. 1870.

K rozmachu úvěrové činnosti potřebovala banka finanční přebytky, jejichž významným zdrojem byly vklady. Již v září 1870 rozvinula kampaň na jejich získání a do Národních listů dala oznámení, že přijímá vklady jak na běžný účet, tak na poukázky.³⁴ Byla velmi úspěšná, stahovala vklady občanských záložen, jimž na ně dávala „dle potřeby ... větší úrok“, než jaký by získaly vlastní činností. Např. občanské záložně v Kolíně nabídla 6,5 % úrok.³⁵ Zavazovala si je i poskytováním úvěrů, jimiž si podchytila nejen kolínskou občanskou záložnu, ale i záložny v Chrudimi, Nymburku a jinde.³⁶ Touto svou politikou Úvěrová banka v Kolíně dosáhla toho, že již koncem roku 1872 celková suma vkladů se vyšplhala na téměř 750 000 zlatých.³⁷ Vklady více jak dvojnásobně přesahovaly její akciový kapitál, původně stanovený na 300 000 zlatých.³⁸ Ten byl také pod dojmem úspěchů navýšen na 500 000, ale v důsledku krize o 100 000 snížen.

Koncem 70. let představovala Úvěrová banka Kolín konsolidovaný, silný český peněžní ústav, jehož sebedůvěra a úspěšnost symbolizovala stavba vlastní bankovní budovy. Ta byla až do konce devadesátých let 19. století, kdy banka přesídlila do Prahy, jedním z významných finančních center v Čechách. Vzestup tohoto centra nebylo jen dílem osobností přesahujících svým významem rámec regionu, které zasedaly ve správní radě, nýbrž – možná že především – silných individualit typu Františka Horského či Ferdinanda Urbánka a mnoha dalších, kteří nasadili své síly k povznesení obecného blaha prostřednictvím technického pokroku.

34 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 4. 9. 1870.

35 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 8. 11. 1872.

36 AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokoly ze schůzí správní rady 13. 12. 1872 a 21. 7. 1876.

37 Vencovský, František a kol.: Dějiny českého bankovníctví, s. 126.

38 Akciový kapitál byl rozložen do 1500 akcií po 200 zlatých. AČNB Praha, fond ÚBK, kart. 1, Protokol ze schůze správní rady 25. 9. 1870.

ROLE PODNIKATELSKÝCH ELIT V ZAVÁDĚNÍ THOMASACE V ČECHÁCH¹

Příspěvek je zaměřen na problematiku významu podnikatelských elit při aplikaci thomasace v Čechách, tedy v oblasti hutnictví. Je sice všeobecně známé, že první pokusy a tavby Thomasovým způsobem se uskutečnily ve středních Čechách na Kladně, tehdy součástí Pražské železářské společnosti (Prager Eisenindustriegesellschaft) v březnu a zejména v květnu 1879. Avšak teritorium severních Čech se stalo přímo klíčovým kolbištěm v zápase o získání licence na thomasaci pro celé Čechy a v posledku i výsledek tohoto zápasu podstatným způsobem ovlivnil proces koncentrace nejen v samotných Čechách, ale především podnítil změny v postavení českého železářství v rámci rakouského (předlitavského) a rakousko-uherského hutního průmyslu. Právě v Teplicích, dnes v již neexistujícím podniku Teplická válcovna a bessemerovna (Teplitzer Walzwerke und Bessemerhütte), byl uveden do pravidelného trvalého provozu Thomasův způsob zpracování železné rudy s vysokým obsahem fosforu jako první Čechách v roce 1880. (Na Kladně to bylo až v roce 1882.)

Hlavními protagonisty tohoto konkurenčního boje byli rakouský Němec říšskoněmeckého a židovského původu Karl Wittgenstein (1847–1913), Čech Jan Dušánek (1840–1890), Francouz Eugèn Bontoux (1820–1904) a říšský Němec francouzského původu Josef Massanez (1839–1923). Kromě Bontoux se všichni narodili na přelomu 30. a 40. a během 40. let 19. století a zemřeli nejpozději krátce po první světové válce. V období ostrého konkurenčního zápasu o Thomasův způsob výroby železa a oceli jim většině bylo 33–40 let, nejstaršímu účastníku – Bontouxovi – však již 60 let. Každý z protagonistů pocházel z jiného kulturního a společenského prostředí, absolvoval jinou životní dráhu s jinou úrovní vzdělání i praxe, jiným způsobem myšlení a modelem chování. Jejich dráhy se poprvé protuly na přelomu 70. a 80. let 19. století. Nejintenzivnější období trvalo do poloviny 80. let 19. století.

Současně se prostřednictvím těchto protagonistů střetl kapitál francouzský a francouzsko-rakousko-německý, představovaný Bontouxem a Dušánkem, s rakousko-německo-židovským, představovaným Wittgensteinem. Z tohoto vyšel jako vítěz rakousko-německo-židovský kapitál, tedy Wittgenstein a jeho skupina.

Podívejme se nyní na stručně na hlavní protagonisty. Od 13. května 1879 pověřil Sidney Gilchrist Thomas zastupováním svých patentových práv pro Rakousko-Uhersko Josepha Masseneze (též Massenetz). Zda se jednalo o reakci na úspěšné kladenské pokusy je obtížné přímo dokázat, ačkoliv ani tento fakt nemůžeme zcela vyloučit.

¹ Příspěvek vznikl v rámci Výzkumného záměru MŠMT č. MSM0021620827 České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes.

Joseph Massenez, jehož předkové se do Rýnské Falce přistěhovali z francouzsky mluvící části Alsaska, (srv. francouzskou výslovnost jeho jména), jinak rodák z Grünstadtu, patřil k žákům významného rakouského profesora na hornické akademii v Lubně (Leoben) Petera Tunnera. Od roku 1874 působil jako technický ředitel u Hoerder Bergwerks- und Hütten-Verein (dnes Dortmund-Hörde). Ve své odborné činnosti se zabýval kromě železářství též využitím vysokopecní strusky a odpadu pro zemědělské účely. V roce 1885 a v letech 1887–1891 působil jako prezident obchodní a průmyslové komory v Dortmundu. Patří mezi zakladatele ústředního svazu německých průmyslníků – Centralverband Deutscher Industrieller. Od roku 1891 působil jako civilní inženýr ve Wiesbadenu. Společně se svým synem dr. Otto Massenezem získal řadu patentů v několika evropských zemích, zejména v Německu, Velké Británii, Francii, Lucembursku a Uhrách.²

V období tzv. zakladatelské horečky ve Francii projevila francouzský kapitál v souvislosti s budováním železniční sítě na Balkáně zájem o vybudování moderní průmyslové základny v Rakousko-Uhersku. Na podzim 1880 byla za vládní podpory založena ve Vídni Länderbank. Většinu jejích akcií na francouzských peněžních trzích umístila nově vzniklá Union générale. Jedním z vedoucích představitelů této banky byl Francouz Paul-Eugène Bontoux. Ten nebyl v monarchii osobou neznámou. Působil ve službách Společnosti Rakouské státní dráhy, která byla v 50. letech 19. století ovládána francouzským kapitálem, a stal se generálním ředitelem rakouské Jižní dráhy s akciovým kapitálem ve výši 100 mil. zl., upsaných také většinou francouzským kapitálem.

Bontouxova koncepce byla založena na koncentraci rakouského železářství do dvou skupin – severní a jižní, které by společně ovlivňovaly prodejní ceny železa. Základem jižní skupiny byla od počátku 80. let 19. století postupná fúze několika štyrských a korutanských železáren s kulminací na podzim 1881 a utvořením společnosti Österreichische Alpen-Montangesellschaft (Alpinka). Odtud směřoval Bontouxův zájem do Čech, kde založil Českou montánní společnost dříve knížecí Fürstenberské železářny (Böhmische Montangesellschaft vormals Fürstl. Fürstenbergische Montanwerke), která měla tvořit základ severní skupiny. Jádro České montánní společnosti tvořily Fürstenberské železářny, které Bontoux v roce 1880 nekoupil přímo od Emila Egona knížete Fürstenberka, ale prostřednictvím Real-Credit Anstalt, resp. Wiener Bankgesellschaft ve Vídni. Bontouxův zájem se tedy koncentroval na Fürstenberské železářny ve středních Čechách, které také vlastnily část naleziště železné rudy s vysokým obsahem fosforu u Nučic.

Na začátku roku 1881 se konala oddělená jednání v porýnském Hoerde (dnes Dortmund-Hörde) o podmínkách získání Thomasovy licence pro celé Čechy (vyjma Kladna) mezi Janem Dušánkem, technickým ředitelem bývalých Fürstenberských železáren v Králově Dvoře

2 <<http://www.archive.nrw.de/archive/script/bestand>>.

ve středních Čechách a správním radou dr. Waldstein³ (oba byli zástupci Bontouxovy České montánní společnosti) na jedné a Massenezem na straně druhé. Současně však probíhala jednání mezi Massenezem a Karlem Wittgensteinem (1847–1913), ředitelem Teplické válcovny a bassemmerovny.

Jan Dušánek (Johann Duschanek), absolvent pražské polytechniky (1858–1862) s vynikajícími studijními výsledky, pokračoval ve studiu na hornické akademii v Příbrami. Poté pracoval dva roky v horním úřadě v Příbrami a při železárnách knížete Fürstenberka na panství Zbiroh ve středních Čechách. V letech 1866–1868 získal prestižní Gerstnerovo cestovní stipendium ve výši 600 zl. ročně. Na své studijní cestě navštívil železárny rakouské, moravské, německé, belgické a francouzské. Zejména tehdy studoval Bessemerův proces. V roce 1869 vykonal další cesty do Švédska a Vestfálska. V roce 1874 se zřekl docentury na pražské české polytechnice a plně se věnoval Fürstenberským železárnám. Postupně se vypracoval až na technického ředitele. Dušánek zkonstruoval jako první v českých zemích vysokou pec skotského typu v roce 1871. O jeho odborných kvalitách svědčí i fakt, že mu bylo v roce 1876 nabídnuto místo generálního ředitele Vítkovických železáren, které s ohledem na své vazby k Fürstenberkům odmítl. Byl členem řady významných profesních spolků inženýrů jak v Čechách a v monarchii, ale i v Německu a odborným redaktorem časopisu Spolku německých inženýrů (*Zeitschrift des Vereines Deutscher Ingenieure*). J. Dušánek zemřel jen několik let po fúzi České montánní společnosti s Teplickou válcovnou a bessemerovny.⁴

Posledním protagonistou zavedení thomasace v Čechách je Karl Wittgenstein. Prožil pestrý život. Narodil se v Gohlie u Lipska. Pocházel ze židovské rodiny. V roce 1851 se jeho rodina přestěhovala do Wösendorfu u Vídně. S problémy studoval akademické gymnázium ve Vídni. V roce 1865, ve svých 18 letech, odešel do USA, kde vystřídal několik zaměstnání (od číšníka, přes hudebníka a kormidelníka po učitele hry na housle a matematiky). Po návratu do Vídně v roce 1867 studoval na vídeňské technice, avšak studia nedokončil. Na přímluvu svého příbuzného Paula Kupelwiesera se stal kresličem v roce 1872 v ocelárně v rakouském Ternitz. Po vzniku Teplické válcovny a bessemerovny se zde postupně vypracoval od kresliče, přes vedoucího údržby a vedoucího ocelárny až na jejího obchodního zástupce ve Vídni. V roce 1876 se stal členem správní rady a o rok později ředitelem. V letech 1884–1897 působil jako prezident konkurenční společnosti – České montánní společnosti, kterou zcela ovládl. V období 1886–1897 zastával funkci centrálního ředitele Pražské železářské společnosti. (Po jeho manželce Leopoldině se dodnes nazývá Poldina huť na Kladně.) Zemřel

3 V archivních materiálech, uložených v ThyssenKrupp Konzernarchiv Duisburg (dále jen ThyssenKrupp KA), není dr. Waldstein zmíněn, ale naopak ředitel Prochaska. ThyssenKrupp KA, Dortmund-Hörder Hüttenunion AG (dále jen DHHU) 776, Aktennr. 12260/1880, 15.12. 1880, Böhmisches Montangesellschaft adresováno Hoerder Bergwerks- und Hütten-Verein.

4 lk, Wittgenstein contra Dušánek, *Hutnické listy*, 1954, r. 9, č. 3, s. 165–168.

v roce 1913 ve Vídni. K. Wittgenstein byl otcem významného rakouského filozofa Ludwiga (1889–1951) a hudebníka Paula (1887–1961).⁵

Jako druhý hutnický podnik v Čechách (po Kladně) a jako třetí v českých zemích (po Kladně a Vítkovicích) získala Thomasovu licenci Teplická válcovna. Dne 2. srpna 1879 v Hoerde byl uzavřena dohoda mezi Teplickou válcovnou a bessemerovnou, zastoupenou jejím ředitelem Wittgenstein, a Hoerder Bergwerks- und Hütten-Verein zu Hoerde, zastoupeným Josephem Massenezem a Eduardem Meierem. Tato licence byla udělena jen pro teplický závod. Fixní cena činila 15 000 zl. a patentní poplatky z každé tuny upotřebitelného železa a ocelového bloku 2,5 M od 1. ledna 1880.⁶ Tyto podmínky potvrdil Wittgenstein dopisem ze 7. srpna 1879.⁷

V dopise z 2. prosince 1880, adresovaném spolku Hoerder Verein, vyjádřila Česká montánní společnost úmysl získat Thomasovy patenty pro své hutě.⁸ V dalším dopise z 15. prosince bylo sděleno, že Jan Dušánek a ředitel Prochaska přijednou do Hoerde v první polovině ledna 1881.⁹ Téhož dne však zmiňoval J. Dušánek generálnímu řediteli Massenezovi své pochyby o definitivním uzavření licenční smlouvy.¹⁰ Dne 15. ledna 1881 psal J. Massenez J. Dušánkovi, že 20. ledna je možné smlouvu uzavřít.¹¹

V aktech, uložených v ThyssenKrupp Konzernarchiv v Duisburgu leží nedatovaný a nepodepsaný návrh smlouvy mezi Českou montánní společností a Hoerder Verein. Podle něho měla Česká montánní společnost zaplatit fixní sumu ve výši 50 000 M a z každé tuny 2,5 M. Licence byla určena jen pro provoz České montánní společnosti. Pravděpodobně se jednalo o návrh smlouvy, připravený pro J. Dušánka.¹²

5 M. Myška a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů* (dále jen HEP), Ostrava 2004, s. 508; podrobněji o Ludwigovi a zejména Paulu Wittgensteinovi srv. T. Bernhard, *Wittgensteinův synovec. O jednom přátelství*. Přeložil M. Petříček, 2. vyd., Praha 2005 (něm. orig. *Wittgensteins Neffe. Eine Freundschaft*, Frankfurt a. M. 1982). Za upozornění na tento titul děkuji knížeti Karlu Schwarzenbergovi.

6 ThyssenKrupp KA, DHHU 747, Aktennr. sine, Übereinkommen, Hoerde, 2.8. 1879.

7 ThyssenKrupp KA, DHHU 747, Aktennr. 3100/1879, Wien, 7.8. 1879, K. Wittgenstein adresováno Hoerder Bergwerks- und Hütten-Verein.

8 ThyssenKrupp KA, DHHU 776, Aktennr. 1169/1880, Wien, 2.12. 1880, Böhmisches Montangesellschaft adresováno Hoerder Bergwerks- und Hütten-Verein.

9 ThyssenKrupp KA, DHHU 776, Aktennr. 12260/1880, 15.12. 1880, Böhmisches Montangesellschaft adresováno Hoerder Bergwerks- und Hütten-Verein. Termín jednání byl potvrzen v dopise z 18. prosince. DHHU 776, Aktennr. 12260/1880, 18.12. 1880, J. Massenez adresováno J. Dušánkovi.

10 ThyssenKrupp KA, DHHU 776, Aktennr. sine, 15.12. 1880, J. Dušánek adresováno J. Massenezovi.

11 ThyssenKrupp KA, DHHU 776, Aktennr. sine, 15.1. 1881, J. Massenez adresováno J. Dušánkovi.

12 ThyssenKrupp KA, DHHU 776, Aktennr. sine.

Smlouva mezi Teplickou válcovnou a bessemerovnou, zastoupenou K. Wittgensteinem, a Hoerder Bergwerks- und Hütten-Verein zu Hoerde, zastoupeným Danielem Hilgenstockem v Dortmundu a Emilem Wellenbeckem v Hoerde, byla uzavřena 20. ledna 1881. Tato smlouva udělovala Thomasovu licenci pro celé Čechy vyjma Kladna (Pražská železářská společnost). Fixní suma činila 550 000 M, z toho 350 000 M v hotovosti muselo být zaplacené nejpozději do 1. února 1881, zbytek během čtyř měsíců včetně šestiprocentního úroku.¹³

K. Wittgenstein vylíčil okolnosti získání licence pro Teplice a celé Čechy ve svých pamětech, diktovaných krátce před svojí smrtí 20. ledna 1913: „R. 1880 jsem koupil Thomasův patent od zástupce Thomasova patentu v Hörder-Hüte v Dortmundu. Nejprve pro Teplickou válcovnu, pak o několik měsíců později pro celé Čechy ze strachu před konkurencí České montánní společnosti, založené jakýmsi Bontouxem.

Tato koupě se uskutečnila za podivných okolností. Jel jsem do Hörde k zástupci jménem Massanetz [Massenez] a řekl jsem mu, že mám přání Thomasův patent, který jsem již dříve nabyl pro Teplice, koupit pro celé Čechy, aby mi v Čechách nikdo nemohl dělat konkurenci. Massanetz odpověděl, že by byl ochoten obchod se mnou udělat, a jmenoval také cenu, jak se pamatuji 300.000 zl., avšak nemůže se mnou sjednat nic definitivního, protože ohledně patentu jedná právě s centrálním ředitelem České montánní společnosti Dušánkem, jehož také v těchto dnech očekává.

Jen jedno mohl učinit: že Dušánkovi dá lhůtu několika dní a teprve, když Dušánek by tuto lhůtu nevyužil, mohl by uzavřít obchod se mnou.

Předběžně jsem nedosáhl nic jiného než napsání smlouvy, v níž stálo, že koupě Thomasova patentu pro celé Čechy je mezi mnou a Massanetzem uzavřena, že však Massanetz má právo od této smlouvy ustoupit, uzavře-li Dušánek v dané lhůtě obchod. Musel jsem vyčkat v Dortmundu uplynutí lhůty.

Téhož večera jsem seděl v jídelně, když Dušánek vstoupil. Pozdravili jsme se, ježto jsme se znali, a viděl jsem, že Dušánek byl již u Massanetze a dozvěděl se, že chci získat patent pro celé Čechy. Brzy začal mi činiti výtky, že jsem mu tím cenu zbytečně zdražil. Odpověděl jsem, že jsem přijel, aby patent pro celé Čechy byl můj, nikoli proto, abych jej prodával, načež Dušánek mínil, že nazítří očekává svého správního radu dr. Waldsteina z Vídně a že přece bude možné, abychom se dohodli.

Dušánek totiž nepostřehl můj skutečný úmysl, totiž být držitelem monopolu, nýbrž myslel, že chci patent pro celé Čechy koupit proto, abych potom s licencí pro Českou montánní společnost udělal obchod.

Nazítří ráno Dušánek a Waldstein přišli do mého pokoje a řekli mi, že chtějí vyjednávat s Massanetzem a já, abych se zavázal, že už nepůjdu k Massanetzovi a že s ním nepovedu žádná jednání. Samozřejmě jsem Dušánkovi neřekl, že už mám smlouvu v kapse a že mi patent automaticky připadne, nerozhodne-li se on sám ve lhůtě dané mu Massanetzem.

13 ThyssenKrupp KA, DHHU 747, Aktennr. sine, Übereinkommen, Hoerde, 20. Januar 1881.

Přistoupil jsem na návrh Dušánkův a Waldsteinův a sepsali sme o tom ujednání.

Dušánek a Waldstein byli na to vůči Massanetzovi velmi pyšní a nechali lhůtu projít, načež Massanetz dal svůj podpis na smlouvu již předem sepsanou a poslal mi ji do hotelu.

Teprve za několik dní přišli Dušánek a Waldstein opět k Massanetzovi, který jim řekl, že Wittgenstein získal patent pro celé Čechy. Na to byl velký křik o mé zradě a o mém nepočestném jednání."¹⁴

Georg Günther, ředitel v roce 1905 založené Rakouské báňské a hutní společnosti v Třinci v českém (rakouském) Slezsku, ve svých pamětech z roku 1936 líčí situaci více méně podobně, snad jen dramatičtěji: „On [K. Wittgenstein – I. J.] věděl, že on jako vlastník této licence se stane pánem českého železářského průmyslu, také pánem Pražské železářského průmyslu a knížecích Fürstenberských báňských podniků, že mu všechno musí spadnout do klína s velkým nalezištěm železné rudy v Nučicích."¹⁵

Vydání druhé strany, tedy Dušánka a Waldsteina, se nedochovala.

Ačkoliv Wittgenstein získal Thomasovu licenci pro celé Čechy, bylo ještě vše otevřené. Vedoucí osobnost České montánní společnosti, Francouz P.-E. Bontoux, usiloval o Wittgensteinovu licenci získáním majority v Teplické válcovně od jejích největších akcionářů – vítkovických Gutmannů a Rothschildů. Tak by mohla Česká montánní společnost nabýt nejen většiny v Teplicích, ale také licenci na Thomasův proces. V tomto smyslu o odkupu akcií jednal P.-E. Bontoux s Gutmanny. Ti nic nenamítali. Jinak by byla hodnota Bontouxových investic vlastního i svěřeného kapitálu v monarchii ve výši 4 336 000 zl. podstatně snížena. Současně žádal Guttmany také Wittgenstein, aby akcie E. Bontouxovi neprodávali. Wittgenstein však neuspěl, a proto učinil pro budoucnost Thomasova pochodu a českého železářského průmyslu ne zcela korektní krok po stránce morální i právní: rozhodl se vydat novou emisi akcií Teplické válcovny v objemu obnosu, původně určeným pro zaplacení Thomasovy licence, a získat se svými přáteli většinu v této společnosti.¹⁶ To se Wittgensteinově skupině podařilo. Jednalo se o 1 316 nevydaných akcií v hodnotě 263 200 zl. Tento krok potvrdila mimořádná valná hromada, která se konala asi v polovině roku 1881. Ještě den před jejím konáním se snažil Wilhelm Guttman Wittgensteina přesvědčit, aby tuto transakci nerealizoval. Poté odprodali Gutmannové a Rothschildové svůj podíl.

14 Ik, Wittgenstein contra Dušánek, *Hutnické listy*, 1954, r. 9, č. 3, s. 166–167. Originální znění srv. K. Wittgenstein, *Lebenserinnerungen*, Archiv Národního technického muzea v Praze (dále jen ANTM), Sběrka vzpomínek č. 355/I., s. 12.

15 G. Günther, *Lebenserinnerungen*, Wien 1936, s. 59.

16 Wittgenstein, *Lebenserinnerungen*, s. 13.

Protože kromě Bankovního domu Wolfrum (Bankhaus Wolfrum) byly nabízené akcie odmítnuty, mohl tento bankovní dům Wittgensteinové skupině¹⁷ rozdělit akcie v tomto poměru: Karl Wittgenstein 3/8, Karl Wessely 2/8, Karl Kupelwieser 1/8, Isidor Weinberger 1/8, Karl Wolfrum 1/8. Teplická válcovna byla kapitálově spojena s Dolnorakouskou eskontní společností ve Vídni a její dceřinou společností Českou eskontní bankou v Praze (Niederösterreichische Escompten Gesellschaft, Wien a Böhmisches Escompten Bank, Prag). Rodina Wittgensteinovy matky Figdor a Karl Wolfrum byly právě s těmito bankami propojeny.

Podobně vylíčil tuto situaci zmíněný Paul Kupelwieser ve svých vzpomínkách z roku 1918: "Následky tohoto odvážného Wittgensteinova jednání byly různého druhu. Především bylo nejprve zabráněno vzniku nové nebezpečné konkurence pro Teplickou válcovnu, v každém případě velmi ztížen."¹⁸

Bontoux se však ani po tomto nezdaru nevzdával svého plánu. Snažil získat další podniky pro severní skupinu. V roce 1881 získal část akcií společnosti Buštěhradských černouhelných dolů i Pražské železářské společnosti, která vlastnila Thomasovu licenci. Tři týdny po získání Thomasova patentu pro celé Čechy Teplickou válcovnou byla 13. února 1881 uzavřena smlouva mezi J. Dušánek (Česká montánní společnost) a Hoerder Bergwerks- und Hütten-Verein in Duisburg (Hoerde), zastoupeným Danielem Hilgenstochem a J. Masenezem. Česká montánní společnost získala Thomasovu licenci pro Moravu (kromě Vítkovic), Rakouské Slezsko, Uhry a jiné korunní země vyjma Čech. Fixní suma ve výši 650 000 M měla být zaplacená následovně: do 19. února 1881 30 000 M, do 15. března 1881 270 000 M a do 15. června 1881 350 000 (do 15. května 1881 jen 300 000 M).¹⁹ K realizaci projektu, že by se surovina, vyrobená v Čechách (v železárnách v Králově Dvoře) zpracovávala na Moravě, však již s ohledem na dopravní náklady nedošlo.²⁰

Bontouxova podnikatelská aktivita končí v lednu 1882, kdy se francouzská Union générale dostala do konkurzu, Bontoux byl zatčen. Tím byla zasažena i Česká montánní společnost, neboť nemohla investovat a její akcie klesaly. Rozuzlení přinesl rok 1884, kdy její akcie

17 Karl Wessely, stavební rada; Karl Kupelwieser, vídeňský advokát; Isidor Weinberger, bývalý Centrální ředitel České montánní společnosti; Karl Wolfrum, bankéř a továrník v Ústí nad Labem; k dalším členům Wittgensteinovy skupiny patřili Max Feilchenfeld, ředitel České eskontní banky (Böhmisches Escompte-Bank) a Gottfried Bacher, ředitel dolů Pražské železářské společnosti.

18 Paul Kupelwieser, *Aus den Erinnerungen eines alten Österreicherers*, Wien 1918, s. 150.

19 ThyssenKrupp KA, DHHU 1148, Aktennr. sine, Übereinkommen vom 13. Februar 1881. Srv. též *Sto let kladenských železáren*, Praha 1959, S. 127; Kořan, Jan, *Tomasování v Čechách*, in: *Z dějin hutnictví 9*, r. 1980, s. 2118.

20 Dopravní náklady v monarchii patřily k nejvyšším ve střední Evropě. Srv. Marek, Vladimír, *Die Entwicklung der Montanindustrie der mährisch-schlesischen Region 1840–1914*, in: Pierenkemper, Toni (Hg.), *Die Industrialisierung europäischer Montanregionen im 19. Jahrhundert*, Stuttgart 2002, s. 356.

koupila Wittgensteinova skupina. Postupně byl oslaben i francouzský vliv ve vídeňské Län-derbank a na konci 80. let byl vystřídán vlivem říšskoněmeckých bank.

Po zavedení Thomasova procesu pokračovala koncentrace v českém železářství. V roce 1884 došlo k quasi-fúzi Wittgensteinovy skupiny (Teplice) s Českou montánní společností (Králov Dvůr) a o rok později se spojila Pražská železářská společnost s Teplickou válcovnou. Wittgensteinův konkurent – J. Dušánek – byl okamžitě po této fúzi penzionován. V roce 1905 došlo k vzájemné výměně akcií Pražské železářské společnosti a České montánní společnosti. Česká montánní společnost existovala formálně až do roku 1909, kdy byl její majetek koupen v dražbě Pražskou železářskou společností.

Paradoxně se Bontouxova koncepce začala naplňovat na přelomu 19. a 20. století. V roce 1897 získala Wittgensteinova skupina většinu v Alpince. Před první světovou válkou pak s ní plánovala Pražská železářská společnost fúzi. Realizaci tohoto plánu zabránilo vypuknutí první světové války a vznik Československa.

Zatímco Dušánkově životopisu dostalo časopiseckého i sborníkového ztvárnění,²¹ Karlu Wittgensteinovi až v nedávné době slovníkového hesla.²² Paulu-Eugčnu Bontouxovi a jeho podnikatelským aktivitám se však dokonce dostalo i nejen slovníkového,²³ ale i literárního ztvárnění. Emile Zola v románu Peníze (Argent) z roku 1891 ztělesnil Bontoux v postavě Aristida Saccarda jako zakladatele Všeobecné banky (Union générale), který chce vybudovat nový ráj na předním Východě, včetně rozsáhlé železniční sítě. Saccard je vylíčen jako muž s „duší starého korzára“²⁴ a současně jako člověk, který chtěl být „králem dobročinnosti, zbožňovaným bohem chudiny, stát se kýmsi jedinečným a populárním, soustředit na sebe pozornost celého světa...“.²⁵

Co bylo v úvodu zmíněným čtyřem podnikatelům společné a co je odlišovalo? Mezi společnými charakteristikami jistě nebudou chybět houževnatost, citlivost, touha po nových řešeních, technická představitost, dlouholetá odborná praxe. Všichni zastávali různé ředitelské funkce v různých velkých podnicích. Pohybovali se ve stejném geografickém prostředí. Z něho vyčnívají studijní Dušánkovy cesty do Skandinávie a Wittgensteina do USA.

Co je odlišovalo, bylo místo jejich narození, jejich etnický původ, úroveň dosaženého zejména technického vzdělání a osobní vlastnosti. Zatímco J. Dušánek patřil mezi nejlepší teoretické i praktické metalurgy v Čechách, K. Wittgenstein představoval typ prakticky

21 Jaroslav Veselý, Jan Dušánek, [Praha] 1940; Ik, Wittgenstein contra Dušánek, Hutnické listy, 1954, r. 9, č. 3, s. 165–168.

22 HEP, s. 508.

23 Larousse du XXe siècle en six volumes, T. 1, Paris 1928, s. 773; Grand Larousse encyclopédique en dix volumes, T. 2, Paris 1960, s. 235; Larousse trois volumes, T. 1., Paris 1965, s. 395; Ottův slovník naučný, d. I, Praha 1898, s. 357.

24 E. Zola, Peníze, Praha 1977, s. 53.

25 Tamtéž, s. 52.

zaměřeného podnikatele, který se postupně vypracoval. Oba se dostali do vedení svěřených podniků v období, kdy tyto stály před zásadními rozhodnutími jak dál, pokud by tyto podniky neprošly podstatnou rekonstrukcí, modernizací a restrukturalizací. Pro Dušánka byla charakteristická jistá úzkostlivost v podnikání. Právě předlistopadová česká (československá) hutnická literatura velmi ostře kritizovala Wittgensteinovy postupy z morálního hlediska. Je pravdou, že zavádění thomasace probíhalo v době, kterou označujeme za gründerskou. Ta nekonvenční postupy umožňovala. Současně ve vybavení tehdejšího podnikatele nemohla chybět ochota riskovat, ochota i nutnost vyzkoušet postupy podle hesla „co není zakázané, je dovolené“, odvaha, tížádostivost i jistý prvek drzosti, prozíravost, představitivost, odvaha spekulovat a realizovat transakce na hranici platných norem a zákonů. Přestože je zřejmé, že se absolutním „vítězem“ v konkurenčním zápase o Thomasovu licenci stal Karl Wittgenstein, jistě lze konstatovat, že i jeho soupeř či soupeři přispěli k zavedení thomasace přímo či nepřímo.

PANEL PAMĚTNÍKŮ

Karel kníže Schwarzenberg, Senát Parlamentu ČR:

Tímto panelem zahajujeme velmi zajímavý experiment. Cokoli jsme dneska slyšeli, tak se odehrává vlastně před 150 lety, nanejvýš tak před 100 lety, a všichni víme, že řekněme tato etapa vývoje rozkvětu města končila před 60 lety. Tedy opravdové pamětníky sotva máme, ale my jsme si řekli, že by bylo zajímavé jednou zjistit, co vlastně zůstalo v těch rodinách, které v různých krajích zemí českých vlastně vytvořily průmyslový svět 19. století, které se zasloužily o kromobyčejný vzestup českých zemí, který se od konce 18. století odehrával. Co se z nich stalo, jaké mají paměti na to, co tady bylo, co jejich předci dělali, a jaký a jestli ještě mají vztah k této zemi. Musím říci, že tedy předešlá část byla fascinující a já bych si jenom jedno přál, že kdyby zakladatelé a šéfové dnešního průmyslu ukazovali stejnou zodpovědnost. Tehdejší průmyslníci měli prozíravost, a o čem jsme se potom ještě částečně bavili, také starost o své zaměstnance a dělníky, což byl také rys té průmyslové společnosti v Ústí, v Liberci a jinde v Českých zemích před sto lety. Tak teď bych ale po tomto krátkém úvodu rád předal slovo těm, kteří opravdu mají co vyprávět.

Lore Schretzenmayr, Regensburg:

„INDUSTRIEGESELLSCHAFT UND GESELLSCHAFTLICHE EMANZIPATION“

Mein Thema ist die Entwicklung der Industrie im Gebiet Aussig anhand der Lack- und Farbenfabrik Anton Seiche, der Familie meiner Mutter und deren Verbundenheit mit der Stadt.

Die Vorfahren sind bereits im 16. Jahrhundert am Fuße des Erzgebirges nachzuweisen.

Vor etwa 150 Jahren wagten zwei Brüder aus der Pfarrei Kulm den Sprung in die Stadt Aussig und wurden Handelsschiffer. Die aufstrebende Industrie ermutigte sie, auf der Elbe ihr Glück zu suchen. Die neuen Wohnorte bezeichneten auch in der Zukunft die Familienzweige: „Elbstraße“ und „Große Wallstraße“, zu letzteren gehöre ich.

Um diese Zeit wurde das Rathaus am Marktplatz gebaut und darin auch das Gefängnis der Stadt eingerichtet. Die sogenannte „Fronfeste“ an der Stadtmauer wurde frei und mein Urgroßvater konnte sich den Erwerb leisten.

Die beiden Söhne Anton und Ferdinand Josef bekamen im nahen Teplitz eine Ausbildung als Drogisten und haben sich auf dem elterlichen Grund, Große Wallstraße 88, im Alter von 21 und 23 Jahren 1881 mit dem Namen „Lackfabrik Ant. Seiche“ selbstständig gemacht.

Die Entwicklung der Stadt Aussig zum Industrie-, Verkehrs-, Wirtschafts- und Handelszentrum fällt in die 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die Voraussetzungen waren durch die neue Verkehrsverbindung (Eisenbahn und Schifffahrt) und billige Energiequellen (Kohle und Bergbau)

gegeben. Auch die junge Firma konnte die Entwicklung mithalten. Im Jahre 1901 arbeiteten schon 14 Angestellte und Arbeiter.

1906 starb Anton, der einzige Sohn Rudolf wurde ausbezahlt und Ferdinand Josef führte die Firma allein weiter. Er hat schon 1894 eine Reise zu auch aus Auschine stammenden Verwandten nach Hildesheim in Preußen unternommen und nach seiner Rückkehr in die Heimat um die Hand der jüngsten Tochter Karoline Dorothea angehalten. Die Ehe wurde in Hildesheim evangelisch geschlossen. Die Kinder Helene, Otto, Elisabeth und Elfriede wurden in diesem Glauben erzogen und auch die Nachkommen blieben nur aus dieser mütterlichen Linie evangelisch.

Die Familie übersiedelte in das um die Jahrhundertwende errichtete Mehrfamilienhaus „1900“ in der Großen Wallstraße gegenüber dem Gymnasium. Schon im Jahre 1906 wurde eine Villa mit zwei Wohnungen und einer Hausmeisterwohnung in der Kulmerstraße gebaut. Der große Garten hinter dem Haus reichte bis nach Lerchenfeld, teils als Gemüsegarten, zum größten Teil mit Obstbäumen bepflanzt.

Auf die Erziehung der Kinder wurde großer Wert gelegt, alle besuchten die Evangelische Volksschule in der Margaretenstraße. Helene absolvierte die Höhere Töcherschule und wurde 1913 in ein Pensionat nach Lausanne geschickt, um Französisch zu lernen. Ihr Vater hatte Schwierigkeiten, sie 1914 bei Ausbruch des Ersten Weltkrieges nach Aussig, damals noch Österreich-Ungarische Monarchie, zurückzuholen. Sie legte an der Deutschen Karls-Universität in Prag die Lehramtsprüfungen in Französisch und Englisch ab.

Otto besuchte die Staatliche Realschule in der Schillerstraße. Nach der Matura mußte er zum Österreichischen Militär und kam 1918 als Leutnant aus dem Krieg zurück. Er wurde Kaufmann im elterlichen Betrieb.

Die Produktpalette der Fabrik wurde ständig erweitert: Die Lieferungen von Lacken und Farben für Handwerker, Industrie und Behörden erfolgten in das ganze Land; Außenverkaufsstellen wurden eingerichtet. Während des Ersten Weltkrieges (1914 – 1918) litt die Firma wie die gesamte Wirtschaft unter dem Engpass der Rohstoffe.

Mit der Gründung der Tschechoslowakischen Republik am 28.10.1918 wurde der Handelsverkehr mit den übrigen Ländern der Monarchie unterbrochen. Für die Firmenentwicklung brachten die 20er Jahre grobe Umstellungen, wirtschaftliche Verluste und den Preissturz im Jahre 1923. Vom Steueramt wurden hohe, offensichtlich unaufbringliche Steuernachzahlungen für die Kriegsjahre vorgeschrieben. Im Jahre 1931 verursachten die unruhigen politischen Verhältnisse und die Wirtschaftskrise den unerwarteten Verlust der Staatslieferungen.

Die Firma beschäftigte sich mit der Erzeugung und Handel von Lack, Firnis, Farben, Kitt, Pflanzenleim, Simililacken für die Gablonzer Schmuckindustrie und verwandten Produkten. Im Jahre 1935 waren es bereits über 60 Angestellte und Arbeiter. Das Hauptbüro und die Verwaltung waren in der Großen Wallstraße. In den 20er Jahren wurde ein Fabrikgelände in Schönriesen ausgebaut. Zu den einzelnen Fabriksgebäuden führten gut ausgebaute, vorwiegend gepflasterte Straßen. Das Fabrikgelände war durch einwandfreie Kanalisation

entwässert und mit zwei Strängen an das städtische Kanalnetz angeschlossen und wurde ständig durch neue Objekte erweitert. Das Gesamtflächenausmaß betrug 15.725 qm.

Im Jahre 1930 standen dem Unternehmen 44.600 qm eigener Grund zur Verfügung. Die flüssigen Rohstoffe wurden in Großtanks von zusammen 90.000 l Fassungsvermögen gelagert. 80.000 kg fertiger Lack war ständig vorhanden. Laboratorien überprüften laufend unter sachkundiger Leitung die Qualität der eingehenden Rohstoffe, den Gang der Fabrikation und schließlich mit besonderer Sorgfalt den richtigen Ausfall der Fertigfabrikate.

Bis etwa 1929 stand für die Belieferung der Aussiger Kundschaft und des Teplitzer Lagers ein Pferdegespann zur Verfügung. Danach kam der erste LKW, das war damals eine große Sensation, außerdem konnten die Nebenstellen rascher bedient werden. Erfreulich für die Vertreter war auch, dass ihnen zeitweise für ihre Reisen ein PKW-Škoda mit Chauffeur zur Verfügung gestellt wurde.

Die reinste Goldgrube war der Detailverkauf. Besonders an den Wochenmarkt-Tagen stand die Kundschaft, vornehmlich vom Lande, förmlich Schlange. Detaillist und Lackmagazin – Verwalter fanden an solchen Tagen kaum Zeit zum Frühstück. Mein Großvater war stolz auf die Detail-Verkaufserlöse. Oft kam er aus seinem Büro, unterhielt sich mit der Kundschaft und sagte:

„Seiche-Lacke sind die besten, Streiche mit Seiche.“

Mit dem betrieblichen Aufstieg veränderte sich auch die gesellschaftliche und soziale Stellung der Familie.

Ferdinand Josef war ein sehr geselliger Mann, als angesehener Bürger der Stadt war er in vielen Vereinen und bei Stammtischen. Im Schützenverein war er Vorsitzender und Bilder zeigen ihn mit der großen Kette als Schützenkönig. Jeden Morgen war er zum Frühschoppen in dem Delikatessengeschäft Gebelt am Marktplatz, um sich mit Persönlichkeiten der Stadt zu treffen. Seine jährlichen Urlaubsreisen führten ihn bis nach Abbazia (heute Opatija) oder auch zu Kuraufenthalten ins Egerländer Bäderdreieck. Er hatte einen großen Familiensinn und organisierte 1935 als Senior das erste Seiche-Treffen in dem Herkunftsort Auschine/Pfarrei Kulm, mit ca. 250 Teilnehmern.

1935 baute er in Thammühl am See eine Sommervilla für alle Kinder und Enkelkinder. Die Aufenthalte gehören noch heute für alle zu den schönsten Ferienerlebnissen. Wir hatten ein Segel- und ein Paddelboot, wurden von Köchin und Kinderfräulein betreut, während unsere Eltern größere Reisen unternahmen.

Ferdinand Josef starb im Dezember 1936; seine Frau Karoline Seiche überlebte das Kriegsende, wurde 1946 nach Hessen ausgewiesen und starb am 4. Juli 1957 in Regensburg.

Und die weiteren Familienmitglieder?

1924 heirateten meine Eltern Dipl.-Ing. Josef Schiepeck, geboren in eine Egerländer Familie in Aussig, und Helene Seiche. Mein Vater trat als Chemiker in die Firma ein und wurde neben seinem Schwager Otto Seiche Teilhaber. Meine Eltern hatten einen großen Bekannten- und Freundeskreis und vielseitige Interessen. Sie spielten Laientheater, trieben Sport

(Tennis, Skilaufen, Rudern), gingen auf die Jagd, besuchten kulturelle Veranstaltungen und engagierten sich in sozialen Einrichtungen. Mein Vater war Mitglied in vielen Vereinen: Gebirgsverein, Deutscher Turnverein, Vorsitzender des Rotary-Clubs und des Lawn-Tennis-Clubs.

Die Kinder Lore, Eva und Annelies kamen in einen privater Kindergarten, besuchten nach der Volksschule höhere Schulen und wurden sportlich erzogen.

Die Ehepartner von Otto, Elisabeth und Elfriede Seiche stammten aus alten Aussiger Familien.

Otto Seiche und mein Vater blieben nach dem Tod des Seniors bis Kriegsende die einzigen Gesellschafter der Firma.

Am 1. Oktober 1938 war der Anschluss an das Deutsche Reich. Durch die neue Grenzziehung wird das Unternehmen von einem großen Teil des bisherigen Absatzgebietes abgeschnitten. Dafür tut sich nun der grobe deutsche Markt auf, in den die Firma zwar bestens gerüstet, aber doch mit vielen Erschwernissen eintritt.

Am 1. September 1939 beginnt der 2. Weltkrieg. Die Kriegswirtschaftsbestimmungen treten in Kraft. Trotz Rohstoffmangel belieferte die Firma kriegswichtige Industrien.

Im Jahre 1941 meldete sich freiwillig als Offizier zu der deutschen Wehrmacht. Otto Seiche blieb in Aussig, um die Firma zu führen. Die Verwaltung in der Großen Wallstraße und die Fabrikanlagen in Schönriesen wurden bei den Fliegerangriffen im Frühjahr 1945 nicht zerstört.

Am 8. Mai 1945 war der Krieg zu Ende. Aussig wurde von den Russen besetzt und ein nationaler Verwalter durch die tschechischen Behörden in die Firma eingesetzt. Otto Seiche blieb bis 1946 als Spezialist in der Fabrik. Mein Vater war in dieser Zeit nicht in Aussig.

Wir, unsere Mutter, beide Schwestern und ich wurden in der ersten Welle, in der sogenannten „Wilden Vertreibung“ ausgesiedelt. Wir landeten nach vier Wochen im Bayerischen Wald bei Freunden und trafen dort unseren Vater.

1947 konnte er mit Hilfe von Aussiger Freunden und früheren Mitarbeitern die Regensburger Lackfabrik GmbH erfolgreich aufbauen. Der erste Lackansatz wurde von Camillo Rotsch angerührt, dessen Familie seit Generationen schon unter meinem Großvater in Aussig gearbeitet hat. Wir Kinder übernahmen nach dem Tod unseres Vaters im Jahre 1963 die Leitung der Fabrik.

Die heimatliche Verbundenheit in den Nachkriegsjahren hat diesen Wiederaufbau ermöglicht.

Karel kníže Schwarzenberg:

...Hubertus Trauterberg je potomek jedné z nejslavnějších průmyslových rodin v českých zemích, a sice rodiny Lannů, kteří jak známo pocházejí nikoli odtud, nýbrž z Budějovicka, a starý Bertík Lanna –dodnes existuje Lannova vila v Praze, okna v různých kostelích, taky v Chrámu sv. Víta - on byl, myslím, je to taky o generace vlastně dřív, než ty osudy, které jsme

ted' slyšeli, začíná to už v 1. polovině 19. století, a myslím o Lannovi můžeme říct, co řekl Karel Havlíček Borovský o ministru školství Leo Thunovi – „to nebyl Čech ani Němec, ale Bohe-
mec“ – Lanna byl opravdu ještě čistě zemský vlastenec. Hubertus Trautenberg je jeho potomek a promluví za tuto rodinu.

Hubertus Trautenberg, Gmunden:

ADALBERT LANNA I UND II

Wenn man den Namen Adalbert Lanna in eine Suchmaschine eingibt, so erhält man derzeit 347 Titel, davon ca. ein Drittel in tschechischer Sprache und ca. ein weiteres Drittel mit kunsthistorischem Inhalt.

Bei näherer Betrachtung stellt man fest, dass es sich um zwei Personen gleichen Namens handeln muss, Adalbert oder Vojtěch Lanna Vater und Sohn; beide gleichermaßen bedeutend für Böhmens Geschichte.

Die Lannas ursprünglich hießen sie Lahner, kamen im 18. Jahrhundert mit dem Salz der Habsburger aus dem Salzkammergut nach Budweis, wo sie als k.k. Schiffmeister für den Transport auf der Moldau zuständig waren.

Adalbert der Ältere wird 1805 als Sohn eines österreichischen Vaters und einer tschechischen Mutter namens Massak aus Moldauthein geboren. Während seines Studiums am Polytechnikum in Prag im Jahr 1820 kommt es zu einer tätlichen Auseinandersetzung mit einem Professor, worauf er das Studium abbrechen muß und daher in das Schiffergewerbe seines Vaters eintritt, dem er 23-jährig als Schiffmeister nachfolgt. Sein Bestreben ist, die Moldau vom Oberlauf bis zur Elbemündung von Hindernissen zu befreien, um einerseits den Schifftransport zu intensivieren, andererseits das wertvolle Holz aus den Wäldern seines Mentors Fürst Adolph Schwarzenberg, aber auch der Buquois und der Czernins und auch anderer bis nach Hamburg zu transportieren.

Als man im Böhmerwald reiche Granitvorkommen findet, sollte dieser Transportweg nach Hamburg dem gesuchten Mineral zu Weltruf verhelfen. Lanna d.Ä. trägt bald den Namen „Admiral der Moldau“. Neben dem Wasser faszinierte ihn das neue Transportsystem, die Eisenbahn, insbesondere die von Budweis nach Linz und Gmunden; er baut einige Abschnitte und beteiligt sich mit bis zu 800 Pferden auch zeitweise am Betrieb.

Als in Prag die Kettenbrücke und der Franzenskai gebaut werden ist Lanna d.Ä. der Baumeister mit seiner Firma wie auch bei der Bahnstrecke Prag-Bodenbach.

In Kladno findet er Kohle und Eisenerz und gründet mit anderen zusammen die Prager Eisenindustrie Gesellschaft, die jedoch ein Flop wird und ihm herbe Kritik einträgt.

Daneben baut er gleichzeitig die Bahnlagen von Kladno nach Kralup, Nučice – Kladno, Reichenberg/Liberec – Pardubice, 1859 Prag – Pilsen und weiter nach Bayern, 1864 Turnau – Kralup. Die von ihm seit 1842 als Projekt betriebene Bahnverbindung von Prag

nach Wien wurde zu seinen Lebzeiten nicht bewilligt. Sie sollte nach seinem Tod 1866 von seinem Sohn Adalbert dem Jüngeren weitestgehend gebaut werden.

Lanna d. Ä. hatte sich nie an eine politische oder nationale Partei gebunden; 1848 in Prag als Hauptmann der Nationalgarde versuchte maßgeblich die Wogen der Revolution zu glätten. Er war für die damalige Zeit sehr fürsorglich und sozial für seine Mitarbeiter und trug mit seinen Talenten ganz wesentlich zur industriellen Entwicklung Böhmens und besonders des Raumes von Budweis bei, welches ihm bereits 1879 ein Denkmal setzte. Dieses verschwand in den Wirren des Jahres 1945 und wurde 1992 unter grosser Beteiligung der Bevölkerung neu errichtet, nachdem es über die Jahre von geschichtsbewussten Bürgern in einem Bauernhof versteckt worden war.

Sein Sohn Adalbert d.J., 1836 in Budweis geboren, arbeitete seit 1854 in der Firma seines Vaters in Kladno. Er ist seit frühester Jugend tätig in der Schifffahrt, der Spedition, der Graphitgesellschaft, dem Holzgeschäft, dem Eisenhüttenwesen, dem Eisenbahnbau und der Flachsverwertung, um nur einiges zu erwähnen.

Im Jahr von Königsgrätz muß er nach dem Tod des Vaters dessen Firmen übernehmen, die er mit seinen Partnern Jan Schebek und Moritz Gröbe über all die Jahre erfolgreich führt. Fast alle Bahn- und Wasserbauten der letzten Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts werden in Böhmen von der Firma A. Lanna durchgeführt.

Weltruhm jedoch erlangt er als Mäzen und Kunstsammler von kunsthistorischen Raritäten. Seine griechisch-römische Sammlung war ebenso wie seine Glas- und Keramik- aber auch Graphiksammlung weit über die damalige Monarchie hinaus bekannt. Originale von Dürer, Van Dyk, Goya, Hollbein, Michelangelo, Rembrandt, Rubens, Tizian und anderen zierten die Wände seiner Häuser und Villen. Grosse Teile davon schenkte oder lieh er dem Rudolphinum und dem böhmischen Gewerbemuseum in Prag

Er war großzügiger Sponsor der Ausgrabungen in Ephesos und der Vega-Payer-Weiprecht Arktisexpedition.

Er unterstützte zeitgenössische Künstler wie Josef, Quido und Amalie Manes, Edvard Karel, Josef Führich und Vaclav Brozik um nur einige zu nennen.

Als Adalbert II. 1909 in Meran stirbt ist er Mitglied des Reichsrates, Ehrenbürger von Budweis, Moldauthein und Kamaik, Präsident diverser Verwaltungsräte böhmischer Eisenbahnen, Curator des österreichischen Gewerbemuseums in Wien, des Kunstgewerbemuseums in Prag, der patriotischen Kunstfreunde in Böhmen, des österr. Archäologischen Institute etc. etc., so wie, worauf er besonders stolz war, Ehrenmitglied des Vereines zur Ermunterung des Gewerbegeistes in Böhmen.

Wie sein Vater sprach er gleichermaßen Tschechisch wie Deutsch und hat in seinen vielen sozialen und caritativen Aktivitäten nie zwischen Tschechen und Deutschen unterschieden.

Karel kníže Schwarzenberg:

Zajímá mě jedna otázka, kterou by historici mohli zodpovědět. Proč v jižních Čechách - jistě, jak jsme předtím slyšeli, moje rodina tehdy patřila také k zakladatelům průmyslu – jestli to byl tento vliv, že v jižních Čechách Lannové, my, atd. jsme se striktně drželi v charitativních, sponzorských akcích a kulturních naprosté národní neutrality, zatímco v severních Čechách to rozdělení bylo mnohem dříve. To je spíše historická otázka, která se mi objevuje v hlavě, protože vím, že tehdy Lanna byl samozřejmě pod velkým vlivem Jana Adolfa Schwarzenberga, který se také pečlivě podepisoval, byl-li řekněme na Modravě nebo Postoloprtech, tak se podepisoval Johann Adolf Fürst Schwarzenberg, bylo-li to v Protivíně např., nebo v Liběnicích, tak psal Jan Adolf kníže ze Schwarzenberka – oba podpisy znám. Jestli to tedy, ta atmosféra jižních Čech byla odlišná od severních, to by stálo za to jednou prodiskutovat.

Máme ještě třetí báječný příspěvek. Zase rodina, která zde založila důležitý a dodnes rozkvétající průmysl, který potkáme na každém hraničním přechodu. Ale, abych Vás příliš nenapínal, tak teď už předám slovo panu Mareschovi, ať vypráví o výrobě, která opravdu dodnes tvoří charakteristiku této země.

Dieter Winter, Euskirchen/Königstein Sa.:

DIE FAMILIE MARESCH AUS DER STADT AUSSIG AN DER ELBE

Selten hat eine Familie die Geschicke der Stadt Aussig so mitgeprägt und geformt wie diese. Als einzige Fabrikantenfamilie der ersten 10 Jahre der Gründerzeit stammt sie direkt aus dieser Stadt.

Johann Maresch der Ältere aus Keblitz bei Leitmeritz wurde 1800 Bürgermeister und lenkte über 30 Jahre lang die Geschicke der Stadt, die längste Dienstzeit eines Primators in Aussig, das damals ca. 1350 Einwohner zählte.

Sein jüngster Sohn Johann war 10 Jahre alt, als er den Vater verlor. Bereits mit 12 Jahren musste er in die Kaufmannslehre, arbeitete in Aussig und in Prag. 1845 trat er als kaufmännischer Leiter bei Adolf Bähr ein, der 1841 in Aussig Ecke Materni- und Teplitzer Straße die erste, wenn auch noch recht bescheidene Produktion von Haushaltsartikeln aus Siderolith, einem sehr haltbaren porzellanähnlichen Steingut, aufnahm.

Adolf Bähr stammte aus einer Schifferfamilie aus der Nähe von Pirna und lernte bei der bedeutenden Siderolithfabrik Leyhn in Pirna den Beruf des Porzellaners. Von 1828 bis 1840 war er in einer Bodenbacher Siderolithfabrik beschäftigt. 1841 eröffnete er seinen eigenen Betrieb in Aussig und wurde damit zum ersten Industrieansiedler und seine Fabrik die Erste in unserer Stadt.

Durch rastlose Tätigkeit und emsigen Fleiß brachte Johann Maresch den Betrieb rasch vorwärts. Nach Bährs frühem Tod 1849 heiratete er ein Jahr später dessen Tochter Marie Luise. Nach seinem Einstieg in die Firma 1851 wurde diese unter dem Namen „Bähr

& Maresch" weitergeführt. Unter seiner Leitung wurde die Produktion auf Kunstterrakotten und Majoliken ausgedehnt. Ab 1860 firmierte er mit „Johann Maresch, Aussig/Böhmen“, und hatte die Leitung der Fabrik bis 1890 inne.

Johann Maresch muss ein sehr umtriebiger Mensch gewesen sein wie so viele der damaligen Unternehmer. Sie mussten universell sein und handeln, Ingenieure, Juristen, Ärzte, davon gab es damals noch nicht so viele. Er war Mitbegründer des „Aussiger Anzeigers“ und Mitglied der Bezirksvertretung. In dieser Zeit entstand der Ausbau der Straßen nach Wanow und Salesel sowie nach Prödlitz und Herbitz. Aussig zählte zu dieser Zeit knapp 7000 Einwohner.

Johann hatte mit seiner Frau 10 Kinder, sein erster Sohn Ferdinand wurde 1854 geboren. Nach dem Besuch der neu eröffneten Gewerbeschule schickte ihn sein Vater nach Dresden in eine „Anstalt mit streng militärischer Zucht“ zur Ausbildung in Handelsfächern und Sprachen. Nach einer Lehre und anschließender weiterer Tätigkeit bei einem angesehenen Aussiger Kaufmann nahm sein Vater ihn 1873 in die Firma auf. Die Geschäfte gingen damals recht schlecht, die Einrichtungen waren marode, der Absatz gering.

So ging Ferdinand Maresch im Juni 1876 für ein Jahr nach Brüssel und sammelte Erfahrungen bei einem Großhandelshaus für Glas, Porzellan und Majolika. 1877 in die Heimat zurückgekehrt, verwertete er diese Erfahrungen und reiste für das väterliche Unternehmen, das durch seine Tätigkeit neuen Aufschwung gewann. Daneben fand er jedoch noch Zeit für die Mitgliedschaft im Turnverein und der Feuerwehr, wobei die Gründung des „Ruder- und Eislaufvereines von 1874“ zu seinen besonderen Verdiensten gezählt wird.

Die Entwicklung der Fabrik geriet unter der Leitung Ferdinands zu ungeahnter Höhe. Ihre Produkte waren in ganz Europa, ja, bis nach Übersee begehrt und beliebt. Gerade in die Zeit des Jugendstils passten Dinge wie Tabakdosen, Federkielhalter und Tintenfüßer aus Siderolith. Besonderen Ruf hatten jedoch seine Majolikavasen – und seine überall und heute noch so beliebten Gartenzwerge. Weder Johann Maresch noch Adolf Bähr haben diese lustigen Gesellen erfunden, aber Ferdinand machte daraus die schönsten und besten unter diesen zwar unnützen, aber überaus hübschen Kerlchen, die ursprünglich um 1880 in Thüringen als Abbildung von wohlhabenden Bergleuten entstanden sein sollen. Auch diese neuen Produkte hoben den Ruf der Firma (in normalen Zeiten hatte sie 120 bis 140 Arbeiter) und die Wohlhabenheit des Besitzers. Im Zuge dieser Entwicklung war er maßgeblich an der Umwandlung der ehemaligen Braubürgerschaft in die „Aussiger Bürgerliches Bräuhaus AG“ beteiligt. Am Ankauf der Braustätte in Schönpriesen hatte er hervorragenden Anteil und war ab 1912 Vorsitzender des Verwaltungsrates.

1884, mit dreißig Jahren, war Ferdinand in die Gemeindevertretung der Stadt Aussig gewählt worden, der er ununterbrochen bis 1919 angehörte. In dieser Zeit hat er an der Lösung aller wirtschaftlichen und kulturellen Aufgaben der Stadt mitgearbeitet. Alles, was zum Vorteil der Stadt deren Entwicklung unterstützte, hatte er lange Jahre als Vorsitzender des Finanzausschusses – gewissermaßen als Finanzminister der Stadt – zu wahren. Durch das

Betreiben der Ankäufe vor allem der Kleischer Meierei, aber auch des Predlitzer Meierhofes 1917 sowie den Ankauf großer Waldstrecken gegen Qualen schon 1893 und 1904 wurde die Stadt Eigentümerin eines so bedeutenden Landbesitzes, dass deren Entwicklung dadurch sogar noch zur heutigen Zeit davon geprägt wurde. Vor allem durch den Ankauf vieler Privatgrundstücke durch die Stadt entstand ein neues Industrieviertel, kam die Schaffung einer Industriebahn zustande, wurde die Ansiedlung neuer Industrien begünstigt, wobei Ferdinand Maresch als Stadtrat die Verhandlungen führte.

Zu seinen Verdiensten gehört auch, dass durch seine Stellungnahmen und Unterstützungen das gesamte Verkehrssystem in Aussig und seinem Umland maßgebend beeinflusst wurde. Als Mitglied im böhmischen Landtag, dem er von 1903 bis 1918 angehörte, setzte er sich für die Regulierung der Elbestrecke Wegstädtl – Aussig ein. Er unterstützte maßgeblich die Erbauung des Städtischen Elektrizitätswerkes und den Ausbau der elektrischen Straßenbahn.

Jedoch nicht nur in der Wirtschaft, auch in der Kultur war die Mitarbeit von Maresch zu spüren. Die Schaffung der „Höheren Handelslehranstalt“ bzw. deren Übernahme in das Eigentum der Stadt gehört zu seinen Verdiensten. 1893 war Aussig bereits eine Stadt mit 23.000 Einwohnern. Ein Gymnasium, eine Realschule und eine Staatsgewerbeschule folgten, wodurch Aussig zu einer bedeutenden Schulstadt wurde. Vielleicht ist hierin sogar der Ursprung dafür zu finden, dass Aussig heute eine bedeutende Universität beherbergt.

Die Erbauung des Stadttheaters und der Volksbücherei mit Lesehalle in den Jahren 1909 und 1912, auch darum hat er sich verdient gemacht. Er war Obmann des Ausschusses zur Errichtung des Stadtbades, Obmann des Aussiger Volkswohlvereins, Präsident des Vereins „Heilanstalt Spiegelsberg“. Nicht zu vergessen ist, dass er ab 1924 für lange Jahre der Obmann der Aussiger Museumsgesellschaft war.

1911 ernannte ihn seine Stadt zum Ehrenbürger. Bürgermeister wie sein Großvater wurde er nie, aber wie dieser setzte er sich über ein halbes Leben lang unermüdlich für sein Aussig ein. Damit darf man ihn wohl als den Größten in der Familie Maresch, aber auch als einen Großen unter den Fabrikanten unserer Stadt bezeichnen. Sogar nach dem Tod seines Sohnes und Nachfolgers Wolfgang Maresch hat er im hohen Alter von 83 Jahren nochmals in die Geschicke der Firma eingegriffen, die nach seinem Tod im Sommer 1940 von der Familie, vor allem von seinem zweiten Sohn Dr. Walther Maresch bis zur Bombardierung weitergeführt wurde.

Dies ist nur eine kurze Betrachtung der Familie Maresch. Grundlage dafür waren die intensive Forschungsarbeit des zweiten Sohnes von Ferdinand, Dr. Walther Maresch, der seinen Eltern Ferdinand und Emma eine ausführliche Ahnentafel der beiden Familien Maresch und Richter zum 25. Hochzeitstag 1906 anfertigte und schenkte. Auch in den Jahren danach wurden die Forschungen nach den weitläufigen Verbindungen dieser Fabrikantenfamilie von ihm, später von seinem Sohn Heinz Maresch erfolgreich weitergeführt. Heute sind es Heinzs Tochter, Frau Sigrid Paul aus Leonberg bei Stuttgart und ich als Enkel von Wolfgang

Maresch, die sich wieder intensiv mit dieser erfolgreichen und interessanten Familien- und Firmengeschichte befassen, die in den 30er Jahren sogar in einem Roman beschrieben wurde. Besonders unterstützt wurden wir dabei von Frau Hanna Maier, Klagenfurth, und Frau Magister Katharina Wenisch, Wien. Wir sind vier der vielen Urenkel unseres bedeutenden und berühmten Urgroßvaters. Ganz wichtig dabei war uns jedoch die Hilfe und Beratung durch Aussigs Leiter des Stadtarchivs, dem hervorragenden Direktor Dr. Vladimír Kaiser, bei ich mich hier ganz herzlich bedanken möchte.

Bedanken möchte ich mich auch bei Herrn Houfek vom Stadtmuseum, dem Streiter um die Herkunft und die Bedeutung der Zwerge für die Stadt. 65 Jahre nach dem Tode von Ferdinand Maresch kann man heute noch in Liebhaber- und Sammlerkreisen seine tönernen Schöpfungen zu teilweise horrenden Preisen finden. Im Frühjahr 2004 fand in West Branch im Bundesstaat Iowa eine Ausstellung von Erinnerungsstücken an die Afrikanischen Amerikaner statt. Eines der Prunkstücke war ein Maresch-Humidor, eine große Tabakdose mit dem tönernen Kopf eines Negers, der als besonders natürlich aussehend beschrieben wurde. Oft wird bei solchen Stücken dann unsere Stadt erwähnt, in deutsch oder in tschechisch. Wenige Städte haben einen solchen Werbeträger, und kaum einer unserer alten Industriellen hat seinen Namen so in das neue Jahrhundert gebracht wie Maresch. Das i-Tüpfelchen jedoch waren die Veranstaltungen der Stadt Usti nad Labem für seinen Ehrenbürger und herausragenden Stadtrat Ferdinand Maresch, meinen Urgroßvater, als im vergangenen Jahr 2004 die Ausstellung „Ferdinand Maresch und seine Zwerge“ im Museum gezeigt und im Sommer das „Zwergenfest“ zu seinem Andenken gefeiert wurde.

Darauf bin ich stolz und ich möchte mich dafür bedanken. Bedanken möchte ich mich aber auch bei Primator Petr Gandalovič und bei Dr. Tomáš Wiesner, dem Direktor des Stadtmuseums, für die Einladung zu dieser bedeutenden Veranstaltung hier. Mein herzlicher Dank gilt jedoch auch der Frau, die unermüdlich an der Vorbereitung dieser Veranstaltung gearbeitet und mich ebenfalls mit Rat und Tat unterstützt hat, Frau Dr. Kristina Kaiserová.

Vladimír Kaiser, Archiv města Ústí nad Labem:

Já mám tady, ne dotaz, ale takový doplněk k řeči paní Lore Schretzenmayrové. Jak je dobré mít kontakty s potomky tradičních průmyslových rodin, se nám osvědčilo v městské politice ještě za minulého komunistického režimu. V roce 1986 propukla fáma, že v likéru Stará myslivecká se objevil metylalkohol. Skutečně se začal tento alkohol stahovat z krámů a vedení lihovaru vypustilo fámu, že si tam ředitel myl auto tetrachlorem a že tento tetrachlor natekl do studny, z které se brala voda na ředění nebo na přípravu zmíněného lihového nápoje. Dostal jsem specifický úkol s tím, že bylo zjištěno, že se o tetrachlor nejedná, ale že to je trichlor, a abych zjistil, kde v okolí Krásného Března se používal trichlor v průmyslové výrobě. Kolega Martinovský – chemik – mi pravil, že od roku 1939 se trichlor používal v lakařství. A tedy jsem objevil, že v okolí lihovaru byla firma Seiche, pozdější tiskárna Severografia. Zatelefonoval jsem paní Schretzenmayrové do Regensburgu a ona řekla – no,

zkusíme to zjistit, my máme ještě doma po strýci náčrtky této továrny, které si poznamenal v roce 1946, protože si myslel, že se domůže nějakého majetkového vyrovnání. Paní Lore mi tyto náčrtky poslala, a skutečně jsme tam objevili zapomenutou nádrž s trichlorem, která měla obsah 20 tisíc litrů. Nádrž prorozavěla a trichlor z ní vytekl do spodních vrstev a otrávil studnu v lihovaru a pivovaru. Naštěstí se podařilo větší část obsahu odčerpat a zabránit tak dalšímu poškození životního prostředí. Od té doby bohužel Ústecký zlatopramen není vařen ze studniční vody, ale z normální vody z vodovodu, a když pijete ústecké pivo, tak chutná velice dobře, tak je tady i důkaz toho, že i voda ve vodovodu je velmi kvalitní. Děkuji.

Karel kníže Schwarzenberg:

Děkuji za váš dodatek, jak se zabránilo tomu, aby vodka s lidskou tváří nebyla vodkou s umrlčí tváří. Děkujeme srdečně spolupráci přes hranice. Kdo by ještě chtěl něco dodat, kdo by měl ještě otázky?

Petr Gandalovič:

Já myslím, že teď je vhodná příležitost, abych trošku přiblížil současnou ekonomickou situaci města, především ve vztahu k podílu zahraničního kapitálu. Dalo by se říci, že se očekávalo, že poté, co se otevřela česká ekonomika a co ještě navíc byly vytvořeny velmi příznivé podmínky pro vstup zahraničních investorů, že zrovna v naší oblasti bude podíl německého kapitálu významný a bude vyšší než v oblastech jiných, ale musím říci, že tomu tak není, a možná bych dodal slovo bohužel. Vlastně se dá říci, že ze spektra zahraničních investorů jsou zde Američané, Finové, Francouzi a i Belgičané, ale německého kapitálu je zde menšina. Je to firma Metal, která vyrábí písní kroužky v Trmicích, je to firma Pierburg, která má složitější výrobní program, a fakticky tím ta přítomnost německého kapitálu a přímých německých investic v Ústí nad Labem a okolí končí. Takže já si myslím, že to i pro pány velvyslance je určitá výzva, abychom se nad tím zamysleli a pokusili se více německých firem přemluvit k tomu, aby využily toto, že z Ústí nad Labem od příštího roku, od konce roku 2006 bude autem blíže do Drážďan než do Prahy. Tohle si málokdo uvědomuje, ale řádově za půl hodiny autem budete z Drážďan v Ústí nad Labem a naopak, což si myslím, že tento region poznamená v tom dobrém slova smyslu úplně stejně, tak jako to byla železnice a labská vodní cesta v tom období, o kterém jsme mluvili teď.

Tomáš Kraus, FŽO:

Já se jmenuji Tomáš Kraus, jsem z Federace židovských obcí. Ono o židovské komunitě tady bylo něco již řečeno, včera pan primátor v úvodu tuto problematiku zmínil a myslím, že ještě o tom uslyšíme, ale toto je panel pamětníků, takže já jsem se snažil získat pro tento panel pana Petschka, pana Charlese Petschka. Bohužel se mi to nepodařilo, byl jsem s ním pouze v e-mailovém styku. Takže jeho jménem vyřizuji velké pozdravení této konferenci, přestože je již přes 80 let star, tak nemohl přijet, nikoli kvůli věku, nýbrž kvůli tomu, že měl

velice nabitý program, a těší se na to, že snad v blízké budoucnosti se do Ústí velice rád podívá. Takže toto velmi rád vyřizuji.

POZDRAVNÉ PROJEVY

Tomáš Wiesner:

Vážené dámy, vážení pánové, mám milou povinnost představit vám pana Alexandra Vondru, bývalého náměstka ministerstva zahraničí České republiky.

Alexandr Vondra, bývalý velvyslanec ČR v USA:

Dobrý den, mé jméno je Saša Vondra a nějakou shodou okolností mám tu čest, že stojím také u počátků tohoto ústeckého projektu. A možná budíž toto příležitostí, abych nějakým způsobem k tomu projektu s odstupem toho roku a půl, co jsme se tady v tom velkém počtu sešli naposledy, dal stručnou rekapitulaci. Když mě Petr Gandalovič, s kterým jsem já měl tu čest pracovat několik let ve Spojených státech, požádal, zda bych nepodpořil svými kontakty a zkušenostmi tento projekt, tak jsem tehdy hodně přemýšlel a shledal jsem, že existuje celá řada důvodů, proč Collegium Bohemicum si takovou podporu zaslouží. Především a zaprvé je prostě skutečností, že navzdory tisícileté česko-německé minulosti žádná taková instituce v Čechách nebo v České republice neexistuje, což je téměř trestuhodné po 15 letech svobody, a že taková instituce je zoufale potřebná. Je zoufale potřebná pro nás tady v Čechách i na Moravě, ale samozřejmě je zoufale potřebná i pro česko-německé vztahy.

Druhý důvod – mně se na tom hrozně líbila od počátku jedna věc, že to je iniciativa, která jde zdola, že to není něco, co by nařídila vláda nebo vlády, nebo na čem by se vlády dohodly, ale cosi, co vzniká přirozenou cestou po dlouhých diskusích tady v Ústí nad Labem mezi lidmi, kteří se dlouhou dobu česko-německé problematice věnují, a že tato iniciativa zdola svou samotnou povahou dává samozřejmě daleko větší prostor ke svobodě pohybu, k manévrování, že prostě není svázaná různými koženými kompromisy, že to je skutečně půda pro svobodnou, neredigovanou, neoktrojovanou diskusi a že není třeba, bude-li ta diskuse v rukou těch, kteří skutečně historii rozumí, se jakýmkoliv způsobem obávat. A myslím, že průběh celé konference, a zejména toho posledního panelu, který byl neobyčejně zajímavý, to jenom potvrzuje. Třetí bod – to je Ústí nad Labem samotné. Mně se na tom od počátku velice líbilo, že by se sídlem takové instituce mělo stát Ústí nad Labem. Proč. Samozřejmě, Praha se nabízí jako jednoduchá destinace, všichni se tam jednoduše letecky, vlakem, autem, jinak dostanou. Ale Praha takovouto instituci jednak nepotřebuje, že ano, je zhýčkaná těmi miliony dolarů, které tam plynou z turistického ruchu, je prostě přečpaná, přeplněná, nemá další takovéto instituce podle mého hlubokého přesvědčení vůbec zapotřebí. Naopak Ústí nad Labem samozřejmě něco takového jako vzpruhu potřebuje, ale není to jenom proto, že by něco takového potřebovalo, je to i to, že myslím, že se nepletu, není v této zemi město

jiné, které by hlouběji a v celé šíři reprezentovalo všechno to dobré i špatné, co se v česko-německých vztazích v posledních staletích stalo. Je to město, které je ztotožněné s průmyslovým rozvojem, tématem, které jsme si tentokrát vybrali jako to téma hlavní pro letošní konferenci. Je to město a i region, který byl spjat i s uměním. Lidé jako Ernst Neuschul, Richard Wagner a mnozí další byli v Ústí, nebyli třeba v Praze. Ale nejenom ty okamžiky vzruchu, ale právě ty okamžiky a roky zmaru – které město to lépe symbolizuje, že ano. My jsme se vzdali, Praha byla uchráněna, teď někdy říkám cynicky, že využívá toho, že nebyla rozbombardována, aby ty kulisy, které nám zůstaly, využívala k přilákání turistů z celého světa. Ústí nad Labem bylo de facto celé zničené. Čili toto město, které u nás jako jediné, zažilo skutečně velkou zkázu za 2. světové války, město, které dostalo další rány během éry komunismu tou nešetrnou exploatací zdejších přírodních zdrojů, je městem, které je výzvou k tomu, aby se osvětlovaly zítřky. Město, které má ohromný potenciál, město, které se začíná měnit. Ještě vloni, když jsme se setkávali, tak jsme ještě nemohli ani nahoru na vyhlídku tohoto hotelu podívat se, jak je ta scenérie krásná, teď už to jde, a až sem přijedeme příště, tak už podle těch aktivit v ulicích bude město vypadat zase jinak. S tím souvisí můj čtvrtý bod, a to je osoba Petra Gandaloviče, zdejšího primátora. Pro mě ta jeho aktivita, ale není to jenom jeho aktivita, že ano, to je aktivita, s kterou přišla zdejší univerzita, muzeum – Vašek Houfek, ředitel Tomáš Wiesner, lidé jako manželé Kaiserovi a vůbec celé centrum německých studií na zdejší univerzitě a archiv městský, a že prostě ti lidé jsou zárukou toho, že to není jen iniciativa, která bude nějakým plácnutím do vody. Takových pokusů v naší zemi přece jenom několik za těch posledních pár let bylo, ale k ničemu nevedly. Čili, že to není nějaká slepá ulice, kterou zase prozkoumáváme, ale že tentokrát je to ulice, která vede kupředu, a že stojí za to, se touto ulicí vydat.

A konečně poslední bod – samozřejmě Ústí, Ústecký kraj – Německo mělo volby teď, my budeme mít volby příští rok – tak se stane místem zajímavého bojiště, na jedné straně kandidátka vedená primátorem, na druhé straně kandidátka vedená premiérem státu, a myslím si, že to je příležitost znovu si říci, že toto je prostě projekt, který jde napříč politickými zájmy, prostě je to projekt, který je v zájmu celé České republiky, v zájmu česko-německých vztahů, a je to projekt, který je životaschopný a nepochybně půjde mimo takové ty běžné sváry v rámci standardního politického boje. A domnívám se, že i některé ty činy, které se tu staly, ukazují, jak jsme se dostali daleko dál v této citlivé problematice. Odhalování památníků u příležitosti 60. výročí ukončení 2. světové války, umístění pamětní desky na most Edvarda Beneše, připomínající německé oběti po konci 2. světové války, to, že takovýto čin, který by ještě před 10 lety se stal předmětem nesmírných kontroverzí a pravděpodobně by bylo těžké najít kohokoliv, kdo by se něčeho takového odvážil, tak dneska v této zemi je možné učinit a je možné si za tím stát. Samozřejmě, chápejme, a prosil bych to takto brát, jako to dnešní setkání, jako shromažďování určité energie pro další práci, aby ten projekt se vydařil v celé šíři. Zatím stojí dům zčásti zaplněný exponáty, existuje, řekl bych, velmi početná skupina lidí, která na tom projektu chce pracovat, ale samozřejmě k cíli zbývá ještě velmi dlouhá cesta.

A já jsem velmi rád, že tento projekt požívá podpory politiků na obou stranách hranice i na různých místech politického spektra, jsem velmi rád, že tentokrát mezi nás zavítal muž, který tu sliboval být už loni – Christian Schmidt ze Spolkového sněmu zastupující koalici CDU-CSU v zahraničním výboru a známý expert a odborník na zahraniční politiku. Vloni mu v tom zabránil, jestli si dobře pamatuji, traffic-jam v Berlíně cestou na letiště, tak tentokrát přijel již s předstihem, myslím, že v jednu v noci včera, takže, myslím, že mu patří naše uznání. Milan Ekert tu je místo Luboše Zaorálka, který půl roku byl pevně přísliben jako předseda poslanecké sněmovny, ale bohužel se musil omluvit, protože na víkend nečekaně spadla nějaká nominační konference v Ostravě, čili za ČSSD přijel velmi narychlo a omlouval se, že si nestačil vzít ani méně sportovní oblečení, protože skutečně ten vzkaz dostal včera na poslední chvíli Milan Ekert. Takže, myslím si, že všechno tohle je příslibem, že jsme na dobré cestě, Marcus Meckel nám ukázal, že politická instrumentalizace evropským způsobem, která je na hony vzdálena takovým těm reminiscencím nacionalismu, je přesně ten směr, kterým i Collegium Bohemicum zamýšlí v budoucnosti směřovat. Čili můj dík samozřejmě patří i Markusovi, že si našel čas a přijel mezi nás. Děkuji.

Milan Ekert, Poslanecká sněmovna ČR¹

Christian Schmidt, MdB (CSU):

Sehr geehrte Damen und Herren, lieber Herr Wiesner,

herzlichen Dank für die Möglichkeit, hier etwas zu sagen, wobei ich allerdings zugestehen muss, dass mich das an eine diplomatische Information erinnert, die mir ein früherer Botschafter des Vereinigten Königreiches in Bonn gegeben hat, mit dem Satz: „You should never forget, there is no free lunch.“ Und sie sind auch gerade dabei, sich dieses Mittagessen zu erarbeiten und wir haben gemeinsam die Möglichkeit, hier zu arbeiten, allerdings an einem Thema, das es Wert ist.

Und ich darf zum Titel des Symposiums, zu dem wir uns zusammengefunden haben, und zur Beschreibung dessen, was dahinter steht, noch darauf zurückgreifen, was Primator Gandalovič dazu gesagt hat: „Unser diesjähriges Symposium“, sagt er, „will das Gründen im 19. Jahrhundert, als die Emanzipationsbewegungen gemeinsam mit der Industrie entstanden, mit den gegenwärtigen Gründen verbinden. Das diesjährige Symposium soll also ein Signal aussenden, dass sich der vorherige Erfolg mit den zukünftigen durchschaltet, und dass der Geist der Gründer und das Gründen selbst nach den Erfahrungen mit den zwei Weltkriegen in einer anderen Form ihren Weg aus dem 19. und 20. Jahrhundert finden können.“ Und ich kann hier Herrn Gandalovič nur zustimmen. Ob es nun neue Formen von Gartenszwergen sein werden, die hier den Kristallisationspunkt für das neue Gründen symbolisieren, das weiß

¹ Zvukový záznam projevu se dochoval neúplný a text se přes dlouhodobé úsilí nepodařilo autorizovat, proto je bohužel vynechán.

ich nicht, obwohl ich bei den sehr interessanten Berichten, die wir heute vormittag gehört haben, fast inspiriert war zu sagen: „In der Tat, Investieren und Gründen, das hat diese Region groß gemacht und es war auch Investieren und Gründen, das in der Lage war, Gegensätze, die latent vorhanden waren, zu verbinden. Wie so soll das uns jetzt nicht gelingen, und wer, wenn nicht wir selbst, sollte das tun?“

Ich darf womöglich sagen als jemand, der in der institutionalisierten deutsch-tschechischen Kooperation von Beginn an tätig ist, dass es gerade solche Initiativen, wie die hier in Aussig, sind, die der Unterstützung und der Sympathie bedürfen. Wie so? Weil sie den Übergang von der in den Anfängen notwendigerweise organisierten Grundlage hin zu einem Gründergedanken aus eigener, aus kommunaler, aus gesellschaftlicher Initiative darstellen.

Seit dem Gespräch in Berlin, bei dem Saša Vondra vor einigen Jahren mit leuchtenden Augen von dem Konzept in Aussig berichtet hat, hat sich nun noch auch einiges getan. Es ist allerdings noch einiges zu tun. Was ist zu tun?

Zum ersten glaube ich, dass es eine Chance wäre, Aussig zu einer Art geistigen Königswinter zu machen. Wenn sie sich fragen, was meint er damit?

Die deutsch-britischen Beziehungen verknüpfen sich mit dem Wort Königswinter, weil die alljährliche Konferenz dort seit fünfzig Jahren die Beziehungen mitprägt. Wir haben die Jahrestagungen des deutsch-tschechischen Gesprächsforums, das sehr viel vorangebracht hat. Vielleicht wäre es die Möglichkeit, Aussig zu einem Kristallisationspunkt nicht nur des Gedankenaustausches, aber auch der Forschung und auch einer Heimat für das, was „slawisch-germanische“ oder übersetzt „deutsch-tschechische“ Forschung, in kleinerer Gestalt sicherlich auch darstellen könnte.

Weil wir in einer Zeit sind, in der im Jahre 2008 der deutsch-tschechische Zukunftsfond seine Zukunft noch nicht geklärt hat, weil das Geld dann nicht mehr vorhanden ist und weil, lieber Markus Meckel, wir möglicherweise, wir persönlich keine neuen Freundschaften konstituieren müssen, denn die haben wir sowieso, aber zwischen zwei nun nicht gerade in Freundschaft in den Wahlkampf gegangenen Richtungen eine Kooperation im Sinne des Landes notwendig ist, dann sollen und dürfen wir uns mit dieser Frage doch sehr intensiv beschäftigen, wie es weiter geht mit den deutsch-tschechischen Beziehungen und deren Unterstützung, von wem auch immer, von öffentlicher und ich sage auch von privater Hand. Vor allem müssen wir aufpassen, dass wir das nicht dann tun, wenn andere Entscheidungen gefallen sind, und für solche Fragen dann nicht mehr Platz bliebe. Ein Stück Lobbyismus ist notwendig.

Der Hinweis von Bürgermeister Gandalovič erinnert mich an einen weiteren Satz eines Botschafters, diesmal an einen tschechischen, den ich, als er noch eigentlich tschechoslowakischer Botschafter war, im Jahre 1993 in Bonn in seinem geteilten Büro besucht und gefragt habe: „Wie ich Sie nun titulieren muss?“ Mir war nicht so ganz klar, ob als „Botschafter der Tschechischen Republik“, „Botschafter Tschechiens“ oder wie auch immer. Aber Jiří Gruša sagte: „Es ist völlig egal, wie Sie mich titulieren. Investieren Sie in die böhmischen Länder.“

Und dieser Aspekt heißt für mich auch, dass wir ein Stück wegkommen müssen von einer rein staatlich gesponsorten Kooperation, dass wir viel stärker die, die Kapital haben und Kapital einsetzen, einbeziehen sowie die sogenannten weichen Standortfaktoren berücksichtigen und herangehen müssen. Das ruft gerade danach, dass die nächste Veranstaltung in Aussig eine Kooperationsveranstaltung mit den Handelskammern ist und diese Fragen aufgreift.

Wir wissen alle, dass die deutsch-tschechischen Beziehungen, und von einer Stadt wie Aussig kann man das eben nicht sagen, immer noch mit sehr vielen Schwierigkeiten, Enttäuschungen und Missverständnissen behaftet sind. Und ich weiss auch, dass es auf beiden Seiten Lager gibt, die behaupten, wir wollen das Ganze und die ganze Wahrheit aus dem jeweiligen Blickwinkel betrachten. Alexander Vondra hat darauf hingewiesen, dass sich im Juli dieses Jahres viele Leute an der Brücke versammelt haben, die heute Benešbrücke heißt, und einen Gedenktafel angebracht haben. Dies ist ein Schritt, der zeigt, dass es in der Tat auch in den letzten Jahren Entwicklungen und Bewegungen zu einem weniger konfliktbeladenen, sondern mehr zukunftsorientierten Verhalten und Handeln gab und gibt, ohne dass man die Vergangenheit vergisst. Ich glaube, es ist ganz wichtig solches Verhalten und Handeln zu schaffen.

Wie die Finanzierung des Stadtmuseums genau laufen wird, das ist dann eine Frage der Kommunalpolitiker und vielleicht - Aussig ein umstrittener Wahlkreis - können Kandidaten, auch aus dem sozialdemokratischen Bereich, noch ihre Zusagen geben, was sie für die Finanzierung der Stadt und des Museums tun wollen. Das war eine kleine Bemerkung des Wahlkämpfers, der gerade kommt und wie man daraus auch Vorteile ziehen kann. Dass wir das Museum nicht als Museum, sondern als Ausgangspunkt für gemeinsame Entwicklung in die Zukunft verstehen, ohne die am Wege zu lassen, die unter der Vergangenheit gelitten haben. Der Ansatz, der nicht von oben gekommen ist, der keiner befohlen hat, sondern der sich herausentwickelt hat aus der hiesigen Gesellschaft, der muss und wird unterstützt werden.

Ich hoffe, dass wir in den nächsten Jahren noch viele positive Symposien und vor allem viele positive Ausstrahlungen des Aussiger Gedankens auf die deutsch-tschechischen Beziehungen erleben werden. Noch einmal Kompliment für das, was sie bisher geschafft haben. Wenn das Geld nächstes Jahr noch nicht ganz voll da ist, sollte man trotzdem weiterarbeiten. Es wird mit der Zeit kommen, entweder von dem Verkauf der Gartenzwergen oder woher auch immer.

PANEL INSTITUCÍ

Eva Haupt, Isergebirgs-Museum Neugablonz:

DAS ISERGEBIRGS-MUSEUM NEUGABLONZ INDUSTRIE- UND KULTURGESCHICHTE ZWISCHEN NORDBÖHMEN UND ALLGÄU

Der Name Kaufbeuren-Neugablonz steht für attraktiven Modeschmuck und Glaswaren. Aufgebaut wurde diese Industrie von Heimatvertriebenen aus Gablonz an der Neiße (Jablonec nad Nisou) im nordböhmischen Isergebirge. Das Isergebirgs-Museum Neugablonz, das am 1. Juni 2003 eröffnet wurde, befasst sich mit diesem besonderen Beispiel eines sudetendeutschen Neuanfangs. Es zeigt zugleich seine Vorgeschichte: rund 400 Jahre deutsch geprägte Kultur und Industrie in Nordböhmen und ihr abruptes Ende durch die Vertreibung der Deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg.

Die Sammlungsgeschichte

1952 begann der Neugablonzer Studienrat Rudolf Tamm, Dokumente und Erinnerungsstücke aus der alten Heimat zusammenzutragen. Die Stadt Kaufbeuren stellte 1957 für die rasch wachsende Sammlung Ausstellungsräume in einer Schule zur Verfügung. Der 1961 gegründete Gablonzer Archiv- und Museums-Verein machte sich für ein eigenes Heimatmuseum mit Archiv stark. Dieser Wunsch ging 1976 mit der Eröffnung des Kulturzentrums Gablonzer Haus in Erfüllung.

Zeitgleich zog ein zweites Museum im Gablonzer Haus ein, das Neugablonzer Industrie- und Schmuckmuseum. Es behandelte die Geschichte der Vertreibung und den wirtschaftlichen Aufbau in Neugablonz. Die Initiative dazu ging 1974 vom Gablonzer Glas-, Metall- und Schmuckwaren-Verein aus, der innerhalb kurzer Zeit eine Sammlung zusammentrug.

Den beiden Museen und der Kunstsammlung der Gablonzer Galerie stand eine Ausstellungsfläche von rund 1.200 Quadratmetern zur Verfügung. Bis 1999 wurden sie von Mitgliedern der beiden Museumsvereine ehrenamtlich betreut und geleitet.

Die neue Konzeption

Im Rahmen der sudetendeutschen Museumskonzeption entstand die Idee eines Regionalmuseums für das Isergebirge. Es sollte gemeinsam mit dem Egerland-Museum in Marktredwitz und dem geplanten Sudetendeutschen Museum in München die Aufgabe eines „dreiteiligen Landesmuseums der Sudetendeutschen“ übernehmen. Für diese Neukonzeption mussten die bestehenden Museen zusammengeführt und erweitert werden um die Bezirke Reichenberg und Friedland. Die Ausstellungsfläche sollte durch Anbauten auf über 2.000 Quadratmeter vergrößert werden. Dies waren die Vorgaben für das erste Rahmenkonzept

des Isergebirgs-Museums, das Eva Haupt M.A. 1996 im Auftrag des Gablonzer Archiv- und Museumsvereins erarbeitete. Später stellte sich heraus, dass die räumliche Erweiterung nicht in der geplanten Größenordnung zu realisieren war. Das Konzept wurde dem entsprechend angepasst.

1999 begann der Umbau des Gebäudes, die beiden Museen wurden ausgelagert. Im Jahr 2000 entstand die Stiftung Isergebirgs-Museum als Träger des geplanten neuen Museums. Ihr gehören neben den genannten Museumsvereinen die Heimatkreise Reichenberg und Gablonz sowie der Bundesverband der Gablonzer Industrie an. Die institutionelle Förderung des Projektes durch den Freistaat Bayern ermöglichte im Januar 2001 die Anstellung von Eva Haupt, zunächst als wissenschaftliche Mitarbeiterin, dann als Museumsleiterin. Damit begann die Umsetzung des Rahmenkonzeptes in ein Feinkonzept.

Die beiden Vorgängermuseen waren liebevoll zusammengetragene und präsentierte Heimatsammlungen. Nahezu alle vorhandenen Objekte wurden in der Dauerausstellung gezeigt, ein Depot im eigentlichen Sinne gab es nicht. Die Fülle an Exponaten war für die Erlebnisgeneration der Vertriebenen sichtbares Zeugnis ihrer verlorenen Heimat und zugleich Zeichen ihrer kulturellen Identität auch im neuen Lebensumfeld. Die Objektfülle erlaubte es jedem, sich mit seinen persönlichen Erinnerungen wiederzufinden. Dieses Konzept überlebte sich jedoch in dem Maße, in dem die Erlebnisgeneration kleiner wurde. Um die Museen auch für künftige Generationen attraktiv zu halten, bedurfte es neuer Präsentationsformen.

Für die Neukonzeption bedeutete dies, dass die Fülle der vorhandenen Sammlungen thematisch strukturiert und gezielt selektiert werden musste. Zugleich war es notwendig, zu den neuen Themenbereichen Reichenberg und Friedland Exponate zu ergänzen. Sie wurden aus der Reichenberger Heimatstube in Augsburg, dem Reichenberger Archiv, dem Kratzauer Archiv und der Friedlandstube Hünfeld zusammengetragen. Mit finanzieller Unterstützung eines Neugablonzer Unternehmers konnte ein Tuchwebstuhl in Nordböhmen angekauft werden. Es gelang, weitere Leihgaben und Schenkungen aus dem Nordböhmischen Museum in Reichenberg (Liberec), aus dem Museum für Glas und Bijouterie in Gablonz an der Neiße (Jablonec nad Nisou) und von der Stiftung AutoMuseum Volkswagen in Wolfsburg zu erhalten.

Das Feinkonzept legt fünf aufeinanderfolgende Themenbereiche fest, die auch fünf Räumen entsprechen: 1. Das Isergebirge, 2. Wirtschaftsraum Isergebirge, 3. Kulturraum Isergebirge, 4. Sudetenfrage, Krieg und Vertreibung und 5. Neuer Anfang, neues Leben. Raum 6 zeigt im Wechsel Sonderausstellungen und Gemälde aus der umfangreichen Sammlung der Gablonzer Galerie.

Ein Leitgedanke der Konzeption war die erlebte Geschichte. Sie wird im Museum durch drei aus dem Isergebirge stammende Persönlichkeiten verkörpert: den bekannten Schriftsteller Otfried Preußler, den Glasmacher und Designer Claus Josef Riedel und den Ofendrücker und Mundartdichter Heinz Kleinert. Sie begleiten den Besucher auf seinem Rundgang

Raum „Käfer“

Raum „Ofendruck“

Raum „Handel“

„Marlene“

durch das Museum und lassen ihn über Hörstationen an ihren persönlichen Erfahrungen teilhaben. Die historischen Fakten bekommen damit ein Gesicht und eine Stimme, sie prägen sich nachdrücklich ein.

Auch Persönlichkeiten vergangener Jahrhunderte stellen sich und ihre Geschichte dem Besucher vor. Es sind Pioniere wie Daniel Swarovski, Johann von Liebieg, Ferdinand Porsche und die Vorfahren Claus Josef Riedels, in deren Lebensgeschichten sich ein Stück Isergebirge widerspiegelt.

Das Feinkonzept diente als Arbeitsgrundlage für den Innenarchitekten Peter Rudolf aus Zwiesel und das Gestalterteam Schneider & Partner aus Pöcking. Ursprünglich war die Eröffnung des gesamten Museums für September 2002 vorgesehen. Im Laufe der Planung stellte sich jedoch heraus, dass dieser Termin nicht zu halten war und die finanziellen Mittel nur eine Teileröffnung von drei Räumen zuließen. So wurde am 1. Juni 2003 die erste Ausbaustufe des Isergebirgs-Museums eröffnet.

Museumsrundgang

Im ersten Raum begegnet der Besucher den drei Zeitzeugen Otfried Preußler, Claus Josef Riedel und Heinz Kleinert, die ihn bei seinem Rundgang begleiten werden. Eine Inszenierung mit Gepäckkisten, beschriftet mit Namen und Wohnorten von Vertriebenen, verdeutlicht den historischen Kontext der Gründung von Neugablonz: die Vertreibung der Deutschen aus den Sudetengebieten. Die oberste Kiste steht offen; sie ist leer und symbolisiert damit den verschwindend geringen Umfang an materiellen Besitztümern, die mitzunehmen den Vertriebenen gestattet wurde. Schwerer dagegen wog das ideelle Fluchtgepäck: Wissen, Erfahrungen, Fähigkeiten, technische Fertigkeiten und Charaktereigenschaften, die als Begriffe auf den geöffneten Kistendeckel projiziert werden. Sie waren es, die den erfolgreichen Neuanfang in Neugablonz möglich machten.

Der gleiche Raum stellt die verlorene Heimat, das Isergebirge vor, das als westlicher Ausläufer des Riesengebirges die natürliche Grenze zwischen Böhmen und der Lausitz bildet. Großfotos vermitteln dem Besucher einen plakativen optischen Eindruck der wesentlichen Landschaftselemente und der drei Bezirkshauptstädte Gablonz, Reichenberg und Friedland. Zusätzlich veranschaulicht ein großes Gebirgsrelief des Reichenberger Kartographen Richard Bienert von 1957 die topografischen Gegebenheiten: eine reizvolle Mittelgebirgslandschaft mit ursprünglich dichter Bewaldung, zahlreichen Flusstälern und Bachläufen. Steinige Böden und ein raues Klima erschwerten Ackerbau und Viehzucht, Handwerk und Industrie fanden dagegen günstige Bedingungen vor.

Unter diesen Voraussetzungen wurde das Isergebirge zu einer der ersten Industrieregionen in Europa. Abteilung 2 befasst sich mit seiner Wirtschaftsgeschichte. Das Thema „Die Gablonzer Glas- und Schmuckindustrie“ nimmt hier den breitesten Raum ein, beginnend mit den Anfängen der Glasmacherei Mitte des 16. Jahrhundert. Im Zentrum steht die Inszenierung einer typischen Glasdruckhütte. Die Glasdruckerei ist eine im Isergebirge entwickelte

Technik zur Massenproduktion von Glaskurzwaren wie Lusterbehang, Perlen, Steinen und Knöpfen. Sie bildete die technische Grundlage der Gablonzer Glas- und Schmuckindustrie und wurde bis 1945 nur im Isergebirge ausgeübt. Heinz Kleinert berichtet per Hörstation aus seiner 42-jährigen Erfahrung als Ofendrucker.

An zwei Probiestationen kann sich der Besucher selbst in Techniken der Gablonzer Industrie versuchen. Er wird aufgefordert, sich im Perlenfädeln mit einer professionellen Fädlerin zu messen, die eine Musterkette in 30 Sekunden fertig stellt - eine echte Herausforderung. Ein Handapparat lädt dazu ein, sog. Ringelstifte zu biegen, die als Broschennadeln Verwendung finden.

In Raum 2 durchwandert der Besucher Themenboxen, Räume im Raum, die durch ihre Außengestaltung auf ihren Inhalt verweisen: Die Glasherstellung, die Entstehung des rohen Ausgangsmaterials, wird in einer mit rohen Holzbrettern verkleideten Themenbox gezeigt. Die veredelnde Bearbeitung der Glaskurzwaren finden wir in einer gläsernen Themenbox. Der prachtvolle Gablonzer Modeschmuck präsentiert sich in einem goldenen Schmuckkästchen, über dessen Rand eine Perlenkette hängt. Die Box zum Thema Tuchmacherei ist mit einem textilen Gewebe bespannt und lässt den Inhalt im wahrsten Sinn des Wortes greifbar werden.

Achab Haidler, Činoherní studio Ústí nad Labem:*

Hezký dobrý večer. Já nevím, kolik je nás tady česky, kolik německy, ale budu mluvit česky, protože jaksí podělit se chci, ale nějaké dlouhé přípravy jsem na to nedělal. Tuším, že vlastně celá tato konference chce nějakým způsobem ohmatat nebo pojmenovat vlastně smysluplnost toho, co v téhle krajině zůstalo. Já to vidím, díky tomu, co nosím na hlavě a díky tomu vlastně, že pracuji v divadle, velice často, že lidé mají chuť a potřebu zapomínat nebo vytěšňovat, ale že ono to dost dobře nejde, a že, a to mi odpusťte, já hluboce věřím na to, že kromě lidské paměti existuje ještě paměť krajiny a kdykoliv jde člověk tady, tak vidí celkem jasně a zřetelně, co tady žilo, i kdybychom si nakrásně vyčítali, že když jsme sem přišli my, nebo naši krátcí předkové, tak že tam to kolo po Němcích nebylo. Co mě fascinuje jako divadelníka je to, že v podstatě náš divadelní soubor je takový průtokový, že vždycky někdo přijde, zdrží se, odejde na lepší angažmá, a že všichni ti noví, kteří přichází, kteří jsou braní nebo nějakým způsobem nabíraní z uměleckých škol v Praze a často už jsou to i lidé, třeba Slováci nebo jako tedy ne přímo z České republiky, tak nějakým způsobem zavnímají tenhle fakt, aniž by se ho nějakým způsobem lekali nebo šťítili, a hlavně, a to je geniální na divadle, aby divadlo nebylo mrtvé, tak musí reagovat. Reagovat na to, čím žije krajina, čím žije okolí, čím žije člověk v té krajině. A takže nejen, jak tady bylo řečeno, že kdysi dávno jsme spáchali ten festival Wald der wilden Säue Les divokých sviní, který nějakým způsobem chtěl pojmenovat

* Text se nepodařilo autorizovat, ale je celistvý ve zvukové nahrávce, tedy byl v této podobě ponechán.

to, co to je vlastně pocit menšiny v krajině, kam patřila, ale kde třeba není vítaná, tak teď zase se nám dějí další příjemné věci. My samozřejmě vedle standardního programu, takových těch klasických repertoárových věcí, se snažíme mít tzv. offprogram, to znamená poslouchat to, co lidi trápí nebo co chtějí, a tak máme třeba i každý měsíc třeba čtení současných českých autorů, kteří zase znova reflektují to, kde žijí a vědí, že to tedy je krajina, jako asi všude na světě, multikulturní, v tomto případě u nás tedy česko-německo-židovská. Dokonce se těším na to, že teď někdy v listopadu to bude, krátce po, nebo hodně blízko kolem výročí Kristalnacht, tak budeme s jedním místním autorem mít takové čtení, on se zase věnuje těm německým opuštěným hřbitůvkům, takže vlastně píše o tom a tyhle věci. Krom toho například zase se nám vrací i to téma, že teď jedna z posledních inscenací, aniž bychom se chtěli nějak cyklicky vracet k tomuhle problému, jako že Němci v Ústí a na okolí, tak zase máme poměrně úspěšnou, dokonce i v Praze teď slavila velké ovace, inscenačku Alois Nebel, který se zase týká nějakým způsobem toho problému, jak se vnímá člověk v krajině, kde byli vyháněni, jak nejprve Židé někam do vnitrozemí nebo jinam, potom Němci ven a potom zase někteří ještě dousedlí Češi. Jmenuje se to Alois Möbel a samozřejmě doporučovat vám to nebudu, protože divadlo si užijete každý podle svého gusta. Nevím taky, jestli jsem dobře postihl vlastně, jestli nás i nějakým způsobem zajímá to, jak my ty orgánky a organizačky, které vlastně se snaží žít tenhle svůj život a tvořit - každý člověk tvoří po svém a jinak a bez toho to nejde, protože to je taková velká mozaika - vnímají v podstatě i to, co je nad nimi. To znamená ty donátory, ty dárci a ty zřizovatele. A já teda musím říci, a jsem hrozně rád, že jsem takhle narychlo sem přišel, a pevně doufám, že pokud jsem na něco zapomněl nebo vás bude něco zajímat, tak že vám budu moci posloužit potom v té diskusní části, protože otázky jsou vždycky lepší, než když někdo někoho zahrnuje dlouhými projevy. Já jsem strašně rád jedné věci, že v podstatě mám možnost těsně před tím, než bude zítra zase takový jiný pietní akt, poděkovat tomuhle městu za to, že v podstatě navzdory tomu, že třeba na své ruce, na tom rukávu nosí pásku, která by to ne tak úplně přímo schvalovala, tak tuhle nedávno se prostě připevnila bronzová deska na ten most kulatý tady k nám na Střekov, kde je celkem jednoznačně řečeno, že bez ohledu na to, kolik kočárků přes to zábradlí přeletělo, tak to svinstvo bylo, a toto město si to jaksi uvědomuje a nechce před tím mlčet. A stejně tak prozíravé třeba je, a to teď si nehrnu nějaké pozitivní vlny na svůj vlastní mlýn, že město už definitivně pochopilo, že aby ta krajina mohla vyprávět a aby ti mladí lidé, kteří chodí do těch divadel, mohli zavnímat, o čem ta krajina vypráví, tak že navzdory tomu, že muzea, spolky a divadla jsou neuvěřitelně prodělečné klenoty, přesto patří k rodinnému stříbru, které vytváří právě ty krásné cenné náušnice po babičce, a hodlá tedy nějakým způsobem si to hezké, co je v nás lidech, co z nás dělá víc než obyčejné organizované bílkovinné koacerváty, to znamená hledání, kladení otázek a tvořivost, tak si to hodlá i v tom málu co má nějakým způsobem plátnat, a to je myslím jednak tedy na poděkování a jednak i pro vás inspirativní. Víte, co je nejhorší? Já jsem vždycky přemýšlel o tom, proč Kain zabil Abela. A ono to je, já jsem na to přišel, to není to, že on mu záviděl. Já mám pocit, že on byl demotivovaný, že byl

demotivovaný, a prosím vás, nikdy se nenechte v tom, co děláte, demotivovat. Tím bych dneska skončil. Děkuji vám.

Kristina Kaiserová, Univerzita J. E. Purkyně:

Vážené dámy, vážení pánové,

v našem společném vystoupení s kolegou Houfkem to bude tak, že řeknu jen několik slov na úvod a kolega Houfek pak řekne to podstatné. Své vystoupení shrnu do tří bodů: jsem tu také za univerzitu, která je spolupořadatelem této akce, jak už bylo řečeno, máme ústav, který se tematikou česko-německou zabývá a pochopitelně v našem personálním složení, a i kdyby nás bylo více, tak stejně není možné a nebylo by ani dobré, abychom žili ze své podstaty nebo řekněme „vlastního génia“, ale potřebujeme k tomu široké spektrum spolupracovníků. Týká se to jak pracovišť v rámci univerzity, zde bych především bych chtěla zmínit Ústav humanitních studií jako ústav nově vzniklý letos na jaře – původně katedra dějepisu v rámci Pedagogické fakulty, a tento ústav aspiruje na trochu významější pozici. Stejně tak dobře a rádi kooperujeme s institucemi ve městě a regionu, to znamená především s muzeem, s archivem ... i mimo region či přes hranice. Všechny základní informace k naší činnosti jsou k nalezení na internetu.

Druhou záležitostí, kterou bych chtěla připomenout – založili jsme spolek, vlastně společnost, ale je to fakticky spolek, který nese název Společnost pro dějiny Němců v Čechách. Dilem skutečně na původní historický spolek navazujeme a naším cílem je udělat inventuru, jež by nám prozradila, co se vlastně k této tematice dlouhodobě udělalo. Založili jsme zároveň časopis, který má za cíl především prezentovat dobré diplomové práce, protože studenti jak známo, svou první práci někde musí publikovat a my starší už nějaké ty zkušenosti máme. Samozřejmě se občas snažíme v rámci společnosti činit i akce, které jsou klasicky spolkové, jako spolkové výlety nebo některé jiné, ale řekněme si, klasický spolkový život 19. století už bohužel obnovit nelze.

A třetí je otázka, ke které se patrně dostaneme opakovaně a nejsme ji schopni v této chvíli asi uspokojivě vysvětlit, je koncepce Collegia Bohemica. Nad ní zatím diskutujeme, zase opět ne jen mezi sebou, ale pokud možno v širokém spektru myslím, že se nám leccos již podařilo zrealizovat – blíže pohovoří kolega Houfek.

Václav Houfek, Muzeum města Ústí nad Labem:

Devatenácté století bylo prosceno „duchem zakladatelů“ nejen v oblastech hospodářských a sociálních, ale také národních a kulturních. Charakteristicky to lze doložit na stručném přehledu vývoje českého muzejnictví, který vlastně předznamenává i cestu ústeckého muzea dějinami české kultury a dějinami města Ústí nad Labem. Muzejnictví v Čechách je totiž úzce spojeno s industrializací českých zemí. Muzea v moderním slova smyslu vznikala na přelomu 18.–19. století. Předchůdce dnešní Národní galerie – Společnost vlasteneckých přátel umění - vznikla v roce 1799, ve stejné době proběhly v Čechách první pokusy o ustavení technických

muzeí, v roce 1814 bylo založeno dnešní Slezské zemské muzeum v Opavě, o dva roky později Moravské zemské muzeum v Brně a v roce 1818 byl proklamován cíl založit české zemské Národní muzeum v Praze. V této době muzejnictví bylo spojeno s duchem věku osvícenství, muzea měla být skutečnými chrámy rozumu. Při jejich zakládání se nejvýrazněji angažovala zemsky a vlastenecky cítící česká aristokracie. Hlavně v počátcích Národního muzea v Praze to byli lidé z okolí Šternberkova, kteří zakládali přírodovědné sbírky, další momenty zemského vlastenectví můžeme najít ale i v měšťanské společnosti, která se začíná v 1. polovině 19. století emancipovat a snaží se dosáhnout v reprezentativní funkci úrovně aristokracie.

Tady bych připomněl jméno Karla Josefa Eduarda Hossera, významného mecenáše právě Společnosti vlasteneckých přátel umění. Pocházel z Ústecka, narodil se v nedalekých Ploskovicích, školu navštěvoval ve Svádově, to je část dnešního města Ústí nad Labem. Jeho obrovská sbírka více než 400 uměleckých děl tvoří dodnes základ sbírky starých mistrů dnešní české Národní galerie. Daroval ji této veřejné instituci čtyři roky před svou smrtí v roce 1844 za účelem šíření vzdělání a kultury. Tento osvícený lékař se věnoval také přírodovědným výzkumům, byl to člověk velice schopný a velice zdatný a měl i své další následovníky právě v měšťanské a v podnikatelské veřejnosti.

Až do šedesátých let devatenáctého století muzea vycházely z premisy zemského vlastenectví, i když právě v Národním muzeu v Praze se začaly postupně prosazovat více české nacionální snahy proti národnímu utrakvismu, který mu byl dán do vínku na jeho počátku. Mezi lety 1860–1890 proběhla první vlna zakládání muzeí v českých zemích, bylo jich založeno řádově 50–60, z toho tři čtvrtiny byly založeny ve středních a východních Čechách. Tedy v oblastech, kde se koncentrovalo české národní hnutí. V německých jazykových oblastech Čech vznikla také řada muzeí, k nejstarším patří muzeum v Kraslicích z roku 1867, v roce 1873 to bylo muzeum v Chebu, o tři roky dříve v Karlových Varech, v roce 1873 muzeum vzniklo v Českých Budějovicích. Tato muzea byla spíše měšťsky zaměřená.

Vedle toho se začaly objevovat pokusy o speciální muzea. Poprvé se podařilo ustavit průmyslové muzeum Vojtovi Náprstkovi, když v roce 1862 položil základy svého průmyslového muzea v Praze. Důležitým impulsem pro další rozvoj muzejnictví bylo založení uměleckoprůmyslového muzea ve Vídni v roce 1863, které se stalo inspirací pro zakládání obdobných muzeí v dalších místech v českých zemích. V německo jazyčných oblastech to bylo počátkem sedmdesátých let devatenáctého století Brno, Liberec, České Budějovice a také Ústí nad Labem. Zatímco v Brně, Liberci a Českých Budějovicích iniciátory založení muzea byly obchodní a živnostenské komory, tak v Ústí nad Labem a na některých dalších místech byla uměleckoprůmyslová muzea zakládána místními průmyslovými spolky. Jejich účelem bylo podpořit především rozvoj a vzdělání v průmyslu, výrobě a v obchodu a byla velice úzce spojena se vznikajícím odborným školstvím na straně jedné a s hospodářským výstavnictvím na straně druhé.

Velice se v procesu zakládání muzeí angažovala i skupina profesionálních historiků, kteří absolvovali akademické studium na pražské univerzitě. Jeden z nich, významný historik

Hermann Hallwich, byl například úředníkem liberecké živnostenské komory a byl tím, kdo se také snažil a podporoval vznik libereckého uměleckoprůmyslového muzea. Na Ústecku se na přelomu 19. a 20. století v našem muzeu velice angažoval jeho spolužák, liberální politik Julius Lippert, který byl mimo jiné činný v městské radě v Ústí nad Labem. V sedmdesátých letech regionální muzea začínají ztrácet národnostně nevyhraněný charakter. Začíná proces intenzivní nacionalizace kulturních institucí a muzea se mu nemohla vyhnout. Jedním z cílů se stává muzeum jako centrum ochrany národních zájmů, centrum a chrám národní kultury.

Takovým nejbližším příkladem může být městečko Třeбенice na Litoměřicku, které bylo nacionálně rozděleno na dvě prakticky stejné části, ostatně leželo přímo na jazykové hranici. Zde vedle sebe vzniklo české i německé muzeum a tato dvě muzea byla jednoznačně proklamována s cíli prokázat převahu a prioritu Čechů nad Němci, respektive Němců nad Čechy v tomto městečku. Nacionalismus v poslední čtvrtině 19. století z muzeí budoval v podstatě chrámy jakéhosi nacionálního náboženství.

Dalším příkladem národní svatyně je budova Národního muzea v Praze na Václavském náměstí z let 1886-1890, a v ní je to Pantheon - památník slavných předků českých. Tato místnost byla opravdu považována za národní svatyni do té míry, že ji až do konce 50. let 20. století nespravovalo ředitelství muzea, ale byla pod přímým řízením vlády českých zemí, respektive vlády Československé republiky.

Pro reflexi toho, jak společnost vnímala muzeum je nutné si uvědomit, že tím, že se změnily z chrámů rozumu a vědy spíše v chrámy národních tradic, tak společnost začala muzea vnímat jako v podstatě určitým způsobem ukončené, definitivně uzavřené. Muzea jako by obsahovala a ilustrovala odpovědi na otázky, které už nemusíme dále diskutovat, které jsou vlastně tímto uzavřeny, což z jedné strany pro muzea znamenalo adoraci do svatyní národních mýtů, na straně druhé samozřejmě to pro ně znamenalo, že ztrácela atraktivitu v oblasti poznávání a nastolování nových otázek a jejich nových odpovědí.

Pro dnešní dobu a pro úvahy o budoucí koncepci rozvoje našeho muzea, které vzniklo v roce 1876 a vyvinulo se do všeobecného muzea, které má rozsáhlé archeologické, umělecké, přírodovědné sbírky, sbírky historické a muzejní knihovnu, se dnes musíme rozhodnout, jakým způsobem s těmito sbírkami budeme nakládat, jakým způsobem využijeme pro nás připravovanou rekonstrukci stávajícího objektu, kde samozřejmě počítáme s rozsáhlými službami pro veřejnost, ale kde také budeme prezentovat dějiny Němců v českých zemích v kontextu dějin našeho regionu.

Také se budeme muset vypořádat s něčím, co někteří kolegové muzeologové nazývají metamuzeum, budeme totiž muset muzealizovat muzeum jako takové. Nějakým způsobem musíme začít uvažovat, jak muzejní sbírky byly vytvářeny, co skutečně reprezentují, co nám říkají, v čem nám naopak žádné odpovědi na naše otázky dát nemohou a v čem je musíme nějakým způsobem nahradit. Také bude nutné hovořit o tom, jakým způsobem nově vizualizovat muzejní expozice, jakým způsobem otevírat nová témata, jak se otevírat novým způsobům komunikace s veřejností. Lidé jsou zvědaví na nové příběhy, lidé jsou zvědaví na něco,

co nenačerpali v učebnicích, na něco, co jim otevře nový pohled a novou interpretaci známých faktů a skutečností.

Jako příklad bych uvedl výstavu „Co nám doma chutnalo“, kterou jako hlavní kurátorka připravila Eva Habel z Mnichova. Tato výstava byla instalována v Muzeu města Ústí nad Labem před pěti lety jako na jediném místě v Česku. Výstava dokumentovala a prezentovala uchování tradic české kuchyně v sudetském prostředí odsunutých Němců z českých zemí po 2. světové válce. Výstava byla velice dobře přijata návštěvníky našeho muzea, otevřela intimní pohled do soukromí, do domácností a přiblížila tak naše bývalé německé spoluobčany jako normální lidi, kteří jsou vlastně totožní s námi, jedí ze stejných hrnců, vaří podle stejných receptů. Většina návštěvníků zjistila, že vlastně otázky typu, jak se liší kuchyně v Sudetech od kuchyně středočeské nebo jihočeské, jsou v podstatě marné, protože ona se v podstatě v ničem neliší, ono je to velice, velice blízké a samozřejmě vědomí blízkosti charakteru kultury pak sblízuje konkrétní lidi. Ti si mohou uvědomit, že když se obecně mluví v politických diskusích, tak se nebavíme o nějakých abstraktních nepřítelích nebo jakýchsi abstraktních postavách z minulosti, ale bavíme se o konkrétních lidech, kteří mají stejné problémy nebo hodně podobné zvyky, jako máme my sami.

Z dalších výstavních projektů mohu zmínit pokus aktualizovat místní regionální pověsti, které ve starší etnografické literatuře jsou v drtivé většině zachyceny v německé jazykové podobě a které v širší veřejnosti nebyly známy. Přitom Ústecko v českých národních pověstech má bohaté zastoupení díky pověsti o Přemyslu Oráči z nedalekých Štadic, nebo o zjevení sv. Václava v bitvě u Chlumce v roce 1126., K místním pověstem jsme vytvořili expozici, ve které jsme „vědecky“ zpracovali výskyt strašidel a nadpřirozených bytostí na Ústecku. Realizujeme k tomuto tématu řadu muzejních programů pro děti a mládež, tím nabízíme možnost dětem, aby znovu objevovaly zmizelé tradice, se kterými je jejich rodiny nemohou seznámit. Na to vlastně navázal i loňský Rok trpaslíka, který tady zmínil pan Winter.

Z letošního roku bych zmínil dvě věci - výstavu, která by mohla být pojata klasicky, jako bylo téma leteckého bombardování města Ústí nad Labem v letech 1944-1945. Tak tuto výstavu a publikaci, která k tomu byla vydána, jsme nerealizovali pouze v muzeu, ale rozhodli jsme se, že se pokusíme tímto důležitým tématem v letošním roce 60. výročí od konce 2. světové války oslovit co nejširší veřejnost. V ulicích centra města jsme rozmístili řadu stojanů, kde byly fotografie, jak to konkrétní místo Ústí nad Labem vypadalo před 2. světovou válkou a jak vypadalo těsně po bombardování. Naším cílem bylo, aby i lidé, kteří jinak do muzea nepřijdou, aby o ty stojany přímo zakopávali. Chtěli jsme dát prostor k uvědomění si toho, že žádná minulost není tak vzdálená, že všichni žijí v prostoru, který byl často vyprázdněn právě těmi válečnými událostmi tady v centru města.

Samozřejmě děláme i klasické výstavy, představujeme projekty výtvarného umění, zase bych z posledního období zmínil například projekt „Česky – Deutsch“, který jsme spolupřáteli s ústeckým Institutem pro středoevropské výtvarné umění. Zde se představili vedle sebe

dva mladí výtvarníci s projekty na obdobné téma, český Michal Pěchouček a německý Karsten Bott, na jaře jsme dělali prezentaci tří mladých výtvarníků z Drážďan. Tím se snažíme přiblížit ústecké veřejnosti i soudobou německou kulturu, ať už přímo, nebo v konfrontaci se soudobou českou kulturou a českým uměním.

Z posledních projektů roku 2005 bych zmínil výstavu, která má název „Plavky dolů“. Jedná se o otevření nového tématu - klasické dějiny odívání v detailu historie koupacího oděvu, který vlastně má od konce 19. století tendenci se neustále zmenšovat, miniaturizovat, až tedy k momentu, kdy vlastně zmizí docela a nastoupí nudismus. Pro česko-německé vztahy je důležité, že první nudistickou pláž založili v Hamburku na počátku 20. století. Češi nudismus převzali do své kultury koncem 50. let 20. století, když poprvé po otevření hranic od vypuknutí studené války směli vyjet na rekreace k Baltu do tehdejší Německé demokratické republiky. Zde v té době, kromě moře samotného, vlastně jedinou neznámou atraktivitou byly nudistické pláže FKK. Převzetí a rozšíření tohoto kulturního fenoménu bylo v českých zemích zcela spontánní.

Muzeum a instituce, se kterými spolupracujeme, samozřejmě rozvíjí činnost i v dalších oblastech, tady bych zmínil především vydávání publikací a knih, které mají širší veřejnosti přiblížit témata z regionální historie. Z těch obecně nejzávažnějších publikací bych na prvním místě zdůraznil knihu, kterou připravili Zdeněk Radvanovský a Kristina Kaiserová „Dál v Sasku stejně jak v Čechách“, což je vlastně manuál pro učitele v Čechách a v Sasku, společná témata z dějin sousedských zemí. Zdeněk Radvanovský pokračoval se svým týmem ve vydávání řady sborníků k historii okupovaného pohraničí v letech 1938-1945, byla vydána monografie Michaely Ottové k dějinám sochařství v severních a severozápadních Čechách v 15. století. Výborné diplomové práce ústecké univerzity vydalo i město jako monografie, tady bych zmínil diplomovou práci Věry Možnarové k dějinám vinařství na Ústecku od středověku až do jeho zániku na začátku 20. století nebo monografii Tomáše Okurky o Německé hospodářské výstavě v Ústí nad Labem v roce 1903. Letos vyšly tři závažnější publikace právě v souvislosti s aktivitami k výročí konce 2. světové války, které tady byly už zmiňovány. Je to kniha o náletech na Ústí nad Labem, dále je to kniha o událostech v Ústí nad Labem 31. července 1945 a je to kniha k historii židovské komunity v Ústí nad Labem.

Významným počinem, který je výjimečný v kontextu regionálních dějin jak v českých zemích, tak i v širším prostoru střední Evropy, bylo vydání DVD disku se čtyřmi hodinami záznamů starých kinematografických dokumentů - pohledů na město Ústí nad Labem od 20. let 20. století až do 80. let 20. století. Je to výsledek práce za posledních sedm let, kdy skupina kolem ústeckého občanského sdružení Elysium ve spolupráci s ředitelem Archivu města Ústí nad Labem Vladimírem Kaisrem, ve spolupráci s firmou Videoreport, s Muzeem města Ústí nad Labem a s dalšími partnery se systematicky věnovala sbírání a záchraně amatérských filmových dokumentů na osmimilimetrových filmech, jejich přepisem, zachováním a zpřístupněním veřejnosti. Tento materiál vycházel od roku 1999 na videokazetách VHS ve třech dílech, teď tedy byl shromážděn na jeden DVD disk. Tento ojedinělý počín mimochodem, pokud se týče množství prodaných výtisků, jednoznačně dominuje v úspěšnosti všech publi-

kací, které jsme za posledních 15 let v Ústí nad Labem vyprodukovali.

Pokud jde o historické konference, tak v dubnu 2005 jsme uspořádali konferenci „Národ místo Boha“ k otázkám vztahu náboženství a nacionalismu ve 2. polovině 19. a na začátku 20. století, v říjnu 2005 jsme spolupořadatelé germanistické konference „Wende – Bruch – Kontinuum“ v Ústí nad Labem, která se zabývá motivy významných přelomových let 20. století v moderní německé, rakouské a české literatuře, a koncem listopadu to je konference k metodice výchovy a vzdělávání v oblasti regionálních dějin ve školním dějepise. Partneři těchto konferencí pro nás jsou Ústav slovansko-germánských studií, Pedagogická fakulta nebo Ústav humanitních studií Univerzity Jana Evangelisty Purkyně. Ústecká univerzita je ostatně nejvýznamnějším partnerem muzea v projektu Collegium Bohemicum a její snaha o rozvoj výzkumných úkolů a akreditaci studijních programů se zaměřením na dějiny Němců v českých zemích a na česko-německé vztahy přináší své ovoce například také v desítkách kvalitních bakalářských a diplomových pracích.

Muzeum města Ústí nad Labem pro projekt Collegium Bohemicum řeší také technické věci spojené s přípravou rekonstrukce muzea, s přípravou nových expozic a s přípravou výstavních a kulturních programů. S tím nám od 1. srpna 2005, díky laskavé podpoře Nadace Roberta Bosche, pomáhá nová kolegyně Jeniffer Schevarado. Projekt Collegium Bohemicum se stal organickou součástí společného zájmu Města Ústí nad Labem a jeho Archivu a Muzea, stejně jako ústecké Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, která ho zařadilo do svých rozvojových dokumentů a plánů.

Významným odborným partnerem projektu Collegium Bohemicum je od svého založení v roce 1999 Společnost pro dějiny Němců v Čechách. Dílem skutečně na původní historický spolek navazuje a jeho cílem je udělat takovou inventuru historických témat a výsledků badatelských projektů. Podařilo se členstvo získat v poměrně širokém množství, zároveň byl založen sborník, který má za cíl především prezentovat dobré diplomové práce, protože studenti jak známo přece jenom tu první práci někde musí publikovat a starší generace se už vždycky někde uplatní. Samozřejmě se občas v rámci společnosti činí i akce, které jsou klasicky spolkové, jako spolkové výlety, ale řekněme si, klasický spolkový život 19. století už bohužel tady možný není.

Úspěšná byla loňská konference „Tolerance místo intolerance“, kde jsme jako ohlasy zaznamenali více než 60 významnějších článků a zpráv v českých a v německých médiích. Byla vybudována samostatná webová prezentace projektu na adrese www.collegiumbohemicum.cz, byl vydán tiskem sborník, zahrnující jak přednesené projevy, tak záznam diskuse a všechny publikace ke konferenci jsou k dispozici ve formátu PDF ke stažení z uvedeného webu. Muzeum města Ústí nad Labem se hodlá ve spolupráci s Národním archivem České republiky a s Ústavem soudobých dějin Akademie věd České republiky pokusit o získání vládní podpory pro vybudování centra dokumentace osudů zejména německých antifašistů v letech 1938-1945 a v letech bezprostředně následujících, jak o tom hovoří příslušné usnesení české vlády ze srpna 2005.

Vladimír Kaiser:

Já jsem se minule nepředstavil, omlouvám se. Zapomněl jsem, že ne všichni mě znají. Já mám dotaz na kolegyni Haupt a nebo na Elizabeth Fendl. Stále víc a víc vyvstává otázka, co s předměty, které jsou nashromážděny v krajaňských muzeích, v různých Heimatstuben, protože jak znám situaci v Hilfsverein u Aussig, zřejmě za několik let nebude, kdo by se o tyto předměty staral, protože tomuto spolku se nepodařilo zapojit do své činnosti nikoho z mladší generace a věkový průměr vedení spolku je 75 – 76 let, jak se uvádí ve výroční zprávě. Měl jsem tu možnost, v Mnichově jsem sbírku prošel, dá se to nazvat, nikoliv pejorativně, ale je to takový pěkný - Kuddelmuddelsammlung, od unikátních věcí, které nejsou vůbec tady v Ústí zastoupeny, až po věci, které byly sice sbírány s láskou, ale jsou multiplicitně, a jejichž vypovídací hodnota je malá. Ve většině případů jsou to archiválie nebo věci hodné zařazení do knihovny. Mluvil jsem s profesorem Jaroschkou z Mnichova a ten říkal, že Bavorský stát o takovéto archiválie, které byly přineseny z Čech, nemá zájem, protože patří do Čech. Má naopak zájem o veškeré archiválie vyhnanců, které vznikly v Bavorsku, protože ti to vyhnanci nesmírným způsobem přetvořili tvář Bavorska z agrární zaostalé provincie ve špičkovou průmyslovou oblast a za to dostali své zásluhy. Ale o ty starší věci zájem nemají. Co teď, jak dál s tím? Jestli to někde koncentrovat na území Německa, ovšem nemá to kořeny k tomu, je to cizí a pro zřejmě další generace to bude ještě cizejší, anebo zda to tedy vrátit do země původu, kde je zaručeno to, že třeba instituce jako je připravované muzeum tady v Ústí nebo jiné, budou si toho vážit a zachovají to. Děkuji.

WORKSHOP

Ondřej Matějka, Antikomplex:

Dobrý večer dámy a pánové,

celý den jsme se tu zabývali „duchem zakladatelů“ Ústí nad Labem. Připomínat si něco takového je vlastně trochu víc než jen připomínat historii. „Duchem“ bývá totiž většinou to, co nás dodnes nějak ovlivňuje. Když se zabýváme duchem zakladatelů, pak hledáme v historii, co nás z ní dodnes inspijuje, motivuje, vede nebo co by pro nás takovou roli mělo hrát. V Ústí nad Labem se takové povědomí stává součástí všeho toho, na je co každý Ústečák, pokud někde jako Ústečák vystupuje, hrdý. Znalost německých a židovských kořenů města přestává být tajemstvím, jímž se v institucích tomu určených těší několik dokonalých znalců, ale stává se veřejným vlastnictvím,

Dnes večer bychom Vám chtěli ukázat, že přisvojování německé minulosti a její zapracovávání do soudobé identity, probíhá toho času prakticky ve všech regionech, které nazýváme sudetské – tedy dříve německy osídlené. Není to sice úplně všude a všude ve stejné míře a často se tím zabývá jen malá skupina několika nadšenců, ale pokud budete po těch krajích cestovat, budete překvapeni, jak často na tento fenomén narazíte.

V občanském sdružení Antikomplex jsme před čtyřmi lety začali s projektem „Zmizelé Sudety“. Je založen na jednoduchém principu – vzali jsme staré fotografie z pohraničí, z doby kdy v něm ještě žili Němci, a ta samá místa jsme vyfotografovali dnes. Přestože byl náš původní záměr zachycovat skrze dokumentární fotografie co největší kontrasty – mezi plností života v Sudetech před válkou a jeho dnešní narušeností a neúplností – dospěli jsme nakonec k ještě jednomu tématu a sice k tématu obnovy Sudet. Za poslední čtyři roky jsme se totiž setkali s velkým počtem lidí, kteří jsou inspirováni sudetskou minulostí a přítomností, zvláštním sudetským osudem. Jsou to lidé, kteří tvoří nové – české – Sudety, něco pozitivního pro Sudety chtějí udělat a dělají to proto, že žít v tom kraji je pro ně přitažlivé a zajímavé, ztotožňují se s ním. V jejich práci vidíme vznikat novou, pozitivně prožívanou identitu sudetských území.

Když bychom to vzali podél hranice od severovýchodu směrem k západu, najdeme téměř v každém regionu iniciativu, na kterou by se výše uvedená charakteristika hodila. V Nížkém Jeseníku se občanské sdružení Vlastenecký poutník v čele s Petrem Anderlem pustilo do řady iniciativ – lokální vlastivědný slovník, mají smlouvu s regionálními novinami na pravidelné vydávání článků o historických osobnostech z regionu a podobně. O jejich nápaditosti svědčí zejména projekt na záchranu obce Andělská Hora, omšelá ale socialismem nenarušená, a proto jako celek zachovalá, obec. Co s ní? Rozhodli se spojit několik stávajících iniciativ, vydat fotografickou a literární knihu o tomto místě, a s prosbou o pomoc ji rozeslat do všech míst světa, která skrze svůj název mají něco společného s andělem – od Archangelsku po Los Angeles. V nedalekém městě Jeseník skupina studentů z občanského sdružení Brontosaurus

obnovuje vodní prameny a studánky. Na první pohled se to jeví jako běžná rekonstrukce, běžné zkrášlovací práce, až při bližším seznámením se s tamním krajem pochopíte, že jde mnohem o víc. Jeseník bylo vždy těžko přístupné město v chudých horách, povznesení nad přírodními podmínkami předurčnou chudobu znamenal až nápad jistého Vincenze Priessnitze zřídit vodní lázně. S nimi se z Jeseníku stalo živé lázeňské městečko. Obnova pramenů proto představuje nahmatávání dávného pulsu života toho místa. V Krkonoších, v Horním Maršově, sídlí sdružení Veselý výlet – vydává knížky o historii regionu, kulturně-vlastivědný časopis, budují tradiční a prověřené štetové cesty. Abychom viděli, že máme co do činění spíše s hnutím než s bláznivými jednotlivci, podívejme se odtud napříč celou republikou do Domažlic, kde najdeme Zdeňka Procházkou, který ve svém Nakladatelství Českého lesa dělá prakticky identické věci. Jen s tím drobným rozdílem, že se nevěnuje Krkonošim ale Českému lesu a také nebuduje horské turistické stezky, zato už obnovil několik hradních zřícenin a jednu vodní tvrz. V podobném líčení bychom mohli pokračovat ještě docela dlouho.

Setkání s takovými lidmi bývají energizující a s jistou mírou nadsázky je v jejich případě snad možné mluvit o jakémsi fenoménu novodobého buditelství. Buditelství je komické slovo, vyvolává nedobré asociace, protože je spojováno spíše se zaslepenou agitací. Historicky má však toto slovo ještě jiný obsah. Když bychom se ho na základě našich zkušeností pokusili charakterizovat, můžeme uvést tyto body:

Intenzivní zájem o svůj region, a s tím související dokonalá obeznámenost s jeho minulostí a problémy. Přirozeným projevem zájmu o region je i zájem o jeho minulost. V Sudetech pak člověk dříve či později přirozeně dospěje také k té německé minulosti. Je pozoruhodné, že právě u lidí, kteří se k minulosti dostali skrze zájem o svůj region, nepředstavuje skutečnost, že se vlastně jedná také o dějiny sudetských Němců, žádný problém. Na rozdíl od obecného pojetí dějin, kde jejich nacionální zabarvení hraje dodnes velmi podstatnou úlohu.

Pozoruhodná nápaditost a tvořivost. Vysvětlit se dá snad jen konkrétní obeznámeností s krajem a jeho problémy. Odtud můžou vznikat nápady padnoucí přesně na danou situaci. Jistě, jsou to často malé projekty, ale produkují věrohodné, nezpochybnitelné výsledky.

Sebevědomí. Novodobí buditelé vědí, co chtějí a umí toho dosáhnout. Sebevědomí je pak zajímavé především proto, že se opírá o reálnou práci. Zdá se také, že snad nejvíce právě skrze jejich sebevědomí ze Sudet definitivně přestává být jen „území po Němcích“, ale stává se plnohodnotně „našimi“ Sudetami, stává se územím těch, kteří v jeho prospěch dokáží pracovat.

Schopnost spojit více lidí pro účely konkrétní iniciativy. Zdánlivá samozřejmost, kterou však není zas tak lehké zažít.

Je to snad jediné místo, kde se v nějaké podobě můžeme setkat s ideou „obecného prospěchu“. I když má podobu vztahenou pouze k nějakému konkrétnímu místu a ten prospěch je tedy dílčí. Ale přesto – motivace k těmto projektům spočívá ve snaze prospět dané obci a kraji, je v nich myšlenka na „obecný prospěch“. (Prozrazují to často už názvy takových sdružení: Jde o Nejdek nebo Ku prospěchu Chomutovska). Zní to možná trochu abstraktně

nebo neskutečně. Takové zážitky jsou však o to skutečnější a zajímavější, oč bolestněji je našinec postrádá při řešení problémů na centrální úrovni této země. V práci novodobých buditelů vidíme starost o svoje okolí jako samozřejmou součást jejich života. Jak často můžeme něco takového zažít v centru? Nebo spojit více lidí dohromady v zájmu společné věci je zkušenost zcela cizí, pokud za to nebudeme považovat účelově vytvářená bratrstva. Sebevědomí je v našem centru politického života dostatek, ale opírá se zjevně právě jen o pocit příslušnosti k centru. Je jisté, že je hodně těžké chtít na tom všem něco měnit, politika vždy bude mít sklon být pragmatickou, nadutou a práci pouze předstírat. Jenže, když člověk jednou zažije, jak věci mohou fungovat právě třeba v Sudetech, kde silná sudetská inspirace motivuje lidi k autentickým iniciativám, tak si říká, proč by to v centru nemohlo jít také tak. Nebo jinak – oč lépe by se nám žilo, kdyby se něco ze samozřejmostí ve fungování zmíněných občanských iniciativ podařilo přenést i do centra.

Pozvali jsme na dnešním večer Milana Michálka, bývalého starostu Nejdku a zakladatele občanského sdružení JoN, což znamená „Jde o NejdeK“, protože si myslíme, že patří k těm, o nichž můžeme s úctou mluvit jako o novodobých buditelích. O svých nejdeckých aktivitách Vám něco bližšího poví sám.

Milan Michálek, bývalý starosta Nejdku, nyní předseda občanského sdružení „Jde o NejdeK“:

NEJDEK / NEUDECK – MLADÝMI TRADICEMI K VÝVOJOVÉ KONTINUITĚ V POROLAVÍ

Jak zachránit pohraničí?

Krušné časy mně (žiji v Krušných horách od roku 1954) nepřinesly Krušné hory, ale krušný a nešťastný odsun Němců na základě pro mě nepřijatelného principu kolektivní viny. V roce 1938 měl NejdeK 10 tisíc obyvatel, z toho 100 Čechů, tedy 1%. V roce 1945 se během dvou let vše změnilo.

Po vyhnání dvou a čtvrt milionu Němců jsme se stali (myslím Česko) „nejčistším“ národním státem v Evropě. Přívlastek čistý mi ve spojení se slovem národ zní jako slovo nečisté. Vzpomeňme na nacistické teorie o čisté rase. Co přinesl odsun Němců? Opuštěná hmotná bohatství jsme nechali zničit, jasné kriminální činy při tzv. divokém odsunu jsme nepotrestali. Mám osobní dojem, že xenofobie přerůstající v nacionalismus, nepřiznané sklony k rasismu jsou v české společnosti mj. také výsledkem odsunu Němců. Přitom dochází k paradoxu. Mám zkušenosti, že přinejmenším xenofobie je v nově osídleném pohraničí menší než ve vnitrozemí. Pocházím ze středních Čech. Při svých návštěvách doma i jinde ve vnitrozemí jsem neustále slyšel slova: „A to se nebojíš, že se Němci vrátí a budeš z pohraničí utíkat? “ Vždy jsem odpovídal: „Proč, když vy se bojíte za nás.“ Za desetiletí prožitá v Nejdku jsem ani osobně, ani z titulu zastávané funkce žádný strach z „německého revanšizmu“ nepocítil.

A přitom čelíme problému, že Česko vymírá! Demografické studie hovoří jasně. Plány můžeme mít skvělé, ale kdo je bude realizovat? Využijme toho, že předsudky vůči cizincům jsou v Krušnohoří menší než třeba ve středních Čechách. Přestaňme ohrnovat nos nad Vietnamci, Ukrajinci, Kazachy, Moldavany aj. Povšimněme si jejich pracovitosti, cílevědomosti a dokonce vědychtivosti. V Chebu tvoří Vietnamci 20% obyvatel. Počet Vietnamců přijatých ke studiu na chebské gymnázium dosáhl letos celé třetiny. Z deseti nejlepších podle výsledků přijímacích zkoušek je polovina Vietnamců (absolutně nejlepší je rovněž Vietnamec).

Staré tradice Nejdecka

Ve svém příspěvku se soustředím na jinou oblast, na zpretrhanou kontinuitu společenského života, na spolkovou činnost. Nejdek prožíval před sto a více lety, na přelomu 19. a 20. století nebývalý rozmach, a to i díky aktivitám spolků a občanských sdružení. V roce 1897 otevřela Nejdecká krušnohorská jednota (Neudeker Erzgebirgsverein) kamennou rozhlednu na Tisovském vrchu – Pajndlu (tehdy Peindlberg), a ta se brzy stala turistickou atrakcí Nejdecka. V roce 1908 byla u paty rozhledny otevřena horská bouda. Ještě v roce 1897 byl vztyčen na Křížovém vrchu, na konci křížové cesty 7 m vysoký železný kříž o váze 1,3 t. V Nejdku působil po staletí Střelecký spolek, zachoval se Střelecký řád spolku o 36 bodech z roku 1626. Sbor dobrovolných hasičů byl v Nejdku založen již roku 1868. Činila se i municipalita. Nejdečtí radní zřídili zvláštní výbor kvůli projektu horské železnice z Karlových Varů do Saska a trasa přes Nejdek zvítězila navzdory dřívějšímu projektu vedeného přes Hroznětín, Merklín, Pernink. Jako v mnoha jiných místech i v Porolaví vznik železnice (v roce 1899) znamenal přelom v rozvoji regionu. (Např. v Nejdku vyrostlo za první desetiletí 20. století 187 domů, to je stejné množství jako za předcházejících 70 let, 1830-1900). První elektrické světlo se v Nejdku rozsvítilo již před sto lety, v roce 1905. V roce 1908 byl uveden do provozu městský vodovod a v témže roce se Nejdek stal okresním městem. To je příklad rozkvetu města v jednom desetiletí.

Když jsem před jedenapadesáti lety přišel do Nejdku, okrašlovací spolky, baráčnické obce, občanská sdružení jako všude jinde po únoru 1948 neexistovaly. Největší nejdecká turistická atrakce – 1600 m dlouhá křížová cesta – byla v dezolátním stavu a zkáza její umělecké části rychle pokračovala za tichého souhlasu tehdejších mocpánů, kterým vadila zejména religiózní podstata této velkolepé galerie v přírodě. Marasmus totalitní doby se šířil jako mor a v Krušných horách, stejně jako ve všech nově osídlených pohraničních krajích, byl ještě znásoben absolutním přerušением kontinuity rodů, jazyka, společenského a také spolkového života. Jen krásná krušnohorská krajina zůstala.

Mladé tradice Nejdecka

Pro dosídlené oblasti znamenal naprostý průlom do zaniklé spolkové činnosti zákon č. 83/1990 Sb. O sdružování občanů, který napravil čtyřicetileté bezpráví v této věci. Také v Nejdku začala vznikat občanská sdružení.

Jde o Nejde – JoN

Zmíním se obšírněji o občanském sdružení JoN – „Jde o Nejde“. Bylo založeno 17. 11. 1999 v den 10. výročí listopadové revoluce. Symbolika tohoto dne u Jonu (jak jsme si zvykli zjednodušeně říkat) zůstala, a tak všechny plenární schůze koná sdružení vždy sedmnáctého, začátek v 17 hodin 17 minut. Nejsme „masovou“ organizací. Máme 20 členů, z toho 6 členů výboru. Nebudu číst naše stanovy, snad stačí odpovědět na otázku „Co to znamená, když se řekne JoN“.

JoN chrání historické památky, technické památky a přírodní výtvoř v Nejdku a Porolaví. Angažuje se v tvorbě krajiny a urbanismu. Inicjuje a podporuje bádání v historii Nejdecka. Vybívá dokumentační, propagační a osvětovou činnost. Pečuje o rozvoj turistického ruchu, o využití volného času občanů. Pěstuje pravidelný spolkový život v duchu bývalých okrašlovacích spolků. Volně navazuje na činnost někdejší německé Nejdecké krušnohorské jednoty (Neudeker Erzgebirgsverein), jejíž činnost vrcholila na přelomu 19. – 20. století a byla ukončena 2. světovou válkou.

Největším současným úkolem sdružení je obnova 150 let staré křížové cesty. Rozhodnutí ujmout se této obrovské akce a přijmout odpovědnost za ni nebylo lehké. Teprve čas ukáže, zda jsme tuto horu problému dokázali zlézt. Vypracovali jsme rozpočet na novou uměleckou část křížové cesty a ten činí 2,5 mil. Kč na nové reliéfy, doplňky a zdobné prvky. Čtrnáct kamenných kapliček odolalo vandalům jen díky fortelu tehdejších kameníků a kvalitě krušnohorské žuly. O kapličky se postará jejich vlastník – město Nejde, které již začalo s jejich očištěním a drobnými opravami.

Na obnově umělecké části pracují tři výtvarníci (Heřman Kouba z Nejdku, člen Unie výtvarných umělců, navrhl a tvoří 14 nových reliéfů. Michal Špora z Karlových Varů reliéfy odlévá a Stanislav Nádeníček z Nejdku tvoří doplňky a zdobné prvky). Do dnešního dne jsme od mecenášů a sponzorů, od města Nejde, od Karlovarského kraje, od velkých podnikatelů v Nejdku a okolí, od Česko-německého fondu budoucnosti (dárce největší částky – 500 tis. Kč) získali 1,600.000 Kč. Křížovou cestu chceme slavnostně otevřít nejpozději do roku 2008, do 150. výročí jejího vysvěcení (24.10.1858).

Občanské sdružení JoN svou pětiletou činností něčeho dosáhlo, něco se mu nepodařilo.

Mezi úspěchy patří: 5 výstav uspořádaných samostatně, z toho 3 výstavy nových reliéfů pro křížovou cestu, a 2 výstavy, na nichž OS JoN participovalo.

Výstava *Povodeň to nebyla lečjaká* (2001) ke 40. výročí katastrofální povodně na Rolavě (10.6.1961) poprvé pojmenovala věci pravými jmény. Šlo totiž o protržení kalových rybníků v úpravě uranové rudy ve Vysoké Peci a radioaktivnímu ohrožení nejen Porolaví. Výstavní libreto vzbudilo v Nejdku tolik potřebnou ekologickou diskusi a polemiku v Nejdeckých radničních listech.

OS JoN dvakrát zajistilo odstranění náletových dřevin na nejdecké skále – geologické pamětihodnosti, již kreslil také J.W. Goethe. Nebezpečnou práci vykonali bez nároků na odměnu horolezci, členové Horské služby.

Sdružení pozvalo odborníka, který napsal do Nejdeckých radničních listů seriál odborných staří Staré a památné stromy Nejdecka (22 článků o více než 30 pozoruhodných stromech). Tři památné stromy sdružení navrhlo k ochraně a pravidelně se účastní řízení, které rozhoduje o kácení dřevin mimo les. OS JoN se systematicky věnuje propagaci Nejdku. Ve spolupráci s infocentrem v Nejdku vypracovalo čtyři propagační materiály: Nejdek – základní informace, Nejdek – centrum Porolaví, Nejdek – Perla Krušných hor a Nejdecká křížová cesta – všechny za přispění programu EU Phare. Phare také přispělo finančně na publikaci Železnicí Porolavím a přes Krušné hory – kniha byla poctěna titulem „Fotografická publikace roku“ na výstavě Svět knihy v Praze.

Člen OS JoN ing. Miroslav Holeček přeložil z němčiny knihu vzpomínek nejdeckého rodáka Heinze Henische První tanec v Karlových Varech a Geschichte der Stadt Neudek Josefa Pilze. Obě knihy vydalo město Nejdek. Pět členů OS JoN pravidelně přispívá svými články do Nejdeckých radničních listů. Člen výboru OS JoN, mladý student historie na Karlově univerzitě v Praze, je kronikářem města. V poslední době je úspěchem OS JoN zřízení a slavnostní odhalení pomníku nejdeckému rodákovi – hrdinovi 2. světové války – čsl. letci št.kpt. Otakarů Korcovi na místě, kde stál jeho rodný dům. Nezapomínáme ani na běžný spolkový život. Uspořádali jsme již tři „výplazy“ na Křížový vrch (poslední 17. 5. 2005).

Co se nepovedlo? Přestože v plánech činnosti sdružení se každý rok opakuje požadavek na vedení města, aby v Nejdku vznikla plnohodnotná střední škola, dosud se tak nestalo. Nepovedlo se zřídit v Nejdku ani v Nových Hamrech malé železniční muzeum Krušnohorský semmering, nedošlo k přejmenování nesmyslného názvu železniční zástavby Nové Hamry zastávka na tradiční název Sejfy, a to kvůli těžkopádnosti Ředitelství Českých drah. Neuskutečnily se některé plánované projekty na vytvoření lesního areálu pro využití volného času občanů, rodičů s dětmi, zbudovaného podle fantazie dětí. Několik žádostí o granty – „Tvořivé léto 2002“ a „Zelený kopec setkávání“ bylo zatím neúspěšných.

Celkově zatím nedosahujeme úspěchů Nejdecké krušnohorské jednoty z „německých“ časů, ale nevzdáme se.

Další mladé tradice

V roce 1999 začala druhá velká lidová slavnost, tentokrát iniciovaná a zorganizovaná vedoucím Oddělení kultury a propagace Měst. úřadu v Nejdku Zdeňkem Pánkem, a sice Krušnohorský vánoční jarmark, ten bude mít letos již svůj sedmý ročník. Jde o další mladou tradici, která rychle dospívá do zralého věku. Je radost sledovat, jak se při organizování těchto vánočních jarmarků vytvořilo kolem nejdeckého infocentra, sídla oddělení Kultury a propagace, hejno poměrně mladých spolupracovníků, nadšenců a obětavých tvůrců mladých tradic. Ve svém volném čase, bez nároků na odměnu, připravují své nevšední atrakce, nové, neokoukané pouťové stánky, pečou cukroví, šijí dobové kostýmy a v nich po dobu jarmarku vystupují. Vytvořili téměř rodinu, která se navzájem podporuje, nezávidí si nápady.

Další právě rodící se mladou tradicí je svatomartinský průvod spojený se zpěvy a hranými

scénkami na schodišti kostela sv. Martina. Loni v listopadu měla tato slavnost velký úspěch díky občanskému sdružení Dětský svět, divadelnímu souboru Jirásek, pěveckému sboru kostela sv. Martina, Městské knihovně, Českému červenému kříži, římsko-katolické farnosti, hasičům a jiným dobrovolníkům.

Nesmíme zapomenout na Základní uměleckou školu, v níž působí jako učitelka výtvarné výchovy paní Jarmila Janků. Její nápady, jak zaujmout výtvarně nadané děti v dnešní době plné různých lákadel, jsou originální. Spolu s dětmi pomalovala fasádu své dvoupatrové školy různými symboly, které zdálky ukazují, že jde o budovu umělecké školy. Nebo děti pokryly opěrnou zeď v blízkosti školy mozaikou podle vlastní fantazie, vytvořenou ze skleněných střepů. Aktivity Jarmily Janků přesahují nejen Nejdecko, ale i hranice republiky. V programu Evropské unie Sokrates navštívila se svými žáky několik evropských zemí, v Nejdku hostila partnery z Itálie, Řecka, Belgie, Norska a Španělska.

Nabízejí se i další akce, některé bláznivé nebo, jak se dnes říká, „ulítlé“, jako běh do vrchu z Nejdku do Tisové, kdy účastníci jedoucí ve vlaku na trati z Karlových Varů do Johanngeorgenstadtu využijí velkého stoupání tratě z Nejdku do Perninku (převýšení 360 m na 15 km trati), pohrdnou pohodlím „motoráku“, vystoupí v 10:42 hod. v Nejdku – zastávce a nadběhnou během 19 minut vlaku do zastávky Tisová, kde buď stihnou nastoupit v 11:01 do stejného vlaku, nebo to zkusí příště. Závod o ceny by se mohl nazvat Nejdecký nadběh nebo Semmering Lopet.

Genius loci Nejdecka

S přetržením kontinuity zmizel z Krušných hor i genius loci. Tento těžko definovatelný pojem neznamena jen geografickou zvláštnost, neopakovatelnou krásu krajiny, města, ale genius loci je vytvářen po dlouhou dobu, po staletí, lidmi, rodinami a rody. Genius loci vznikne z jejich zděděných zvyků a tedy nakonec místních zvyků, za pomoci lidové slovesnosti, krojů, dialektu, názorů (jen velmi pomalu se měnících), na vztahy mezi lidmi, na výchovu, na umění aj., prostě názorů na život.

Kontinuita vývojová se neobejde bez postupného obnovení genia loci. Tento fenomén vznikne však jen tam, kde mladé tradice vospějí a poznenáhlu se mění ve staré tradice. A nejde jen o velké akce, ale i o spolkový život, o dobrovolné spolčování se k novým, originálním aktivitám. V tomto maratonu vítězí ten region, to město, ta obec, kde budou mít:

a) dostatek stálých obyvatel, usedlíků a b) dostatečnou vzdělanost.

K znovunabytí ztraceného genia loci je třeba především vzdělanosti. Zatím jsme se v Krušnohoří se vzděláním na šířku. Příklad: Stále vyšší renomé si získávají v posledních letech VOŠ – vyšší odborné školy. Jde o tříleté pomaturitní studium, z absolventů získají zaměstnavatelé „hotového“ zaměstnance. Statistika podle krajů říká, že nejvíce VOŠ na 100 tis. obyvatel je v kraji Plzeňském – 4,2, dokonce víc než v Praze – 3,1. Plzeňský kraj téměř nemá území dosídlené po odsunu Němců. Naproti tomu Ústecký kraj má na 100 tis. obyvatel 1,2 školy a Karlovarský kraj je s 0,65 školy poslední. Oba tyto kraje jsou téměř stoprocentně

„dosídlené“. Situaci ještě zhoršuje rozhodnutí Ministerstva školství optimalizovat síť středních škol. Při této restrikci počtu škol se přihlíží zcela mechanicky k nízkému počtu absolventů základních škol. Rozhoduje tak tendence k úprku do velkých, nejlépe krajských měst a, což je ještě horší, lobbizmus toho nejhrubšího zrna. Jak jinak by mohlo dojít k současnému rozhodnutí zrušit v Krušnohoří tradiční Odbornou houslařskou školu v Lubech u Chebu nebo Střední průmyslovou školu hudebních nástrojů v Kraslicích.

Některá města již pochopila, že úbytek obyvatelstva je trvalý a ve vyspělých evropských zemích přímo hrozivý. A tak slibují svým občanům, aby neutekli, první poslední a potenciálním přistěhovalcům hory doly. Mezi městy neprobíhá zatím občanská válka, ale válka o občany. Ale kdoví! My, Nejdečané a Porolavští, bychom měli mezi sebe přilákat vzdělávací cizince. Z jejich dětí již budou noví Evropané a sebevědomí Krušnohorci.

OBSAH

PROGRAM KONFERENCE	5
PROGRAMM DES SYMPOSIUMS	6
ÚVODNÍ A EDIČNÍ POZNÁMKA	9
EINLEITENDE BEMERKUNGEN ZUR EDITION	10
ÚVODNÍ PROJEVY	13
Tomáš Wiesner, ředitel Muzea města Ústí nad Labem	13
Petr Gandalovič, primátor města Ústí nad Labem	13
Markus Meckel, MdB (SPD)	14
Franz Thun, Berater der Stadtverwaltung Warschau	18
Carsten Lenk, Robert-Bosch-Stiftung	20
Gerhard Besier, Hannah-Arendt-Institut, Dresden	21
HISTORICKÝ PANEL	23
Eduard Kubů, Ústav hospodářských a sociálních dějin UK	23
Friedhelm Boll, Friedrich-Ebert-Stiftung, Spektakuläres Ereignis – sozialkritische Bildreportage – Selbstdarstellung. Bemerkungen zu Streikpostkarten in Frankreich und Deutschland 1884-1914	23
Hans Peter Hye, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Aussig (Ústí nad Labem) in der Gründerzeit	35
Drahomír Jančík, Ústav pro hospodářské a sociální dějiny UK, Založení Úvěrové banky Kolín – projev podnikatelské strategie regionálních hospodářských elit	47
Ivan Jakubec, Ústav hospodářských a sociálních dějin UK, Role podnikatelských elit v zavádění thomasace v Čechách	54
PANEL PAMĚTNÍKŮ	63
Karel kníže Schwarzenberg, Senát Parlamentu ČR	63
Lore Schretzenmayr, Regensburg, „Industriegesellschaft und gesellschaftliche Emanzipation“	63
Karel kníže Schwarzenberg	66
Hubertus Trautenberg, Gmunden, Adalbert Lanna I und II	67
Karel kníže Schwarzenberg	69
Dieter Winter, Euskirchen/Königstein Sa., Die Familie Maresch aus der Stadt Aussig an der Elbe	69
Vladimír Kaiser, Archiv města Ústí nad Labem	72
Karel kníže Schwarzenberg	73
Petr Gandalovič	73
Tomáš Kraus, FŽO	73
POZDRAVNÉ PROJEVY	74
Tomáš Wiesner	74
Alexandr Vondra, bývalý velvyslanec ČR v USA	74
Milan Ekert, Poslanecká sněmovna ČR1	76
Christian Schmidt, MdB (CSU)	76

PANEL INSTITUCÍ	79
Eva Haupt, Isergebirgs-Museum Neugablonz, Das Isergebirgs-Museum Neugablonz Industrie- und Kulturgeschichte zwischen Nordböhmen und Allgäu	79
Achab Haidler, Činoherní studio Ústí nad Labem	84
Kristina Kaiserová, Univerzita J. E. Purkyně	86
Václav Houfek, Muzeum města Ústí nad Labem	86
Vladimír Kaiser	92
WORKSHOP	93
Ondřej Matějka, Antikomplex	93
Milan Michálek, bývalý starosta Nejdku, nyní předseda občanského sdružení „Jde o Nejde" Nejde / Neudeck – Mladými tradicemi k vývojové kontinuitě v Porolaví	95

DUCH ZAKLADATELŮ
Průmyslová společnost a společenská emancipace
Konference v Ústí nad Labem 7.-9. října 2005

DER GEIST DER GRÜNDER
Industriegesellschaft und gesellschaftliche Emanzipation
Konferenz in Aussig / Ústí nad Labem, 7.-9. Oktober 2005

Kristina Kaiserová (eds.)
za spolupráce Ivany Bublíkové, Václava Houfka, Jany Hubkové a Jennifer Schevardo,
fotografie Eliška Mezenská a Jiří Šafařovský

Vydalo nakladatelství **albis international** pro Muzeum města Ústí nad Labem
v roce 2006

Náklad 800 výtisků

Sazba a grafická úprava Vladimír Kaiser
Tisk a vazba Josef Hlávko v Novém Městě nad Metují

www.collegiumbohemicum.cz

ISBN 80-86971-08-2

ISBN 90-86475-08-5